

[PostScriptum]

Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu

Pedagoški fakultet
UNIVERZITET U BIHAĆU

ISSN 2232-8556

► **Post Scriptum** ► Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu ► Broj 3

► Izdavač: **Pedagoški fakultet Bihać** ► Za izdavača: **Nijaz Skender**

► Glavna i odgovorna urednica: **Šeherzada Džafić**

► Zamjenica glavne i odgovorne urednice: **Belkisa Dolić**

► Savjet časopisa: **Naim Ćeleš, Zrinka Ćoralić, Amira Dervišević, Muhidin Halilović, Zilhad Ključanin, Bernadin Ibrahimpašić, Nijaz Skender, Amira Turbić-Hadžagić**

► Lektura: **autori**

► Web desing i on-line administracija: **Adis Kozlica, Nermin Nino Kasupović**

► Oblikovanje: **ND MEDIA Studio za vizuelne komunikacije Bihać**

► Štampa: **Grafičar Bihać**

► Kontakt: **Žegar, Luke Marjanovića bb, 77 000 Bihać, BiH;**

Tel: 037-229-850, Fax: 037-229-878, <http://pfb.ba/?cat=41>, e-mail: PFcasopis@gmail.com

SADRŽAJ

U pravi tren na pravome mjestu /Šeherzada Džafić/	1
Multifunkcionalnost i polivalentnost poslovice /Zrinka Ćoralić/	2
Sintagma s funkcionalnim glagolom u njemačkom jeziku prava /Zineta Lagumdžija/	6
Uporedba spojnika imeničkih složenica u njemačkome i bosanskome jeziku /Merisa Kulenović/	13
Semantičke uloge u gramatikama engleskoga jezika /Nataša Stojan/	19
Morfološka adaptacija imeničkih germanizama u bosanskome jeziku /Hatidže Burnić/	26
Njemački jezik kao jezik nauke u 21. stoljeću /Adna Smajlović/	32
Mimezis – slika ili doživljaj svijeta /Maja Džafić/	37
Sarajevska ratna priča /Branka Vojnović/	42
Pravosuđe u djelu Franza Kafke /Šejla Karabašić/	50
Njemačka lirika u bosanskohercegovačkim književnim časopisima u periodu od 1878. do 1918. godine /Jasmina Đonlagić/	56
Postmodernistička revolucija u poeziji bosanskohercegovačkoga pjesnika Mire Petrovića /Zilhad Ključanin, Alma Mujagić/	62
Efekti primjene nastavnih igara u nastavi njemačkoga jezika za učenike petih razreda osnovne škole /Jasmina Tockić-Ćeleš/	69
Lirska pjesma u nižim razredima osnovne škole /Lejla Ovčina/	76
Partnerstvo porodice i predškolske ustanove /Emina Kapić/	83
Uticaj samopoštovanja na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja učenika četvrtih razreda srednje škole /Fata Mujanović/	87
Uloga vlasti u aktivnom starenju stanovništva /Sena Družić/	94
Tradicija književnih večeri studenata Pedagoškoga fakulteta /Isječci iz medija/	99

ZAPIS O RIHI

Službeno: Rihard Skopljak.

Za prijatelje - Riha.

Starosna dob: ona otprilike.

Završio vinsku školu sa malo građevine (zbog papira) po raznim kutovima bjelosvjetskim i našim, rođen u Bihaću godine gospodnje 1974.

Po životnoj vokaciji umjetnik. Likovni, može se reći. Kao i Nino Kasupović, brat po promišljanju, Skopljak spada u novu generaciju umjetnika koji se ne odazivaju na "slikar". Rađe performer ili primjenjeni matematičar koji u duetskom ili grupnom stvaralaštvu pokazuje sklonost za multimedijalno izražavanje.

U suštini, on je stvaralac geometrijske apstrakcije, koji svijet najčešće vidi u kvadratima i pravougaonicima. Smion i pomodno povodljiv, Riha gradi svoju negaciju slikarskog artizma, razbijajući linijama i transparentnim bojama širokih nanosa sve poznate norme i forme, ali bez estetskih udaljavanja na slikarskim plohama, ili platnima. Slike mu veoma često ističu neki geometrijski simbol, koji je centralna tema, ili liče na zamišljene, ali nedovršene građevinske projekte, plošno nabacane. Uistinu, one su jedan divan i skladan nesporazum umjetnika i fizičkog svijeta, koji postaje predmet tumačenja tek kad se djela nađu na mjestu gdje ih mogu dohvatiti razni iskošeni pogledi probirljivog svijeta...

Isječak iz likovnog osvrta "Zapis o Rihi" autora Huseina Derviševića

NAPOMENA uz III broj časopisa Post Scriptum

Na sastanku Savjeta i Redakcije časopisa Pedagoškoga fakulteta Post Scriptum održanom 22. juna 2012. godine razmatrana su, između ostalih, pitanja vezna za formalnu stranu Časopisa (posebno trećega broja), pitanja uzastopnog objavljivanja radova stalnih uposlenika Fakulteta, pitanja objavljivanja dva rada istoga autora u istome broju časopisa, pitanje Savjeta i Redakcije časopisa te zaduženja istih.

Neki od zaključaka su sljedeći: časopis Pedagoškoga fakulteta Post Scriptum svojom strukturom, sadržajem i širinom pitanja kojima se bavi može se preimenovati u Časopis za humanističke nauke; isti autor može biti autor samo jednoga rada/članka koji će biti objavljen u određenom broju i može biti koautor u drugome članku u istome broju Časopisa; u Savjetu časopisa mogu biti saradnici koji nisu uposlenici Fakulteta, a koji svojim radom doprinose napretku Časopisa; iz Redakcije časopisa se brišu svi neaktivni članovi, posebno oni koji zloupotrebljavaju položaj koji im je, iz određenih razloga, povjeren; časopis Pedagoškoga fakulteta treba izlaziti jednom godišnje; svaki objavljeni rad/članak treba imati najmanje dvije recenzije. Svi navedeni zaključci trebali bi doprinijeti boljoj kvaliteti časopisa te da isti ne bude sredstvo da se „dođe do reference“, nego da bude doprinos našoj akademskoj zajednici i od pomoći studentima, profesorima, budućim saradnicima.

Za sva dodatna pojašnjenja kao i upute za pisanje radova, možete se obratiti na e-mail adresu Časopisa: PFcasopis@gmail.com

Riječ urednice

U PRAVI TREN NA PRAVOME MJESTU

Najfrekventnije rečenice današnjice su sasvim sigurno one tipa: Nemam vremena! / Kako vrijeme brzo prolazi! / Vrijeme leti! / Da mi je još samo malo vremena. Te rečenice postale su sastavni dio svakodnevnoga govora, a vrijeme kao "vrijeme" tegoba naše svakodnevnice. No, "problem vremena" prati čovjeka od početka njegovoga bivstvovanja, razlika je samo u tome što je čovjek tada imao rješenje, ključ problema - ključ koji svi posjedujemo, ali često nismo svjesni ili zanemarujemo činjenicu da je u našem posjedu.

Naime, još u antičkoj Grčkoj postojala su dva pojma za vrijeme: khrónos koji je podrazumijevao kvantitativno hronološko ili linearno vrijeme i kairós koji je podrazumijevao kvalitativno vrijeme zaustavljeno u prostoru - hronotop povoljnoga trenutka kada je najpogodnije poduzeti određenu radnju. Budući da su grčki bogovi bili vezani za čovjekovo djelovanje, oni su imali božanstvo po imenu Kairós, najmlađega Zeusovog sina, koji je predstavljao boga sretnoga trenutka.

Kairós se prikazivao na razne načine, a najpoznatiji je mladić s čuperkom na glavi, krilima na stopalima te britvom u desnoj ruci. Takvim izgledom upozoravao je čovjeka na tzv. kariotične trenutke - trenutke koje ne bi trebao propustiti jer se nikad ne vraćaju. Krila na stopalima simboliziraju brzinu, britva na oštrinu, a čuperak kose na mogućnost da ga se zgrabi.

Ukoliko se ne zgrabi čuperak, ne "zgrabe" se niti povoljni/kariotični trenuci.

Kariotične trenutke uhvatili su autori tekstova u ovome broju Post Scriptuma tako da je pred nama dvadesetak tekstova iz lingvistike, književnosti, psihologije, sociologije i metodike - u radovima ćete pronaći niz savjeta utemeljenih na naučnim spoznajama. Za čitanje Časopisa potreban vam je khronós, dakle kvantitativno vrijeme u kojemu ćete možda pronaći Kariósa i uhvatiti ga za čuperak, a rezultat te male pobjede nad njim možda vidimo već u idućem broju.

Shodno prethodno rečenom poruka ovoga broja je sljedeća: usredotočimo se na povoljne/kariotične trenutke - te trenutke primijenimo na našu svakodnevnicu ne samo kada je u pitanju pisanje naučnih radova već i pronalazak sretnih trenutaka u stvarima, ljudima koji nas okružuju. Pretvorimo kvantitativno vrijeme u kvalitativno i uvijek ćemo biti "u pravome trenutku na pravome mjestu" upravo kao što ste i vi sada.

Slika reljefa Kairósa u Trogiru

Dostupno na: <http://www.trogir.org> (od 10.11.2012.)

Zrinka Ćoralić - Univerzitet u Bihaću

MULTIFUNKCIONALNOST I POLIVALENTNOST POSLOVICA

Sažetak:

S obzirom da fond poslovice pruža bogat materijal za razvijanje govora, najviše zbog njenog poantnog karaktera, često čujemo poslovice u svakodnevnome govoru, u medijima, političkim govorima, čitamo u književnim djelima i susrećemo u drugim oblicima komunikacije.

Ključne riječi: frazeologija, frazeološka jedinica, poslovice, bosanski jezik, njemački jezik

Uvod

Cilj ovoga rada jeste predstaviti frazeologiju, njenu podjelu i reći nešto više o poslovicama, o njihovoj upotrebi, funkciji, porijeklu, te tipovima ekvivalencija. Poslovice spadaju u frazeologiju u širem smislu riječi. Hrvatski opći leksikon (1980: 786) pod pojmom „poslovice“ podrazumijeva „sažetu izreku o nekoj životnoj pojavi, zakonu ili normi, u obliku tvrdnje ili upute“. Za poslovice je karakteristično prisustvo tradicije, česta upotreba kao i prenošenje poruke. Poslovice imaju stabilnu i prenosivu strukturu u obliku formule, govoru daju sugestivnost, preciznost pa se gotovo svaki govornik trudi naučiti što veći broj poslovice. Koriste se u svakodnevnom razgovoru, jeziku novinarstva, političkim govorima, literarnim djelima i drugim oblicima komunikacije.

Frazeologija

Frazeologija je naučna disciplina koja se bavi proučavanjem frazeoloških jedinica, a kao zasebna naučna disciplina počela se osamostaljavati osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Njenim osnivačem se smatra Francuz Charles Bally. O aktuelnosti frazeoloških istraživanja govori i održavanje naučnih konferencija pod nazivom „Europhras“, koje su posvećene proučavanju

različitih aspekata frazeoloških jedinica. Burger (1973: 38) tumači frazeologiju kao ukupnost fraza, izraza, uzrečica i poslovice jednog jezika odnosno dijalekata.

Klasifikacija frazeoloških jedinica

Pri klasifikaciji frazeološkog izraza postoji uže i šire shvaćanje. Pod užim shvaćanjem se podrazumijevaju svi spojevi koji se sastoje od najmanje dvije riječi od kojih je barem jedna riječ doživjela semantičku preobliku, koji imaju čvrstu strukturu i koji se u govoru reproduciraju u gotovom obliku. Šire shvaćanje frazeologije obuhvaća i poslovice, citate, termine, krilatice i sl. Nauka koja se bavi proučavanjem poslovice zove se paremiologija. Paremiologija je naučna disciplina koja tumači, proučava i rješava pitanja vezana za poslovice. Poslovice su kratki mikro-tekstovi, koji se ne evidentiraju u leksikonu kao ostale leksičke jedinice. Kao cjelina one se ne reproduciraju niti se reproduciraju, nego se citiraju. Obično imaju metaforično značenje i poučan karakter, iznose misli i stavove koji su proizašli iz čovjekova životnog iskustva.

Poslovice

Poslovice su stare koliko i sam čovjek i njegova misao, a prisutne su u većini jezika i kultura svijeta. Svrstavaju se u najjednostavnije ili najsitnije usmenoknjiževne oblike, sa specifičnim oblicima, zakonitostima, specifičnom estetikom i izvedbom. Sama riječ poslovice došla je iz ruskoga jezika. Gotovo je nemoguće izdvojiti definiciju koja bi bila općevažeća i koja bi obuhvatila sve karakteristike poslovice. J. Kekez (1984: 53)¹ poslovice smatra preciznu, slikovitu izreku koja uopćava i tipizira životne pojave, dok M. Kuusi (1975: 52) za

1 Sekundarno citirano prema Danica Škara „Glas tradicije“ 1997.

poslovicu kaže da je to „monumenta humana“. Karakteristike poslovice je tradicionalni karakter, poučnost, kratkoća, slikovitost i ustaljena forma. Opis poslovice trebao bi uključiti njen tradicionalni karakter, funkciju u jeziku, njenu ustaljenu formu i metaforičnost. Poslovica (Kekez, 1984: 55; Röhrich/Mieder, 1977: 3) je govorna i pisana forma koja spada u mikrostrukture i koja ima, između ostalih, važnu didaktičku, poučnu funkciju u jeziku, a utemeljena je na tradiciji. Ona obično uopćava životne pojave, ima relativno ustaljenu površinsku strukturu koju prate specifična obilježja kao rima i aliteracija. Koristi se doslovnim i prenesenim načinom izražavanja. Termin «narodna poslovica» (Škara, 1997: 11) predstavlja sažetu, jezgrovitu, duhovitu, oštroumnu, slikovitu izreku, rečenicu, misao, zasnovanu na životnom iskustvu, kojom se izriče poruka, upozorenje i savjet.

Danica Škara (1992: 15) navodi sljedeće karakteristike poslovice: prisustvo tradicije, prisutnost u svim jezicima svijeta, poslovice apsolutiziraju vrijeme i prostor, što ih u većini slučajeva čini bezvremenom i ageografičnom, često se upotrebljavaju, imaju oblik formule, originalnost izbora riječi, stabilnu i prenosivu strukturu, kao i prisutnost neutralnog prenošenja poruke.

Poslovice i srodni oblici poslovice

Pošto poslovice i njeni srodni oblici pokazuju izvjesne sličnosti koje često dovode do miješanja formi, potrebno je reći šta je to izreka, sentencija, epigram, maksima, aforizam, krilatica i uzrečica.

Izreka je kraća od poslovice i čvršće vezana uz kontekst, npr. B.² Kocka je bačena. (Cezar) B. Ljubav sve pobjeđuje. B. Neka se čuje i druga strana. B. Ko rano rano nije se naspavao. Nj.³ Der Würfel ist geworfen. Nj. Kunst um der Kunst willen. Nj. Goldene Mitte. Nj. Solange ich atme, hoffe ich.

Sentencija je izreka moralnog sadržaja, npr. B. Gdje je sloga, tu je i pobjeda. B. Govor je slika duše. B. U zdravom tijelu, zdrav duh. B. Sopstveni dom, najbolji dom. B. Djela, ne riječi. B. Ruka ruku mije. B. Iz dubine duše. B. Tok života. B. Dati na znanje. Nj. Ohne Fleiß kein Preis. Nj. Ernst ist das Leben, heiter die Kunst. Nj. Edel ist der Mensch, hilfreich und gut. (Goethe).

2 Slovo „B“ je skraćenica za „Bosanski jezik“.

3 Slovo „Nj“ je skraćenica za „Njemački jezik“.

Epigram je kratka, sažeta i duhovita misao obično izrečena u spomen nekoga, npr. B. Nemojte uvijek sve uzimati k srcu, dajte, radije, nešto i od srca! Nj. Einem ist sie die hohe, die himmlische Göttin, dem Anderen eine tüchtige Kuh, die ihn mit Butter versorgt. (Goethe)

Maksima je kratko sročena misao poznatog autora koja iskazuje neko pravilo za život, princip, geslo, npr. B. Prodaj, ne kupi. Nj. Liebe deinen Nächsten wie dich selbst. (Biblija) Nj. Habe den Mut dich deines eigenen Verstandes zu bedienen. (Kant)

Aforizam je zbijeno izrečena, jezgrovita, smislena, duhovita misao o životu i svijetu, npr. B. Istina postoji, izmišljati se može samo laž. (Braque) B. Voljeti ne znači ponavljati stalno da ti je žao. (Segal) B. Zemaljski raj je ondje gdje sam ja. (Voltaire) Nj. Es gibt Leute, die können alles glauben, was sie wollen, das sind glückliche Geschöpfe. (Lichtenberg) Nj. Wir fressen einander nicht, wir schlachten uns bloß. (Lichtenberg)

Krilatica je kratka izreka koja iznosi probleme svakodnevnog zbivanja u društvu i često služi kao načelo neke akcije, npr. B. U jedinstvu je snaga. B. Ponos i rad. B. Sloboda ili smrt. B. Od mora do mora. B. Za dobro svijeta. B. Mir u domu, mir u svijetu. Nj. Deine Kraft liegt in deiner Hoffnung. Nj. Die wahre Lebensweisheit besteht darin, im Alltäglichen das Wunderbare zu sehen. Nj. Bewähre dich, sei stark, freundlich, klug, und du hast gewonnen.

Uzrečica je kratak i jezgrovit način komentiranja neke pojave, npr. B. Rijetki su trenuci kad je čovjek ravan sebi. B. Bolje prokockati svoju mladost nego ne činiti ništa sa njom. Nj. den lieben Gott einen guten Mann sein lassen. Nj. seinem Affen Zucker geben. Nj. sich das Blaue vom Himmel zusammenlügen. Nj. den Bock zum Gärtner machen.

Porijeklo poslovice

Mnoge su poslovice nastale prije pisanih izvora u kojima su zabilježene. Shodno tome poslovice se prema porijeklu mogu podijeliti u dvije grupe. Prvu grupu čine poslovice čije porijeklo možemo pratiti u pisanim izvorima, a to su književne poslovice. Drugu grupu čine poslovice koje se prenose uglavnom usmenom tradicijom i koje su protekle iz naroda, dok je vrijeme njihova nastanka i njihov izvor nejasan. Poslovice se mogu podijeliti i na nacionalne i internacionalne. Nacionalne poslovice su one koje nose obilježja prostora, vremena, tradicije, kulture i jezika u kojem se

upotrebljavaju. Za tu vrstu poslovice veoma je teško naći odgovarajući ekvivalent u ciljnom jeziku, kao npr. B. Kud svi Turci, tu i mali Mujo. B. Turčinu sto đuguma vode donesi, jedan ne donesi, ništa ti ne priznaje. B. Beg i kad ima i kad nema. B. Beg ja, beg ti, ko će vodu nositi. B. Besposlen pop i kože krsti. B. Miraz djevojku udaje. B. Hajduk nosi glavu u torbi. B. Prođi se mađarske oholosti, a njemačke lukavosti. Nj. Grüner Christtag, weiße Ostern. Nj. Was nicht nimmt Christus, das nimmt Fiskus. Nj. O Zürich deine Almosen erhalten dich!

Internacionalni fond poslovice izražava općeljudsko iskustvo i potiče uglavnom iz istog izvora, npr. B. Bez zdravlja nema bogatstva. B. Običaj je druga narav. B. Čovjek je čovjeku vuk. B. Brada ne čini filozofa. B. Cilj opravdava sredstvo. B. Svaki je početak težak. B. Daleko od očiju, daleko od srca. Nj. Lügen haben kurze Beine. Nj. Gesundheit ist das größte Reichtum. Nj. Jugend hat keine Tugend. Nj. Eine Hand wäscht die andere.

Zbog sve većeg uticaja globalnih svjetskih sistema u politici, trgovini, kulturi, a time u vezi i sve intenzivnijih međunarodnih komunikacija, posuđivanje je neizbježna pojava, vezana za povijesne, kulturne, političke i druge uvjete. Postoji veliki broj poslovice čija struktura i sadržaj upućuje na Bibliju kao na njihov mogući izvor. Biblija nije samo religiozno štivo nego i svojevrsni antologijski izvor poslovice za mnoge jezike svijeta. Primjeri poslovice biblijskog porijekla⁴ su npr. Ne dajte svetinje psima! Ne bacajte biserje pred svinje, da se pošto ga pogaze, ne okrenu te vas rastrgaju. (Matej 7, 6); Tko nije sa mnom, taj je protiv mene! (Luka 11, 23); Nemojte suditi da ne budete suđeni! (Matej 7,1; Luka, 6, 37); Vрати маč u svoje korice, jer svi koji se mača hvataju od mača umiru. (Matej 26, 52); Ako je u sebi nesložno, svako će kraljestvo propasti. (Matej 6, 34). Neke biblijske poslovice (Škara 1997: 26) postojale su vjerovatno u govornom jeziku i prije pojave pisanih izvora.

Frazemi također mogu biti izvor poslovice, npr. kopati nekome jamu. Ko drugom jamu kopa sam u nju upada. Koncizno izrečene misli poznatih pisaca, političara, znanstvenika i drugih, čestim ponavljanjem među govornicima dobijaju status poslovice, a s vremenom njihovo prijeklo blijedi dok konačno autor ne postane nepoznat, npr. Časna smrt proslavi sav život.

Jedna poslovice može uticati na stvaranje druge ili novije poslovice na način da se jedan njen dio

zamijeni drugim. Koja je poslovice bila početni izvor, pitanje je na koje se ne može odgovoriti bez detaljnije etimološke analize, npr. Na svom koritu svako pseto najjače. Svaki je kokot u svom buništu gospodar. Svaki prasac u svom oboru vepar. Na svom gnijezdu jači je vrabac od orleša.

Basna je kratka priča u kojoj glavnu ulogu imaju životinje, a ponekad i biljke s ljudskim svojstvima koje svojim ponašanjem šalju poruku koja se vrlo često može sažeti poslovičnom rečenicom. Sasvim je sigurno da jedan dio poslovice ima izvor u basnama ili je poslovice poslužila kao polazna osnova basne. Vrlo je teško sa sigurnošću utvrditi šta je nastalo prije: basna ili poslovice koja se koristi kao moto basne. Međutim, bez sumnje je da je poslovice bila poticaj mnogim autorima koji su se bavili basnama, npr. ratar i roda - S kim si takav si. Putnici i medvjed - U nevolji se poznaje prijatelj. Zec i kornjača - Tko će prije, taj će sporije. Konj i jelen - Slodobom plaćena osveta vrlo je skupa.

Funkcije poslovice

Poslovice u različitom kontekstu mogu imati različite funkcije (Burke 1957: 256): funkciju izazivanja određenog efekta na svijest slušaoca koju nastoji izazvati govornik, tako što upozorava, uvjerava, izjavljuje, objašnjava, presuđuje, npr. B. Tko čeka, dočeka. Nj. Ohne Fleiß kein Preis. Nj. Gewalt geht vor Recht.; poučnu funkciju koja zauzima značajno mjesto u poslovnom izražavanju. Poslovice vrlo često odražavaju norme ponašanja određenog društva, npr. B. Kad si u Rimu, ponašaj se kao Rimljanin. Nj. Wer guten Rat nötig hat, gehe nach Zürich. Modelativnu funkciju koja čini govorni ili misaoni model određene situacije iz stvarnog života ili određene logičke situacije kao i prognostičku i ukrasnu funkciju.

Za poslovice se može reći da su dvostruko indirektne. Prije svega one ne iskazuju stav govornika nego misao koju govornik citira, ali koja ima svoju podlogu u tradiciji. S druge strane poslovice vrlo često ima preneseno značenje, koje slušaocu/čitaocu stvara dodatne poteškoće.

Kontrastiranje poslovice

Kontrastiranjem poslovice različitih jezika moguće je uočiti njihove sličnosti i razlike. Sličnosti se temelje na zajedničkoj iskustvenoj podlozi ili posuđivanju, a razlike su rezultat različitog poimanja neke pojave,

4 Primjeri poslovice biblijskog porijekla sekundarno citirani prema Danica Škara „Glas tradicije“ 1997.

što je odraz specifičnosti kulture kojoj jezik pripada. Dakle, jezici se ne razlikuju samo po leksiku nego i po tome kako analiziraju podatke iz iskustva. Prema Danici Škari (1997: 143) postoje četiri stupnja ekvivalencije poslovice:

Ekvivalencija tipa A ili potpuna ekvivalencija podrazumijeva podudaranje poslovice u pogledu leksika, značenju i slikovitosti, npr. B. Nije zlato sve što sjaja. Nj. Es ist nicht alles Gold, was glänzt. B. Tko dobro čini, bolje dočeka. Nj. Wer Gutes tut, wird Gutes finden. B. Vrijeme je novac. Nj. Zeit ist Geld.

Ekvivalencija tipa B ili parcijalna ekvivalencija pokazuje podudarnost u sadržaju, značenju, dok je na planu leksika i slikovitosti svaki jezik djelomično iskazao svoje specifičnosti, npr. B. Čini pravo, boj se Boga, pa se ne boj nikoga. Nj. Tue Recht und scheue Niemand. B. Jedno govori, a drugo radi. Nj. Von Worten zu Werken ist ein weiter Weg. B. Ljepota je prolazna. Nj. Schön währt nicht lange. B. Daleko od očiju, daleko od srca. Nj. Aus den Augen, aus dem Sinn.

Ekvivalencija tipa C ili funkcionalna ekvivalencija podrazumijeva da se za isti značenjski sadržaj u drugom jeziku upotrebljava potpuno različit leksički izraz i potpuno različita slika tada njihov prijevod zahtijeva poznavanje specifičnih izražajnih mogućnosti određenog jezika, npr. B. Bez novca ni u crkvu. Nj. Kein Kreuzer, kein Schweizer. B. Čija sila, toga i pravda. Nj. Gewalt geht vor Recht. B. Poklonu se u zube ne gleda. Nj. Einem geschenkten Gaul sieht man nicht ins Maul.

Ekvivalencija tipa D ili nulta ekvivalencija podrazumijeva nepostojanje semantičkih ekvivalenata, što znači da je poslovice karakteristična samo za jedan jezik. Takve poslovice čine zasebnu grupu i izražavaju tradicionalne vrijednosti, vjerovanja i jedina mogućnost prevođenja jest neutralna, npr. B. Bolje je biti bez glave, nego iz Božave. B. Kad se u Dubrovniku meso peče, u Carigradu mu se miris čuje.

Zaključno razmatranje

Poslovice svoje pravo značenje dobiva u životnoj situaciji i u određenom kontekstu, dakle od konteksta zavisi smisao i snaga njihove mudrosti. Poslovice su od davnina bile omiljeno sredstvo govora, pa tako ni u modernom svijetu nisu ništa izgubile od svoje važnosti, naprotiv pokazale su se kao vrlo djelotvorna jezična struktura. Poslovice daju govoru sugestivnost, preciznost, njima se više vjeruje nego

običnom iskazu jer se pozivaju na potvrđenu istinu koju ne treba dokazivati. Analiziramo li svakodnevni jezik primijetiti ćemo da poslovice primjenjujemo mnogo više nego što se to nama čini, npr. u svakodnevnom razgovoru često se na postavljeno pitanje odgovara poslovice. Fond poslovice pruža bogat materijal za razvijanje govora. Zaključno se može reći da se poslovice koriste u svakodnevnom razgovoru, jeziku novinarstva, političkim govorima, literarnim djelima i drugim oblicima komunikacije. Svestranu upotrebu poslovice potpomaže njen poantni karakter, slikovitost, autoritet utemeljen na iskustvu tradicije i druge specifičnosti relevantne za način izražavanja poslovice. Poslovice često služe kao neka vrsta emotivnog dodatka iskazu, a njen cilj je poučiti, objasniti i to vrlo često na humorističan i ironičan način.

Zusammenfassung

Die Sprichwörter spielen eine wichtige Rolle für den Sprachgebrauch und die Sprachentwicklung. Wir treffen sie in der alltäglichen Kommunikation, in den Massenmedien und in der politischen Sprache. Auch in der Literatur sind Sprichwörter ein fester Bestandteil, folglich kommen Sprichwörter in vielen Kommunikationsformen vor.

Literatura

- Burger, H. (1973) *Idiomatik des Deutschen*. Tübingen.
- Burke, K. (1957) *The Philosophy of Literary Form. Studies in Symbolic Action*. New York.
- Kekez, J. (1984) *Poslovice i njima srodni oblici*. Zagreb.
- Kuusi, M. (1957) *Parömiologische Betrachtungen*. Helsinki.
- Röhrich, L./Mieder, W. (1977) *Sprichwort*. Stuttgart.
- Škara, D. (1997) *Glas tradicije*. Ziral, Mostar-Zagreb.
- Hrvatski opći leksikon (1980) *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, Zagreb.
- hr.wikipedia.org/wiki/Dodatak:Popis_drzavnih_krilatica
- http://www.bdk.de/fileadmin/LV_Hessen/Dokumente/Sonstiges/Die_wahre_Lebensweisheit_besteht_darin.pdf
- http://www.katharinen.ingolstadt.de/projekte/kglatein/Materialien/Liste_lateinischer_Redewendungen.htm
- <http://www.uni-due.de/buenting/05GlossarPhraseologismen.pdf>
- www.ezgeta.com/quotes.html
- www.mojaskola.me/gimnazija-ct/home/latinske-sentencije
- www.zlatkolukic.com/sehara.html

Zineta Lagumdžija - Univerzitet u Bihaću

SINTAGMA S FUNKCIONALNIM GLAGOLOM U NJEMAČKOM JEZIKU PRAVA

Sažetak

U priloženome radu se uz primjenu različitih kriterija klasifikacije frazeoloških izraza opisuju morfosintaktička i semantička struktura sintagme s funkcionalnim glagolom u odabranom korpusu različitih tekstnih vrsta s područja njemačkoga jezika prava.

Cilj rada jeste da se na osnovu analize korpusa od 50 tekstova iz područja pravosuđa Republike Austrije pokaže da sintagma s funkcionalnim glagolom sa svojom polileksičkom strukturom i karakterom modela predstavlja značajan pragmatički potencijal za upotrebu u formaliziranim i normiranim tekstovima jezika prava.

Ključne riječi: sintagma s funkcionalnim glagolom, morfosintaktička i semantička struktura, jezik prava

1. Uvod

Funktionsverbgefüge (Sintagma s funkcionalnim glagolom), u daljnjem tekstu SFG, je „sintagma koja predstavlja čvrstu vezu glagola i imenice, u kojoj je značenje glagola izbljedio, a značenje veze leksema određuje imenica. [npr.: in Verbindung treten]¹

U okviru sintagmi s funkcionalnim glagolom dolazi do reduciranja semantičkog sadržaja glagolskog leksema, tako da on vrši još samo funkciju gramatičke riječi poput pomoćnih glagola. Paralelno s gramatikalizacijom funkcionalnog glagola dolazi do leksikalizacije cijelog izraza. U procesu leksikalizacije SFG dolazi do reduciranja semantičkog sadržaja prijedloga, koji također gube svoje konkretno značenje i vrše neku vrstu padežne funkcije kao što je to slučaj kod prijedložnih objekata.

1 Duden Deutsches Universalwörterbuch 1998, 588: „[...] aus einer festen Verbindung von Substantiv u. Verb bestehendes Syntagma, bei dem der Verbinhalt verblasst ist u. das Substantiv den Inhalt der Wortverbindung bestimmt [z.B. in Verbindung treten]“.

I kod imenice, koja je najčešće nomen actionis, dolazi do smanjenja mogućnosti atribuiranja u odnosu na njenu upotrebu u slobodnim vezama riječi.

Sintagme s funkcionalnim glagolom su semantički specifične strukture u okviru grupe frazema s glagolskom komponentom, koje s aspekta frazeologije zahtijevaju poseban pristup. Lingvisti nemaju jedinstveno gledište u pogledu položaja ovih struktura u okviru frazeologije. Dok ih Rothkegel (1973:50) obrađuje u okviru svojih čvrstih sintagmi, Fleischer (1997:135) sintagme s funkcionalnim glagolima ubraja u granične pojave frazeologije, Burger (1998:51), G. Wotjak (1994) i Feilke (1996) svrstavaju ih u grupu kolokacija.

Stavovi lingvista o upotrebi SFG u suvremenom njemačkom jeziku se u velikoj mjeri razlikuju. Dok jedni žestoko kritiziraju upotrebu ovih konstrukcija drugi ističu njihove prednosti u odnosu na punoznačne glagole. Pored semantičke funkcije izražavanja načina vršenja radnje SFG imaju značajnu ulogu u popunjavanju praznina u njemačkom glagolskom sustavu pa na taj način obogaćuju izražajne mogućnosti njemačkog jezika.

Helbig / Buscha (1998: 103) ovu funkciju SFG ilustriraju primjerima postojanja SFG, koji nemaju svoj ekvivalent u punoznačnom glagolu:

zur Vernunft bringen, auf den Gedanken bringen, in Auftrag gehen, zu Ansehen gelangen, zu der Ansicht gelangen, ins Gerede geraten, in Verzug geraten, in Frage kommen, in Gang kommen.

Ovi autori smatraju da je uz pomoć SFG moguće zamijeniti pasiv i, polazeći s aspekta lakše prihvatljivosti, izbjeći ponekad teške pasivne konstrukcije. Popadić (1971: 70) ne smatra ove konstrukcije lakšim od pasiva, ali upotrebu SFG smatra alternativom za pasiv i ugodnom promjenom načina izražavanja, jer i SFG kao i pasivna konstrukcija „ne mora imenovati stvarnog vršitelja radnje“. Na taj način se postiže depersonalizacija stila, što pokazuju sljedeći primjeri:

Das Theaterstück wird aufgeführt. → Das Theaterstück kommt zur Aufführung.

Die Tagung wird bald abgeschlossen werden. → Die Tagung kommt bald zum Abschluss.

Istražujući funkciju višechlanih leksičkih jedinica u stručnim jezicima Rothkegel² zaključuje da preferiranje višechlane jezične strukture u odnosu na jednočlanu stoji u tijesnoj vezi s različitim mogućnostima prosljeđivanja informacije, ističući pri tome kao glavna obilježja višechlanih struktura mogućnost dodavanja, ispuštanja ili premještanja dijelova informacije.

2. Analiza korpusa

Korpus sadrži 150 kartica teksta ili 50 pravnih spisa iz pravosudne prakse Republike Austrije (T1-T50) u kojima je evidentirano ukupno 110 sintagmi s funkcionalnim glagolom i imenicom kao nositeljem značenja, npr. einen Eid ablegen, Vollmacht erteilen, den Beschluss fassen, Bedacht nehmen auf etw., Stellung nehmen zu (von) etw., einen Vergleich schließen.

Analizi su podvrgnuti samo oni izrazi čije je postojanje kao leksičkih jedinica potvrđeno u jednom od četiri odabrana leksikografska izvora, a to su: Duden (2003): "Deutsches Universalwörterbuch" (DUW), Günter Kempcke (2000): "Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache" (KE), Otto Back u. a. (2001): "Österreichisches Wörterbuch" (ÖW) i Duden (2002): "Redewendungen" (DRE).

Idiomatičnost kao i udio frazema tipa sintagma s funkcionalnim glagolom (SFG) s obilježjem stručnih termina analizirani su na temelju obilježja koja ove strukture imaju u rječnicima koji predstavljaju drugi dio korpusa.

2.1. Morfosintaktička struktura SFG u odabranom korpusu

Labavija semantičko-sintaktička struktura i karakter modela čine ove konstrukcije osobito pogodnim za upotrebu u formaliziranim i normiranim vrstama teksta (stručni jezik i jezik znanosti) što dokazuje i naše istraživanje provedeno na korpusu tekstova iz pravosudne prakse Republike Austrije.

Sintagma s funkcionalnim glagolom je frazeološka jedinica, koja se sastoji od funkcionalnog glagola koji obavlja prvenstveno gramatičku funkciju, i imenskog dijela, koji se javlja kao nositelj značenja. Imenski i glagolski dio sintagme čine semantičko jedinstvo koje u rečenici obavlja funkciju predikata. Imenski dio SFG javlja se u različitim morfološkim oblicima. Najbrojnije su SFG koje se sastoje od funkcionalnog glagola i imenice u akuzativu i SFG od funkcionalnog glagola i prijedložne skupine (prijedlog + imenica). Pojavljivanje imenskog dijela u drugim morfološkim oblicima (u nominativu, genitivu i dativu) su rijetki slučajevi.

U tekstovima odabranog korpusa nalazimo i manju grupu frazema u kojima se uz funkcionalni glagol umjesto imenske komponente kao nositelj značenja pojavljuje nedeklinirani pridjev / particip ili prilog (aufrecht bleiben, fehl gehen, geltend machen, anhängig sein, abgängig sein, frei stehen), a koji su po sintaktičko-semantičkoj strukturi bliski SFG s imenskom komponentom (Rothkegel 1973: 144).

Posebnu pozornost privlače sintagme s pomoćnim glagolima sein, haben, werden, koji također imaju vrlo nizak stupanj samostalnog značenja. Rothkegel (1973: 55) predlaže da se sintagmama s funkcionalnim glagolom smatraju i one sintagme s pomoćnim glagolima, kod kojih je kao i kod funkcionalnih glagola moguća "neka vrsta verbalizacije imenskog dijela", npr.: in Sicht sein (kann gesehen werden). Budući da njihov broj u odabranom korpusu nije zanemariv, mi smo i takve strukture uzeli u obzir u našem istraživanju.

U obrađenom korpusu nismo pronašli nijednu SFG s imenskim dijelom u dativu. Evidentiran je jedan izraz tipa SFG s imenskim dijelom u genitivu (der Ansicht sein) i manji broj SFG s imenskim dijelom u nominativu. U grupi SFG s imenskim dijelom u nominativu pojavljuju se glagoli: bestehen, herrschen, erfolgen i stattfinden. Svi ostali izrazi imaju strukturu funkcionalni glagol + imenica u akuzativu i funkcionalni glagol + prijedložna skupina. U okviru prijedložne skupine javljaju se prijedlozi auf, außer, in, mit, unter i zu, pri čemu su najučestalije prijedložne skupine s prijedlozima in i zu. Opisane strukturalne oblike SFG ilustriramo primjerima ekscerpiranim iz korpusa:

Glagol + imenica u nominativu

1. *Es herrschte Tageslicht. Es herrschte auch Schneefall zum Unfallszeitpunkt. (T 23)*
2. *Dass an der Unfallstelle eine Geschwindigkeitsbeschränkung von 30 km/h herrschte, habe ich nicht bemerkt. (T 23)*

2 Rothkegel 1988, Phraseologie in Texten der internationalen Fachkommunikation. U Europhras 1988: 371.

3. *Gemeinsam ist diesen drei Verweisungsberufen, dass kein dauernder besonderer Zeitdruck herrscht. (T 35)*
4. *Bez. der Obsorge besteht zwischen den Kindeseltern die Einigung, nachdem ursprünglich beide Eltern den Antrag auf Obsorge stellten. (T 39)*
5. *Bezüglich des Antrages des Vaters [...] auf Einräumung eines Besuchsrechtes wird ein weiterer Bericht [...] nachgereicht, da eine Klärung des Zeitausmaßes noch erfolgen wird. (T 41)*
6. *Bei diesem Gericht wird eine Tagsatzung zur mündlichen Streitverhandlung stattfinden. (T 7)*
7. *Die für [...] angeordnete Tagsatzung findet nicht statt. (T 12)*

Glagol + imenica u akuzativu

einen Eid ablegen / das Gutachten ablegen; den Wunsch äußern; die Kosten bestreiten; die Berufung erheben / Beschwerde erheben / Beweis erheben / Klage erheben / den Rekurs erheben / die Vorstellung erheben / Widerspruch erheben; Rekurs ergreifen; (keine) Kenntnis erlangen von etw.; Vollmacht erteilen; den Beschluss fassen; einer Sache Folge geben; Anspruch haben auf etw./ Aussicht auf Erfolg haben / (keinen) Einfluss haben auf etw. / den Aufenthalt haben / Einsicht haben in etw. / Kontakt haben mit. jmdm. / (keine) Möglichkeit haben / den Sitz haben / Urlaub haben; einer Sache Folge leisten / eine Unterschrift leisten / Zahlungen leisten; Angaben machen über etw. / Einsicht machen in etw.; Einsicht nehmen in etw. / Aufenthalt nehmen / Bedacht nehmen auf etw. / Stellung nehmen zu (von) etw.; einen Vergleich schließen / die Ehe schließen; den Antrag stellen auf etw./ Vorkehrungen treffen; den Auftrag übernehmen / persönliche Haftung übernehmen; eine Ordnungsstrafe verhängen; den Beschluss verkünden

Glagol + prijedložna skupina:

auf - auf der Hand liegen / etw. auf den Weg bringen

außer - außer Streit stehen / außer Stande sein

für - für Recht erkennen

in - sich in jmds. Pflege und Betreuung befinden; in Rechtskraft erwachsen; in Pension gehen; etw. in die Wege leiten; in Betracht kommen; in Bewegung sein / im Gange sein / in der Lage sein / im Stande (imstande) sein / im Verzug sein; sich mit jmdm. ins Einvernehmen setzen / jmdn. in Kenntnis setzen / sich mit jmdm. in Verbindung setzen; in Arbeit stehen / im öffentlichen Dienst stehen / in einem Widerspruch stehen

mit - mit der Unterschrift versehen

unter - unter öffentlicher Aufsicht stehen / unter Pflegschaft und Sachwalterschaft stehen

zu - zu Recht bestehen; zum Stillstand bringen; zu Recht erkennen etw.; zu Protokoll geben; zur Verfügung haben; zu Grunde liegen; zur Kenntnis kommen / zu Stande (zustande) kommen / zum Stillstand kommen; etw. zur Kenntnis nehmen; zur Verfügung stehen; zur Verfügung stellen

2.2. Semantička struktura SFG u jeziku prava

Unutar grupe SFG postoje razlike u semantičkoj stabilnosti izraza. Semantička stabilnost je veća što je viši stupanj leksikalizacije izraza, a razmjerna stupnju leksikalizacije su i ograničenja u izboru roda imenice, upotrebi člana i atributa uz imenicu kao i u negaciji u SFG. Leksikalizacija SFG je prisutna, ali o općoj tendenciji leksikalizacije ovih izraza ne može biti govora, jer bi to značilo smanjenje produktivnosti ovih jezičnih konstrukcija (Eisenberg 1999: 304). O semantičkom jedinstvu cijelog izraza svjedoči i činjenica da je kod određenog broja glagola zamjena cijele konstrukcije punoznačnim glagolom moguća i bez promjene značenja ili uz izvjesno nijansiranje smisla poruke:

ein Geständnis ablegen / etw. gestehen; etwas zum Ausdruck bringen / etwas ausdrücken; etw. in / zur Anwendung bringen / etw. anwenden; jmdn. in Haft nehmen / jmdn. inhaftieren; jmdm. / einer Sache Glauben schenken / jmdm. glauben

Upravo karakter modela (Konstruktionsmodell / Konstruktionsgerüst) čini frazeme tipa SFG produktivnom jezičnom strukturom za izražavanje specifičnih semantičkih sadržaja (Fleischer 1997: 194). Mogućnost zamjene glagola ili imenice drugim glagolom ili imenicom, karakterističnom za jezik određene struke, čini ove konstrukcije vrlo pogodnim sredstvom za izražavanje stručnih pojmova na području prava. Na taj način dolazi do tvorbe frazeoloških nizova (Phraseologische Reihen)³ poput sljedećih:

3 Fleischer 1997, 173f.: „Sollen Wortbildungskonstruktionen nach Wortfamilien geordnet werden, so ist dies bei Derivation und Präfixbildung relativ einfach; [...] Für Phraseologismen ist es aber die Regel, dass sie mindestens aus zwei – meist verschiedenen Wortklassen angehörigen – Basiskomponenten bestehen (wenn nicht aus einer), so dass sie auch entsprechend verschiedenen phraseologischen Reihen zuzuordnen sind. [...] Das heißt, es gibt Phraseologismen, die mit ihren Komponenten an nur zwei, und es gibt solche, die an drei, vier und mehr Phraseologischen Reihen beteiligt sind.“

ablegen	einen Eid ablegen / das Gutachten ablegen
erheben	die Berufung erheben / Beschwerde erheben / Beweis erheben / Klage erheben / den Rekurs erheben / die Vorstellung erheben / Widerspruch erheben
haben	Anspruch haben auf etw. / Aussicht auf Erfolg haben / den Aufenthalt haben / Einfluss haben auf etw. / Einsicht haben in etw. / Kontakt haben mit. jmdm. / (keine) Möglichkeit haben / den Sitz haben / Urlaub haben
kommen	in Betracht kommen / zur Kenntnis kommen / zu Stande kommen
leisten	einer Sache Folge leisten / eine Unterschrift leisten / Zahlungen leisten
liegen	auf der Hand liegen / zu Grunde liegen
machen	Angaben machen über etw. / Einsicht machen in etw.
nehmen	Aufenthalt nehmen / Bedacht nehmen auf etw. / Stellung nehmen zu etw.
schließen	die Ehe schließen / einen Vergleich schließen
sein	im Gange sein / in der Lage sein / im Stande sein
setzen	ins Einvernehmen setzen / in Verbindung setzen / in Kenntnis setzen
stehen	in Arbeit stehen / im öffentlichen Dienst stehen / in einem Widerspruch stehen / zur Verfügung stehen
Stellen	außer Streit stellen / zur Verfügung stellen
übernehmen	den Auftrag übernehmen / die persönliche Haftung übernehmen

Zabilježene su i sljedeće varijante SFG s istim značenjem ili s vrlo malim nijansama u značenju:

etw. mit der Unterschrift versehen (korpus, KE) - eine Unterschrift leisten (DRE, bes. Amtsdt.)

einer Sache Folge leisten (korpus, DRE, DUW, KE, ÖW) - einer Sache Folge geben (korpus, DRE: Papierdt. bes. schweiz.)

Einsicht machen in etw. (korpus) - Einsicht nehmen in etw. (DUW, KE)

etw. zu Recht erkennen (korpus) - etw. für Recht erkennen (DUW)

Aufenthalt haben (korpus, ÖW) - Aufenthalt nehmen (DUW, Papierdt.)

den Rekurs ergreifen (korpus) - den Rekurs erheben (DUW: Rechtsspr. bes. Österr. und Schweiz)

etw. in die Wege leiten (korpus, DRE, KE, ÖW) - etw. auf den Weg bringen (DUW)

O sintaktičko-semantičkoj stabilnosti SFG u odabranim tekstovima iz pravosudne prakse Republike Austrije svjedoči i činjenica da od ukupno 55 različitih SFG, pronađenih u ovoj tematskoj cjelini, 30 SFG u korištenim rječnicima ima status idiomatičnih izraza. Osim toga, u ovoj skupini zabilježili smo prisutnost unikalnih komponenti i arhaičnih izraza: Bedacht nehmen auf etw. (DRE: Papierdt.; DUW: nur in den geh. Wendungen; ÖW: ohne Art. geh.); sich ins Einvernehmen setzen mit jmdm. (DRE / DUW: Papierdt.); einer Sache Folge leisten (DUW: Papierdt.), einer Sache Folge geben (DRE: Papierdt. bes. schweiz.), što ide u prilog tvrdnji o arhaičnosti stila pravnog jezika.

U ovom dijelu korpusa pronašli smo i tri SFG u kojima se umjesto imenske komponente javlja nedeklinirani pridjev ili particip (jmdn auf etw. aufmerksam machen, etw. geltend machen i jmdn zu etw. namhaft machen). Sva tri navedena izraza označena su u odabranim rječnicima kao idiomatični frazemi. Status idiomatičnih izraza u ovoj tematskoj cjelini imaju sljedeće SFG:

in Rechtskraft erwachsen (DUW:Schweiz.), einer Sache Folge geben (DRE), etw. zu Protokoll geben (DRE, DUW), Aussicht auf Erfolg haben (DRE), etw. zur Verfügung haben (DRE), Aufenthalt haben (DRE), in Betracht kommen (DRE, KE), zu Stande kommen (DRE, KE), einer Sache Folge leisten (DRE, DUW), Zahlungen leisten (DRE), etw. in die Wege leiten (DRE, KE), auf der Hand liegen (DRE, DUW, KE), zu Grunde liegen (DRE, KE), jmdn auf etw. aufmerksam machen (DRE, DUW), etw. geltend machen (DRE, KE), jmdn zu etw. namhaft machen (DRE, DUW, KE), Bedacht nehmen auf etw. (DRE), etw. zur Kenntnis nehmen (DRE), zu. etw. Stellung nehmen (DRE), im Stande sein (DRE), im Gange sein (DRE, DUW, KE), in der Lage sein (DRE), im Verzug sein (DRE), sich mit jmdm ins Einvernehmen setzen (DRE), jmdn. in Kenntnis setzen mit. etw. (DRE), sich mit jmdm in Verbindung setzen (DRE), in Arbeit stehen (DRE, DUW), im öffentlichen Dienst stehen (DRE), jmdm. zur Verfügung stehen (DRE), jmdm. etw. zur Verfügung stellen (DRE).

2.3. Pragmatička i komunikacijska funkcija SFG u jeziku prava

Jedan od najjačih motiva upotrebe SFG umjesto punoznačnog glagola je i u tekstovima tematske cjeline građanskog prava mogućnost naglašavanja radnje izražavanjem te radnje glagolskom imenicom, koja u rečenici zbog strukture SFG kao višechlanog predikata zauzima poziciju namijenjenu rečeničnim dijelovima s najvećom informativnom vrijednošću. Osim toga izražavanjem radnje glagolskom imenicom otvaraju se brojne mogućnosti dodatnog preciziranja značenja radnje korištenjem različitih načina atribuiranja imenica koje pruža njemački jezik. Navodimo primjere različitih vrsta atributa uz imenicu u SFG: pridjevski atribut (primjer br. 8), genitivni atribut (9), prijedložni atribut (10), prošireni atribut (11), prošireni + prijedložni atribut (12), niz pridjevskih + niz prijedložnih atributa (13), relativna rečenica u funkciji atributa uz imenicu u SFG (14), SFG u obliku participijske grupe u službi atributa (15):

8. *Sämtliche Zahlungen sind an die klagende Partei und nicht an das Gericht zu leisten. (T5) - pridjevski atribut*
9. *Ein schriftlicher Rekurs muss mit der Unterschrift eines Rechtsanwaltes versehen sein. (T 20)*
10. *Die Infolge der in dieser Rechtssache eingebrachten Klage wird bei diesem Gericht die erste Tagsatzung zur mündlichen Verhandlung stattfinden. (T 2)*
11. *Ich habe mit dem Kindesvater am 03.06.1989 vor dem Standesamt Purbach die beiderseits erste Ehe geschlossen. (T 34)*
12. *Die für den [...] anberaumte Tagsatzung zur mündlichen Verhandlung findet nicht statt. (T 12)*
13. *Kläger ist in der Lage, leichte und mittelschwere Arbeiten im Sitzen, Stehen und Gehen in normaler Arbeitszeit mit üblichen Ruhepausen zu leisten, und den Arbeitsplatz zu erreichen. (T 33)*
14. *Der Untersuchte hat am 30.08.1993 einen Antrag auf Gewährung der Invaliditätspension gestellt, der mit Bescheid vom 14. 01. 1994 von der PVA arb abgewiesen wurde. (T 33)*
15. *Durch solche Beschäftigungen kann die Klagende Partei wenigstens die Hälfte des in Betracht kommenden Entgeltes erwerben. (T 32)*

U istraženim tekstovima nalazimo veliki broj primjera dovodenja imenskog dijela SFG na čelnu poziciju u rečenici, što dodatno naglašava najvažniju informaciju. Zapazili smo da se glagolska

imenica u čelnoj poziciji nalazi vrlo često u ustaljenim formulacijama, koje služe za izražavanje sadržaja koji su u određenim postupcima uvijek isti (primjeri 16-21):

16. *Beweis wurde erhoben durch Einsichtnahme in den Pensionsakt und Einholung von fachärztlichen Gutachten aus... (T 34)*
17. *Nicht Stellung genommen wurde vom berufskundlichen Sachverständigen zu dem im Rahmen des medizinischen Leistungskalküls möglichen Verweisungsberufen. (T5)*
18. *Keine Einschränkung besteht hinsichtlich leichter und mittelschwerer Arbeiten sowie der Erreichbarkeit der Arbeitsstätte. (T 34)*
19. *Der Rekurs ist binnen vier Wochen nach Zustellung dieser Urteilsausfertigung bei diesem Gericht zu erheben. (T 4)*
20. *Der Widerspruch ist binnen vier Wochen nach Zustellung dieser Urteilsausfertigung bei diesem Gericht zu erheben. (T 4)*
21. *Die Berufung ist binnen vier Wochen nach Zustellung dieser Urteilsausfertigung bei diesem Gericht zu erheben. (T 4)*

Pored popunjavanja praznina u njemačkom glagolskom sustavu, dakle pružanja mogućnosti izražavanja radnje za koju ne postoji odgovarajući punoznačni glagol, te mogućnosti preciziranja izraza atribuiranjem imenice u okviru SFG, jedan od vrlo važnih motiva upotrebe SFG u tekstovima iz oblasti prava je mogućnost nenavođenja vršitelja radnje u takvim konstrukcijama. Ova mogućnost ima dvostruki učinak u pravnom tekstu. Nenavođenje agensa čini izraz ekonomičnijim, a istodobno doprinosi depersonalizaciji stila pravnog jezika, te na taj način osigurava objektivnost teksta i podiže autoritet ovog funkcionalnog stila:

22. *Das Gutachten ist über folgende Umstände abzugeben: [...] (T 11)*
23. *Vielleicht kann vorerst zu Weihnachtsurlaubsbesuchsrecht Stellung genommen werden. (T40)*
24. *Auf das zukünftige Ereignis der Pensionierung kann derzeit – weil noch nicht eingetreten – noch nicht Bedacht genommen werden. (T 44)*
25. *Der Antrag auf Weitergewährung wird innerhalb der Frist des § 18 Abs. 1 Z. 1 UVG gestellt. (T 45)*
26. *Gegen das Vorliegen der Voraussetzungen der §§ 2 ff ausgenommen § 2 Z. 2 UVG bestehen keine Bedenken, weil kein Grund für eine Einstellung bekannt ist. (T 45)*

Od 55 različitih SFG, registriranih u ovoj tematskoj oblasti, 17 izraza nosi u istraženim rječnicima obilježje stručnog izraza što na izvjestan način potvrđuje da su tekstovi iz pravosudne prakse značajna domena upotrebe SFG što ilustriramo izrazima ekcerpiranim iz korpusa:

die Berufung erheben (DUW: Rechtsspr.), *Beschwerde erheben* (DUW: Rechtsspr.), *Beweis erheben durch etw.* (DUW: Rechtsspr.), *Klage erheben* (DUW: Rechtsspr.), *den Rekurs erheben* (DUW: Rechtsspr. bes. Österr. und Schweiz), *die Vorstellung erheben* (ÖW: Amtsspr.), *etw. für Recht erkennen* (DUW: Rechtsspr.), *einer Sache Folge geben* (DRE: Papierdt. bes. Schweiz.), *etw. zu Protokoll geben* (DUW: bes. Fachsprache), *zu Stande kommen* (ÖW: Amtsspr.), *einer Sache Folge leisten* (DUW: Papierdt.), *Bedacht nehmen auf etw.* (DUW: Papierdt.), *einen Vergleich schließen* (DUW: Rechtsspr., KE: Jur., ÖW: Jus.), *sich ins Einvernehmen setzen mit jmdm* (DRE: Papierdt., DUW: Papierdt.), *eine (Ordnungs)strafe verhängen* (ÖW: Amtsspr.), *jmdn. zu etw. namhaft machen* (DRE: Papierdt., DUW: Papierdt., ÖW: Amtsspr.), *jmdn. schuldig erkennen* (KE: Jur.)

Iz priloženog popisa SFG uočava se da je uglavnom imenica nositelj značenja stručnog pojma: Beschwerde, Beweis, Klage, Rekurs, Vorstellung, Recht, Sache, Folge, Protokoll, Vergleich, Einvernehmen, Strafe, ali je i kod nekih glagola došlo do specifikacije i sužavanja značenja u svrhu izražavanja pojmova na području prava, npr.: erheben, erkennen, leisten, verhängen.

3. Zaključak

Sintagma s funkcionalnim glagolom je frazeološka jedinica koja se sastoji od funkcionalnog glagola koji obavlja prvenstveno gramatičku funkciju i imenskog dijela koji je nositelj značenja. Imenski i glagolski dio sintagme čine semantičko jedinstvo koje u rečenici obavlja funkciju predikata.

Unutar grupe SFG postoje razlike u semantičkoj stabilnosti izraza. U korpusu od 50 tekstova (150 kartica teksta) iz pravosudne prakse Republike Austrije zabilježeno je 110 SFG, od čega 55 različitih, od kojih je 30 registrirano u frazeološkom rječniku, dakle ima status idiomatične konstrukcije. Preostale se odlikuju stabilnošću veze između pojedinih sastavnica i niskim stupnjem idiomatičnosti te po navedenim karakteristikama spadaju u kolokacije. Mogućnost zamjene glagola ili imenice u SFG drugim glagolom ili imenicom daje ovim strukturama karakter modela te ih čini produktivnom jezičnom

strukturom za izražavanje specifičnih semantičkih sadržaja. Na taj način dolazi do tvorbe frazeoloških nizova koji su osobito pogodni za izražavanje stručnih pojmova na području prava, npr.: die Berufung erheben / Beschwerde erheben / Beweis erheben / Klage erheben / den Rekurs erheben / die Vorstellung erheben / Widerspruch erheben). Od 55 različitih SFG, registriranih u ovoj tematskoj oblasti, 17 izraza su u istraženim rječnicima obilježeni kao stručni termini (npr.: Klage erheben [DUW: Rechtsspr.], Bedacht nehmen auf etw. [DUW: Papierdt.], zu Stande kommen [ÖW: Amtsspr.])

Pored popunjavanja praznina u njemačkom glagolskom sustavu, dakle mogućnosti izražavanja sadržaja za koje ne postoji odgovarajući punoznačni glagol, mogućnosti promjene perspektive saopćavanja dovođenjem imenske komponente na prvu poziciju u rečenici, te mogućnosti preciziranja izraza atribuiranjem imenice u okviru SFG, jedan od vrlo važnih motiva upotrebe SFG u tekstovima iz oblasti prava je mogućnost nenavođenja vršitelja radnje u takvim konstrukcijama, što izraz čini ekonomičnijim, a istodobno doprinosi depersonalizaciji stila pravnog jezika, osigurava objektivnost teksta i podiže autoritet ovog funkcionalnog stila. Provedeno istraživanje pokazuje da morfosintaktičke i semantičke karakteristike sintagme s funkcionalnim glagolom predstavljaju nepobitan pragmatički potencijal za upotrebu u jeziku prava.

Korpus

Österreichischer Verband der Gerichtsdolmetscher (1995). Sammlung der in Verfahren vor österreichischen Gerichten gebräuchlicher Schriftstücke. Wien.

Back, Otto-Benedikt, Erich-Maria, Pacolt-Ernst et.al. (1997). Österreichisches Wörterbuch. 38. Vermehrte und überarbeitete Auflage. Wien: Österreichischer Bundesverlag.

Duden (1998). Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Mannheim/ Leipzig/ Wien/Zürich: Dudenverlag.

Duden (1998). Deutsches Universalwörterbuch A-Z. Mannheim/Leipzig/ Wien/Zürich: Dudenverlag.

Kempcke, Günter (2000). Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Berlin/New York: Walter de Gruyter.

Literatura

- Burger, Harald (1982). Handbuch der Phraseologie. Berlin; New York: de Gruyter.
- Burger, Harald (1998). Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Djordjević, Miloje (1983). Verbalphrase und Verbalenz. Heidelberg: Groos (Deutsch im Kontrast; Bd. 2).
- Eisenberg, Peter (1999). Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz. Stuttgart/ Weimar.
- Engel, Ulrich (1994). Syntax der deutschen Gegenwartssprache. 3. Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Fleischer, Wolfgang (1997). Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache, 2. Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (2001). Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin/München/Wien/Zürich/ New York: Langenscheidt.
- Hoffmann, Lothar (1985). Kommunikationsmittel Fachsprache. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Popadić, Hanna (1971). Untersuchungen zur Frage der Nominalisierung des Verbalausdrucks im heutigen Zeitungsdeutsch. Mannheim: Forschungsberichte, IdS; 9.
- Rothkegel, Annely (1973). Feste Syntagmen. Grundlagen, Strukturbeschreibung und automatische Analyse. Tübingen.

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit wird ausgehend von einer Kombination verschiedener Klassifikationskriterien, die morphosyntaktische und semantische Struktur, sowie die pragmatische und kommunikative Funktion der phraseologischen Verbindung „Funktionsverbgefüge“ in dem ausgewählten Korpus von verschiedenen Textsorten auf dem Gebiet der deutschen Rechtssprache beschrieben. Ziel dieser Arbeit war es, aufgrund eines Korpus von 50 Texten aus dem Bereich der Rechtspflege der Republik Österreich zu zeigen, dass Funktionsverbgefüge als polylexikalische sprachliche Einheiten mit ihrem Modellcharakter ein bedeutendes pragmatisches Potential für den Gebrauch in der formalisierten und normierten Rechtssprache darstellen.

Merisa Kulenović - Univerzitet u Bihaću

UPOREDBA SPOJNIKA IMENIČKIH SLOŽENICA U NJEMAČKOME I BOSANSKOME JEZIKU

Sažetak:

Zbog nedostatka studija koje bi se bavile uporedbom imeničkih složenica njemačkoga jezika sa imeničkim složenicama bosanskoga jezika ovaj rad predstavlja kontrastivnu studiju koja obrađuje elemente spajanja (interfikse) ova dva jezika. Korpus koji čini osnovu ovoga istraživanja preuzet je iz romana „Medea: Stimmen“ Christe Wolf i njegovoga prijevoda na bosanski jezik. Da bi se napravila uporedba ova dva konfrontirana jezika ponajprije će se utvrditi svi postojeći elementi spajanja (interfiksi) u njemačkome jeziku (Fleischer / Barz, Naumann, Duden, Lohde) i bosanskome jeziku (Čedić, Brabec / Hraste / Živković, Jahić / Halilović / Palić). Nakon toga će se preuzeti sve imeničke složenice njemačkoga jezika čiji je prijevodni ekvivalent također imenička složenica. Na osnovu toga sproved će se kontrastivna uporedba i analiza elemenata spajanja u bosanskome i njemačkome jeziku kako bi se utvrdilo o kojim sličnostima odnosno različitostima se radi i koliko je podjela elemenata spajanja zastupljena u ova dva jezika.

Ključne riječi: tvorba riječi, imenička složenica, spojnik, interfiks, bosanski jezik, njemački jezik

1. Uvod i cilj

Njemački i bosanski jezik se, iako pripadaju istoj grupi flektivnih indoevropskih jezika, u velikoj mjeri razlikuju u pojedinim gramatičkim i lingvističkim podsistemima. Najveća razilaženja mogu se uočiti u morfološkim podsistemima i podsistemima tvorbe riječi. Kontrastivnih studija koje bi se posebno bavile gramatičkim sistemima i podsistemima u paru jezika njemački-bosanski ili bosanski-njemački još uvijek je vrlo malo, a posebno je uočljiv nedostatak kontrastivnih istraživanja o tvorbi imenica i opis odgovarajućih tvorbenih modela u gramatičkim priručnicima bosanskoga jezika.

Za razliku od bosanskoga jezika u kojem su imeničke složenice nastale spajanjem imenice s imenicom veoma rijetke tvorbene strukture, u njemačkome jeziku one predstavljaju kvantitativno veoma velik, pa čak i najproduktivniji dio leksike. Jedna od bitnijih karakteristika povezivanja dvije imenice u složenicu u oba jezika, a posebno u njemačkom jeziku, jeste nužno prisustvo spojnika. Uzimajući u obzir velike kvalitativne i kvantitativne razlike tvorbe imeničkih složenica u ova dva jezika nastojeće se prikazati odnos spojnika dvosložnih imeničkih složenica njemačkoga i bosanskoga jezika na primjeru književnoga djela Christe Wolf - Medea: Stimmen (Medeja: Glasovi), pri čemu će polazni jezik biti njemački, a ciljni jezik bosanski.

2. O tvorbi imeničkih složenica u njemačkome i bosanskome jeziku

U njemačkom jeziku imenice predstavljaju glavni dio ukupnog broja njemačkih riječi i to do 60%. Tome odgovara i uloga imenica u tvorbi riječi koja nije samo kvantitativno, nego i kvalitativno uvjetovana. Modeli tvorbe imenica pokazuju tako veliku raznovrsnost kakvu druge vrste riječi ne mogu doseći. Imenice se mogu kombinirati sa svim vrstama riječi kao prvim dijelom npr. sa priložima (Soforteinsatz), prijedlozima (Beiblatt), veznicima (Dass-Satz) ili partikulama (Nichtfachleute) (Fleischer / Barz 2007: 84).

Ponekad je problematična interpretacija imeničkih složenica sa imeničkim prvim dijelom, tj. složenica gdje se veže imenica uz imenicu, jer se u mnogo slučajeva javlja više tumačenja. Tako npr. složenica Frauenpflanze (doslovno “ženska biljka”) može imati tri značenja: (a) biljka koju posebno vole žene; (b) biljka koju je uzgojila neka poznata žena ili (c) biljka koju je zasadila neka žena. Na ovome mjestu također se postavlja pitanje da li su sve složenice u kojima se imenica veže uz imenicu u njemačkom jeziku dozvoljene. Budući da je kreativnost odnosno težnja za inovacijom i igrom

riječima u jeziku latentno uvijek prisutna, ona se u određenim kontekstualnim uvjetima uvijek može aktualizirati - tako npr. kombinacije sinonima, kao što je npr. njemačka složenica *Damenweib* ili kombinacije jedne iste riječi, kao što je npr. njemačka složenica *Schulenschule* čudno zvuče, ali ipak su u njemačkom jeziku sve kombinacije tipa imenica + imenica dozvoljene i bez ograničenja produktivne (Hartkamp / Schneider-Wiejowski 2010:199f.)

Imeničke složenice nastale spajanjem sastoje se kao konstrukcija riječi najčešće iz prvog i drugog dijela odnosno A (njem. *Bestimmungswort* - prvi dio složenice) i B (njem. *Grundwort* - drugi dio složenice) konstituentne. Kao sastavni dio između ovih dviju konstituenta javljaju se elementi spajanja (njem. *Fugenelement*, bos. spojnik, interfiks). Element spajanja odnosno spojnik predstavlja morfološku granicu među konstituentama tvorbene konstrukcije. Spojnici, koji se javljaju pod nadređenim pojmom "interfiksi", semantički su prazni segmenti koji mogu povezati konstituente imeničke složenice. Oni se mogu javljati i kod derivacija (izvedenica), ali su ipak najčešći kod imeničkih složenica. Njihovo javljanje može imati metričke ili fonološke posljedice. Ako je prvi dio složenice dug (višemorfematski skup), povećava se mogućnost javljanja elementa spajanja: *Handwerk* ali *Handwerkszeug*. Budući da ne postoje stroga pravila za uvrštavanje elemenata spajanja u složenice konstrukcije, relevantni su faktori koji se mogu uzeti u obzir kod prvog dijela složenice sljedeći: (a) vrsta riječi; element spajanja javlja se isključivo nakon imeničkog ili glagolskog prvog dijela; (b) vrsta fleksije (između ostalog oznaka genitiva i množine); (c) struktura glasa (broj slogova, završetak riječi, vrsta sufiksa); (d) struktura tvorbe riječi (simpleks, tj. jednostavna riječ, složenica, izvedenica) i (e) regionalne osobitosti u njemačkom govornom području (Lohde 2006: 22).

U svojoj knjizi Žepić (1970) imeničke složenice definira kao spoj prve imeničke sastavnice $A + F^1$ (morfem koji povezuje imenice) + druge imeničke sastavnice B, pri čemu je F onaj element koji se dodaje elementu A, ukoliko imenica A postane prvi dio složenice. Karakteristično morfološko obilježje složenice jeste spojnik F (*Fugenelement*), odnosno morfem spajanja koji ukazuje na složenicu i koji preostaje kada se dio složenica A vrati u svoj prvobitni oblik. Na prvi pogled grafički trodijelni prikaz složenice $A + F + B$ može se učiniti kao da se radi o trodijelnoj tvorbi. Najprikladnije bi

bilo koristiti se formulom $(A + F) + B$ kako bi se ukazalo na dvodijelnost složenice. Morfem spajanja zastupljen je sa devet alomorfema, prema čijim se oblicima dvočlane imeničke složenice mogu svrstati u devet klasa: (1.) $A + \emptyset + B$ *Butter-brot*; (2.) $A + (e)s + B$ *Frühlings-luft*; (3.) $A + (e)n + B$ *Menschen-geschlecht*; (4.) $A + er + B$ *Hühner-auge*; (5.) $A + e + B$ *Hunde-geschwätz*; (6.) $A + s + B$ *Gefolgs-mann*; (7.) $A + B$ *Schul-meister* (izostao je sufiks -e u *Schule*); (8.) $A + ens + B$ *Frauens-person*; (9.) $A + B^2$ *Schreib-maschine* (izostao je sufiks -en u *schreiben/Schreiben*).

U bosanskome su jeziku složenice, za razliku od jednostavnih riječi, koje se ne mogu rastaviti na manje samostalne dijelove koji bi imali svoje puno značenje (npr. *ići*, *spavati*, *crv*, *plav*), sastavljene od dviju ili više riječi, od kojih je svaka samostalna riječ i ima svoje značenje. Ovdje se također ubrajaju riječi koje imaju prijedložni prefiks (npr. *ob - jasniti*, *na - praviti*, *ne - čovjek*) (Brabec / Hraste / Živković 1961: 168). Slaganje kao tvorbeni način omogućuje da se dvije riječi ujedine, pri čemu nastaje složenica. Kada se dvije riječi povežu u složenicu, obično se između njih nalazi spojnik. Najčešći interfiks jeste samoglasnik -o- (npr. *src - o - lomac*, *zemlj - o - tres*, *plav - o - oka*). Ipak, ima i onih složenica koje nemaju interfiks, a takav izostanak spojnika nazivamo još i „nulti interfiks“ ili „spojnik nula“, a predočava se znakom -Ø- (npr. *pazikuća*, *fotoaparat*). Pri slaganju veoma je važno da li se radi o dvjema ravnopravnim riječima ili jednoj jedinstvenoj ili čak o zavisnoj sintagmi³ (Jahić / Halilović / Palić 2000: 309). Ako složenicu čine dva ravnopravna pojma, onda je riječ o čistom slaganju (književni jezički = književnojezički). Složenica se naziva imeničkom složenicom ukoliko je njen drugi dio imenica kao samostalna riječ (*vodoinstalat*er), ako je pridjev, pridjevskom (*gluhonijem*), a ako je drugi dio prilog, onda se radi o složenom prilogu (*katkad*). Kod imeničkih složenica bosanskog jezika razlikujemo nesufiksne i sufiksne tvorbenice. Nesufiksne su one kod kojih je drugi dio samostalna imenica (*ribolov*), dok su sufiksne imeničke složenice one koje u drugom dijelu imaju

2 Deveti alomorfem se ne može u potpunosti uzeti u obzir kao spojnik koji povezuje dvije imenice iz razloga što se ne može sasvim jasno odrediti da li je prva konstituenta (*Grundwort*) glagolska ili imenička. Čak se ni parafrazom ne može utvrditi vrsta riječi prvog dijela složenice jer bi parafraza mogla glasiti: *Schreibmaschine - „Maschine zum Schreiben“* (imenica), a također i „*Maschine, mit der man schreibt*“ (glagol).

3 Sintagma je skup jedne ili više riječi koje su objedinjene istom funkcijom u rečenici bez svojstva predikativnosti npr. *lijep i sunčan dan* - ovdje je *dan* sintagma, a njeni zavisni članovi su pridjevi *lijep i sunčan*).

1 F stoji za njemačku oznaku "Fugenelement" (spojnik).

nulti ili neki drugi sufiks (vjetr - o - bran - Ø, posl - o - davac) (Jahić / Halilović / Palić 2000: 322). Kod nesufikslnih složenica razlikuju se dva tipa tvorbe: s interfiksom -o- (roman - o - pisac) i bez interfiksa Ø (vino - Ø - grad).

3. Analiza korpusa

3.1. Spojnici u njemačkim složenicama iz korpusa

Građa na kojoj se vrši upoređivanje spojnika njemačkih i bosanskih imeničkih složenica preuzeta je iz originalnog književnog djela Medea: Stimmen - Christa Wolf i prijevoda na bosanski jezik Medeja: glasovi.

Kao polazni jezik odabran je njemački jezik, pa su ponajprije izdvojene sve imeničke složenice nastale spajanjem dvije imenice iz odabranog književnog djela. Zatim su se za svaku imeničku složenicu pronašli prijevodni ekvivalenti u bosanskom prijevodu tog djela s ciljem da se pronađe što veći broj i što raznolikiji oblici prevedenica na ciljnom jeziku koje su u formalnom smislu također imeničke složenice.

U njemačkom dijelu korpusa na 218 stranica pronađeno je ukupno 497 dvosložnih imeničkih složenica, dok je u bosanskom jeziku na 212 stranica pronađeno svega devet prijevodnih ekvivalenata u obliku složenice imenica plus imenica.

Prvo će se prikazati sve sakupljene imeničke složenice polaznog jezika, tako što će biti svrstane u grupe prema alomorfemima, pri čemu se u ovome radu referiramo na modele koje navodi Žepić⁴, a isto tako će biti razvrstane imeničke složenice ciljnog jezika. Nakon toga će se izvršiti uporedba onih njemačkih imeničkih složenica i njihovih prijevodnih ekvivalenata koje su u formalnom smislu imeničke složenice. Na taj način će se moći vidjeti jasna razlika ova dva jezika, a to je da je u bosanskom dijelu korpusa zastupljen daleko manji broj složenica, što potvrđuje dosadašnja saznanja o morfološkim strukturama ovih dvaju jezika, tj. da je u pogledu imeničkih složenica njemački jezik sintetičan, dok je bosanski jezik izrazito analitičan.

4 Žepić, Stanko, Morphologie und Semantik der deutschen Nominalkomposita, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1970, str. 24 i dalje.

U dijelu korpusa koji su odnosi na njemački jezik pronađene su sljedeće imeničke složenice bez spojnika, ima ih ukupno 297:

A + Ø + B

Bildhauer, Achselzucken, Dienstleute, Fingernagel, Handflächen, Kampfspiele, Fingerspitzen, Gastfreund, Handlinien, Hofgesellschaft, Glutaugen, Mundwinkeln, Wirbelsäule, Schulterblätter, Zeitalter, Zeittiefe, Schlüsselbeine, Traumsprache, Zauberkräfte, Atempause, Türspalt, Fensteröffnung, Heimweh, Türvorhang, Palastmauer, Festtafel, Öllämpchen, Holzeimer, Wasserschüssel, Bordwand, Taurolle, Berglinie, Nußbaum, Sternschnuppen, Eiskälte, Luftzug, Tafelende, Tischende, Festsaal, Stockwerk, Kellergewölbe, Steintreppe, Felswand, Palasthof, Haustiere, Vogelnest, Festmahl, Festkleid, Lehmhäuschen, Lehmhütte, Goldgewinnung, Dienstmänner, Seeleute, Palastwache, Armlänge, Leibarzt, Gastfreund, Handbewegung, Thronräuber, Uferbüschung, Schutzwall, Schwarzmeerküste, Festwiese, Felsengrab, Hügellandschaft, Meerenge, Hafennähe, Herdstelle, Lagerfeuer, Fluchtschiffe, Glanzlichter, Tempelspiele, Tatsachen, Mutprobe, Wunderland, Redeweise, Kunststücke, Hungergeschichte, Hausgötter, Kampferregung, Ratschluß, Seeweg, Festgelage, Widderfell, Pantherfell, Hungerzeit, Zeitpunkt, Gastmahl, Mahlzeit, Widderhörner, Kultgerät, Goldschmuck, Fellbündel, Schaffell, Thronsessel, Gastgeschenk, Segelmast, Goldstaub, Wacholderzweige, Seewinde, Bluttausch, Schauer Märchen, Zaubersprüche, Dunstkreis, Nachträume, Tagträume, Atemzug, Kunststücke, Traumwelt, Existenzform, Luftgebilde, Schadenfreude, Zweckbündnis, Schutzhaut, Grundsätze, Wunschbild, Prachtentfaltung, Handrücken, Bruchstücke, Kraftverteilung, Schlachtopfer, Opferpriesterin, Gastgeber, Gedächtnislücke, Hohngelächter, Kopfschmerzen, Haarbusch, Handgriffe, Schwächeanfall, Gliedmaßen, Tempeldienerinnen, Redeergüsse, Festspiele, Schulterblatt, Dienstboten, Ruhezeit, Hafenkneipen, Marktplatz, Feuerstelle, Stadtrand, Landstrich, Grabkammer, Stierhoden, Stierfell, Halsband, Schmuckstück, Opfergaben, Holzkästchen, Trommelmusik, Kuhaugen, Fellsack, Holzthron, Bodensatz, Bluttat, Brudermord, Sternbilder, Steinschneiden, Flutwelle, Morgengrauen, Wasserrinnsal, Bettstatt, Steinschwelle, Brunneneinfassung, Steinsorten, Grabmäler, Steinbank, Goldborte, Sternkarten, Fleischkloß, Festessen, Zeitpunkt, Rocksäum, Schlaflieder, Rasenstück, Wirbelsäule, Seefahrer, Palastbedienstete, Zahnschmerzen, Brustkind, Achselhöhlen, Hautausschlag, Schattenmann,

Steinmatzen, Hautfalten, Steinschneiderin, Mundwinkel, Hafenkneipen, Holzhäuser, Thronsaal, Mördergrube, Schlachthaus, Werkstatt, Hofstaat, Blutschuld, Lidschlag, Goldfunken, Sterndeuten, Mondphasen, Vormachtstellungen, Schuldgefühl, Geröllawine, Maßstäbe, Handwerk, Hofbeamter, Dienstleute, Nackenhaare, Kopfhaut, Fußgelenke, Handgelenke, Schlussfolgerung, Pflichtverletzung, Grundlagen, Randzonen, Weltuntergang, Wortgefecht, Prachtentfaltung, Blickwechsel, Mondgöttin, Zweckmeldung, Hausschlange, Werkstatt, Trümmerhaufen, Mittelmeerraum, Türöffnung, Stadtviertel, Hausecke, Schlachtbank, Tempelbezirk, Naturerscheinung, Seebeben, Nachtblau, Mondsichel, Morgenheiligheit, Scheitelpunkt, Abendbrot, Muttermilch, Sternkarten, Türvorhang, Holztisch, Wandbrett, Keramikgeschirr, Schilfmattern, Wassertopf, Frühsommertag, Zeitalter, Feiertage, Opferfest, Brudermord, Festtag, Opferfeier, Schaffell, Herdfeuer, Schwestersohn, Opferpriester, Fußsohlen, Todfeindin, Steinhauer, Armbeuge, Verschwörermiene, Herzschlag, Blutausch, Mordlust, Rachedurst, Morgenröte, Mondfinsternis, Mondvernichtung, Sternbilder, Steinstaub, Uferhänge, Morgenglanz, Tempelbezirk, Tempelhof, Tempeltor, Festwiese, Tempelmauer, Opferaltäre, Festplatz, Marktplatz, Stadtmauer, Aufenthaltsort, Opferrinne, Tempelstadt, Grabhöhle, Steinbock, Türrahmen, Glutbrett, Stierfleisch, Opferfleisch, Opfergaben, Astwerk, Notzeiten, Opfertiere, Opfertiere, Hausarrest, Strafexpedition, Axtschläge, Labyrinthanz.

Sa spojnikom (e)s zabilježili smo sljedeće njemačke složenice /ukupno ih ima 94/:

A + (e)s + B

Königstafel, Schiffsführer, Kindesmörderin, Königstochter, Lebenslinie, Vergangenheitssprache, Liebeswerk, Todesgöttin, Todesfurcht, Landsleute, Königshaus, Ursprungsort, Stammesgeschichten, Kriegsgott, Stimmungsumschwung, Friedenszeichen, Hungernot, Liebesgeschichten, Herrschaftsstreit, Meeresfahrt, Abschiedstrunk, Gebrauchsgegenstände, Königswürde, Bedeutungsgebe, Wirkungsweise, Herstellungsweise, Widerstandskräfte, Liebesspiel, Überzeugungskraft, Lebenssinn, Stammesgemisch, Gewissensbisse, Königsfest, Regierungszeit, Amtszeit, Königspalast, Königsmantel, Hochzeitszeremonien, Schiffsreise, Regierungsgeschäfte, Nachmittagshitze, Unglückswurm, Ratsmitglieder, Unglücksmenschen, Liebespaare, Nachbarsstadt, Beobachtungsturm, Landungssteg, Erinnerungsbrocken, Lebenswille,

Vergangenheitsform, Stimmungsmache, Zornesausbruch, Volkshaufen, Liebesfreund, Sicherheitskräfte, Wissensdurst, Liebesglück, Ausgangspunkte, Todesangst, Unsterblichkeitsgefühl, Staatsgeheimnis, Lebensschmerz, Frühlingsgrün, Unheilszeichen, Arbeitszimmer, Himmelsgewölbe, Tageshell, Eselsmilch, Handelsvertrag, Eselskarren, Frühlingsfest, Gerichtsmantel, Ruhmestaten, Gesichtszüge, Mordsweib, Helfershelfer, Grabesstille, Unheilsgefühl, Liebesversprechen, Todesstrafe, Gerichtsverhandlung, Todesurteil, Siegesstimmung, Todeskampf, Himmelsschauspiel, Himmelserscheinungen, Verhandlungssaal, Arbeitshöhle, Gerichtssaal, Abschiedsgeschenk, Hochzeitskleid, Frühlingsfest.

Sa spojnikom (e)n pronađeno je ukupno 78 složenica:

A + (e)n + B

Totenschädel, Lippenbewegung, Menschenseele, Höhlengewirr, Augenblick, Palisadenzaun, Feigenbaum, Sternenhimmel, Totengruft, Höhlengräber, Höhlensystem, Augenausdruck, Menschengesichter, Augenbraunen, Drachentöter, Familiengeschichte, Totenfrüchte, Schlangenfütern, Schlangenhalt, Stufenrock, Gerstenfladen, Schlangenköpfchen, Ziegenfelle, Weidengestrüpp, Sonnenstrahlen, Gedankengebäude, Menschenkenntnisse, Menschenopfer, Totenrituale, Felsenhöhlen, Seitengang, Totenstadt, Totenreich, Schlangengift, Olivenbaum, Lotsenschiff, Sphärenmusik, Olivenbaum, Orangenbaum, Pinienholz, Backenknochen, Menschenopfer, Küchenjunge, Menschenseele, Frauenköpfe, Frauennamen, Armenviertel, Frauendynastien, Krisenstimmung, Menschenfänger, Menschenzug, Menschenmenge, Geburtenzahlen, Sonnengott, Totenstadt, Stufenleiter, Leichenfeld, Sternensystem, Sternenbahnen, Gefangenenpulk, Totenfahren, Olivenästchen, Menschenblut, Augenpaare, Menschengeschlecht, Sündenbock, Menschenmenge, Augenblick, Menschenleere, Totenstille, Leichenkarren, Schlangenzug, Sonnenaufgänge, Wüstenweg, Straßenrand, Ährenbündel, Olivengehölz, Pflanzenextrakte.

Spojnik er pronađen je u sljedećim primjerima / ukupno ih je 10/:

A + er + B

Kräuterumschlag, Göttergeschichten, Rinderfell, Völkergemisch, Kräuterumschläge, Kinderspiel, Weiberherrschaft, Räderwerk, Männerschritte, Männerversammlung.

Spojnik e pronalazimo u sljedećim složenicama / ukupno ih je 4/:

A + e + B

Händereichen, Händeklatschen, Pferdegeschichte, Pferdefleisch.

Sa spojnikom s zastupljena je samo jedna složenica:

A + s + B

Gebirgswälder.

Složenica kod kojih je u prvom dijelu izuzet sufiks e ukupno ima 12:

A + B⁵

Wollhaar, Quellwasser, Erdboden, Gebirgswässer, Ehrfurcht, Sachverhalten, Stellvertreter, Erdbeben, Wachmänner, Strafaktion, Wundheilung, Rachsucht.

Spojnik ens pronađen je u samo jednom složenici:

A + ens + B

Schreckenszeiten.

3.2. Spojnici u bosanskim složenicama iz korpusa

U bosanskom dijelu korpusa nisu pronađene imeničke složenice povezane interfiksom Ø, dok su imenice strukturirane kao A + o + B sljedeće: djecubojica, zmajoubica, prijestonasljednik, krvopir, strahopoštovanje, glavobolje, snovidi, zubobolja i kamenorezac.

3.3. Uporedba njemačkih složenica i njihovih bosanskih prijevoda

Istraženi korpus književnog djela Medeja: glasovi ima svega devet dvosložnih imeničkih složenica njemačkog jezika čiji je prijevodni ekvivalent na bosanskom jeziku istovjetno strukturiran. Imenička složenica Blutrausch - krvopir u polaznom jeziku ima nulti spojnik, prema tome je njena struktura sljedeća: Blut + Ø + Rausch. Njen prijevodni ekvivalent sadrži spojnik -o- pri čemu ne dolazi do bilo kakve promjene prvog odnosno drugog dijela

5 Odnosi se na one imeničke složenice kod kojih se od prvog dijela imeničke složenice (Bestimmungswort) oduzima sufiks -e.

složenice krv + o + pir. Složenice Zahnschmerzen - zubobolja i Steinmatze - kamenorezac u polaznom su jeziku također povezane nultim spojnikom, dok se u bosanskom jeziku prvom dijelu složenice dodaje spojnik -o-, zatim imenica i za razliku od prethodnog primjera drugom dijelu složenice u primjeru zubobolja dodaje se sufiks -ja (zub - o - bol - ja), dok drugoj složenici kamenorezac dodaje se sufiks -ac (kamen - o - rez - ac). Prijevodni ekvivalenti imeničkih složenica Kopfschmerzen - glavobolja i Tagträume - snovidi strukturirane su tako što je u njihovom prvom dijelu uzeta samo osnova glav- i sn- (pl. sni), čemu se dodao spojnik -o-, potom imenica glav - o - bol i sufiks -ja, odnosno sn - o - vidi. Veoma je zanimljiv prijevodni ekvivalent imeničke složenice Thronräuber - prijestonasljednik. U ovom se primjeru radi o prefiksarno-sufiksnoj imeničkoj složenici bosanskog jezika, dakle nastalom udruživanjem složenice i prefiksarno-sufiksne tvorbe prije - sto - na - sljed - nik. Preostale tri imeničke složenice njemačkog jezika su jedine tri složenice u korpusu, čiji je prijevodni ekvivalent strukturiran kao imenica + imenica, koje imaju neki od navedenih spojnika njemačkog jezika izuzev nultog spojnika, odnosno kod kojih dolazi do izostavljanja sufiksa u cilju oblikovanja složenice. To su Kindesmörderin, složenica ima spojnik -es, a čiji je prijevodni ekvivalent nastao spajanjem osnove djec- spojnikom -o- i imenicom ubojica, Drachentöter, složenica koja je povezana spojnikom -n sa prijevodom koji je nastao povezivanjem imenica zmaj i ubica spojnikom -o-, kao i Ehrfurcht, složenica kod koje je izostavljen sufiks -e (Ehr - e) čiji je prijevodni ekvivalent također strukturiran od imenice strah, spojnika -o- i imenice poštovanje.

4. Zaključak

Uporedba imeničkih složenica njemačkoga i bosanskoga jezika jasno pokazuje da je odnos složenica veoma neujednačen. Njemački jezik pruža daleko veći broj imeničkih složenica i spojnika imeničkih složenica u odnosu na ciljni jezik. Uzimajući u obzir samo one složenice polaznog jezika čiji su prijevodni ekvivalenti također imeničke složenice može se zaključiti da uglavnom prevladavaju nulti spojnici. Dakle šest imeničkih složenica njemačkoga jezika od ukupno devet povezano je nultim interfiksom. Za razliku od polaznog jezika u bosanskom su jeziku sve pronađene složenice spojene interfiksom -o-. Bitna karakteristika složenica bosanskoga jezika jeste da se za prvi dio složenice često uzima samo osnova, te se njoj dodaje spojnik i drugi dio imenice. Ova

pojava u njemačkome dijelu korpusa s obzirom na veliki broj imeničkih složenica je rjeđa, ali ipak zastupljena (Ehr/e/ - Ø - Furcht).

Bitno je još istaći da je upoređivanje spojnika u njemačkome i bosanskome jeziku pokazalo da se u ciljnom jeziku pored nultog spojnika upotrebljava i vokalski spojnik koji sadrži samo jedan glas i to -o-, dok su u polaznom jeziku spojnici, pored nultog spojnika, jedno- (-s), dvo- (-en) ili trosložni (-ens) konsonantski spojnici.

Na osnovu istraženoga korpusa u književnome djelu *Medea: Stimmen* - Medea: glasovi može se zaključiti da su u odnosu na njemački jezik imeničke složenice nastale spajanjem imenice i imenice u bosanskom jeziku nešto rjeđa pojava, što potvrđuje podatak da se na 55 složenica njemačkog jezika pojavljuje tek jedna imenička složenica bosanskoga jezika. Njemački jezik također obiluje većim brojem spojnika, u odnosu na bosanski jezik u kojem se imeničke složenice povezuju sa dva spojnika. Ipak treba istaći da je tendencija za stvaranjem novih riječi, a to podrazumijeva i tendenciju za stvaranjem novih imeničkih složenica s obzirom na razvoj društvenih odnosa, te porastom tehničkih i naučnih otkrića. Novija književna djela, kao i prijevodi književnih djela potvrđuju ovu izvanjezičku činjenicu. Tako su npr. u prijevodu književnog djela koje čini podlogu za ovo istraživanje pronađene dvije rijetke i netipične složenice bosanskog jezika, *zmajobica* i *djecoubojica*, a može se pretpostaviti da ovakav prijevod predstavlja težnju prevodioca da što originalnije prenese značenje strane riječi na svoj maternji jezik. Može se pretpostaviti da će u skorijoj budućnosti zbog velikog uticaja stranih jezika, kao što su to njemački i engleski jezik, u bosanski jezik doprijeti veliki broj novotvorenih riječi, a samim tim i imeničkih složenica.

5. Literatura

- Brabec, Ivan / Hraste, Mate / Živković, Sreten (1961): Gramatika hrvatskosrpskoga jezika, Školska knjiga, Zagreb.
- Čedić, Ibrahim (2007): Rječnik bosanskog jezika, Institut za jezik, Sarajevo.
- Duden (2010): Deutsches Universalwörterbuch, Langenscheidt KG, Berlin und München.
- Duden (1998): Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Mannheim.
- Fleischer, Wolfgang / Barz, Irmhild (2007): Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Hartkamp, Sandra / Schneider-Wiejowski, Karina (2010): Die Regelkonformität in der Distribution von Fugenelementen, Muttersprache 3.
- Jahić, Dževad / Halilović, Senahid / Palić, Ismail (2000): Gramatika bosanskoga jezika, Dom štampe, Zenica.
- Lohde, Michael (2006): Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch, Günter Narr Verlag, Tübingen.
- Naumann, Bernd (2000): Einführung in die Wortbildungslehre, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Uroić, Marija / Hurm, Antun (2004): Njemačko-hrvatski rječnik, Školska knjiga, Zagreb.
- Wolf, Christa (2005): *Medea: Stimmen*, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co, München.
- Wolf, Christa (2001): *Medea: glasovi*, Svjetlost, Sarajevo.
- Žepić, Stanko (1970): Morphologie und Semantik der deutschen Nominalkomposita, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Zusammenfassung

Auf Grund fehlender Studien, die sich mit dem Vergleich substantivischer Zusammensetzungen der deutschen Sprache mit den Substantivzusammensetzungen der bosnischen Sprache befassen, wird in dieser Arbeit eine kontrastive Studie der Fugenelemente (Interfixe) dieser zwei Sprachen durchgeführt. Das Korpus, das die Basis dieser Untersuchung darstellt, stammt aus dem Roman „Medea: Stimmen“ von Christa Wolf und dessen Übersetzung in bosnidner Sprache. Um einen Vergleich der zwei konfrontierten Sprachen anstellen zu können, werden zuerst alle bestehenden Fugenelemente (Interfixe) der deutschen Sprache (Fleischer / Barz, Naumann, Duden, Lohde) und der bosnischen Sprache (Čedić, Brabec / Hraste / Živković, Jahić / Halilović / Palić) ermittelt. Danach werden diejenigen substantivischen Zusammensetzungen der deutschen Sprache entnommen, denen als Übersetzungsäquivalent ebenfalls eine substantivische Zusammensetzung gegenüber steht. Damit soll ein kontrastiver Vergleich, sowie eine Analyse der Fugenelemente der bosnischen und deutschen Sprache ermöglicht werden, um festzustellen, um welche Ähnlichkeiten bzw. Unterschiede es sich handelt und wie viele Klassen von Fugenelementen in beiden Sprachen vertreten sind.

Nataša Stojan - Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

SEMANTIČKE ULOGE U GRAMATIKAMA ENGLESKOGA JEZIKA

Sažetak

Unutarrečenična morfosintaksa može se u potpunosti razumjeti s obzirom na semantičke (i pragmatičke) funkcije članova rečenice pa je važna zadaća lingvističkog istraživanja opisati sintaktičko-semantičke odnose u rečenici. U ovome radu kritički se razmatra opis semantičkih uloga subjekta i objekta u dvjema gramatikama engleskoga jezika s ciljem utvrđivanja odnosa između semantičkih i sintaktičkih funkcija članova rečenice. Iznose se relevantne postavke različitih teorija poput padežne gramatike u kojoj je ukazano na činjenicu da se subjekt i objekt ne mogu poistovjetiti sa semantičkim ulogama, gramatike uloga i referenci, u kojoj su temeljni pojmovi dvije semantičke makrouloge, činitelj i trpitelj, koje odgovaraju dvama primarnim argumentima u prototipnom tranzitivnom odnosu, te kognitivne gramatike, koja donosi konceptualnu karakterizaciju temeljnih gramatičkih funkcija.

Ovaj rad istražuje njihov utjecaj na gramatike engleskoga jezika, a rezultati pružaju novi uvid u odnose predikata prema nominalnim konstituentima u rečenici što doprinosi boljem razumijevanju semantike subjekta i objekta. U gramatici A Comprehensive Grammar of the English Language zamjećujemo utjecaj padežne gramatike, budući da se sintaktičke funkcije članova rečenice određuju na temelju hijerarhijskog poretka semantičkih uloga. The Cambridge Grammar of the English Language s jedne je strane pod utjecajem tradicionalne gramatike, a s druge strane prihvaća postavke gramatike uloga i referenci, budući da u povezivanju argumenata sa subjektom i objektom dolazi do uopćavanja semantičkih uloga agensa i pacijensa. Također smo došli do zaključka da se u određivanju subjekta i objekta pridaje važnost kognitivnim čimbenicima poput predočavanja i percepcije, u čemu zamjećujemo utjecaj kognitivne gramatike.

Ključne riječi: semantičke uloge, subjekt i objekt, padežna gramatika, gramatika uloga i referenci, kognitivna gramatika

Teorijska razmatranja

Tradicionalna gramatika nije adekvatno opisala odnose između sintaktičke i semantičke razine jezičnoga opisa te je često poistovjećivala sintaktičku funkciju članova rečenice sa semantičkom, primjerice subjekt s agansom, a objekt s pacijensom. Značajan doprinos rasvjetljavanju tih odnosa dao je francuski lingvist Lucien Tesnière¹ (2001: 61-66). On je u svom sustavu sintaktičkog opisa uveo razliku između čvora kao sintaksnoga i jezgre kao semantičkoga središta fraze, no ipak nije odredio jasnu granicu između sintaksnih i semantičkih koneksija. Tesnièreova teorija valentnosti imala je veliki utjecaj na stvaranje okvira Fillmoreove gramatike dubinskih padeža². Glavna poveznica teorije valentnosti i teorije dubinskih padeža jest postavka da je glagol strukturno središte rečenice.

Općepoznata je činjenica da se ono što izaziva nastanak jezične djelatnosti nalazi izvan jezika. Bez obzira na to kojim je jezikom izražavamo izvanjezična stvarnost je jednaka, ona nam je svima zajednička. Različite situacije, koje mogu biti stvarne ili pomišljene, koje sadrže samo jednu predikaciju nazvane su u Fillmoreovoj padežnoj gramatici scenama (Fillmore 1977: 80). Da bi se neka scena uopće mogla jezično izraziti najčešće se uspostavlja određeni broj i vrsta semantičkih odnosa između glagola i ostalih elemenata. Primjerice u svakom se jeziku uz glagol koji označava neku radnju može iskazati i tko vrši radnju, tko trpi njezine posljedice, zatim mjesto ili vrijeme odvijanja radnje. Za sveobuhvatan prikaz semantičkih odnosa između glagola i elemenata obuhvaćenih njihovom valentnošću koriste se semantičke uloge. Osim toga Fillmore (1968) je smatrao da se sintaktičkim pojmovima poput subjekta i objekta ne mogu u svim jezicima opisati odnosi u rečenici za razliku od semantički definiranih padežnih uloga. On je među prvim u modernoj lingvistici eksplicitno ukazao na činjenicu da se sintaktičke funkcije subjekt i objekt ne mogu poistovjetiti sa semantičkim funkcijama kao što su agens i pacijens. Pitanje

određivanja subjekta i objekta rečenice Fillmore je 1968. pokušao riješiti uvođenjem pravila, ali taj je pristup kasnije zamijenio hijerarhijskim odnosima među padežnim ulogama. Hijerarhijski se odnosi među semantičkim ulogama sustavno razrađuju u radovima s područja funkcionalne sintakse (Dik 1980; Givón 2001; Van Valin/Lapolla 1997). Bitna karakteristika Fillmoreove padežne gramatike jest princip singularnosti prema kojemu se u istoj rečenici jedna padežna uloga može pojaviti samo jednom, te svojstvo predikata da može svakoj imeničkoj skupini dodijeliti samo jednu padežnu ulogu. Usprkos nekim nedostacima Fillmoreovog definiranja odnosa između sintaktičkih i semantičkih funkcija, danas nema gotovo ni jedne lingvističke teorije koja ne priznaje važnost semantičkih uloga u određivanju sintaktičkih funkcija.

Gramatika uloga i referenci³ (Role and Reference Grammar) nasljednik je Fillmoreove padežne gramatike (Butt 2006). Zajedničko im je to što se semantička struktura izravno preslikava u sintaktičku i obrnuto, a gramatičke se strukture tumače s obzirom na njihove semantičke i komunikacijske funkcije. U ovom sustavu nema sintaktičkih pojmova subjekta, direktnog i indirektnog objekta, pa se razlikuje od drugih teorija s obzirom na specifikaciju gramatičkih odnosa i njihove interakcije sa semantičkim ulogama. Dvije su razine opisa semantičkih uloga. Jedna je razina vezana uz određeni glagol pa se razlikuju semantičke uloge koje se javljaju uz svaki pojedini glagol (verb-specific semantic roles)⁴, dok je druga razina općenita i uključuje tematske odnose (thematic relations) poput agensa (Agent), iskusitelja (Experiencer), recipijensa (Recipient), stimulusa (Stimulus), teme (Theme) i pacijensa (Patient). Jedna od postavki ove teorije jest ta da se semantička funkcija nekih argumenata najbolje može opisati pomoću dva tematska odnosa (Van Valin 2001). Semantičke makrouloge, činitelj (Actor) i trpitelj (Undergoer), čiji prototipovi su tematski odnosi agens i pacijens, odgovaraju dvama argumentima u prototipnom tranzitivnom odnosu. U ovoj se teoriji postavke formuliraju na temelju makrouloga, a ne specifičnih tematskih ili gramatičkih odnosa, i gramatička se pravila odnose prvenstveno na njih.

Razvojem kognitivne gramatike gramatičke strukture⁵ su se počele istraživati kroz prizmu uma. "Za spoznajne procese neobično važna sposobnost ljudskog uma da shvati odnose u prostoru i da stvara koncepte vezane uz položaj i gibanje fizičkih tijela temelj je kognitivne teorije jezika" (Tabakowska 2005: 21). Suprotno tradicionalnom poimanju značenja, u kognitivnoj se lingvistici ono temelji

na ljudskom iskustvu, pa je uloga mentalnih procesa od velike važnosti u semantici i gramatici. Pojam predočavanje (construal) odnosi se na našu sposobnost da pojмимо i predočimo istu situaciju na različite načine. Važan aspekt predočavanja je istaknutost (prominence), koja je poput ostalih aspekata predočavanja, konceptualna pojava svojstvena našem doživljaju svijeta, a ne svijetu kao takvome, a razlikuju se dva tipa: profiliranje (profiling) i povezivanje trajektora i orijentira (trajector/ landmark alignment). U profiliranome odnosu sudionici imaju različit stupanj istaknutosti. Najistaknutiji sudionik ili primarni fokus profiliranog odnosa nazvan je trajektor (trajector), a često je prisutan i sekundarni fokalni sudionik, ili orijentir (landmark) (Langacker 2008). Prema tome subjekt i objekt imaju konceptualnu karakterizaciju pa je subjekt nominalni izraz čiji se profil podudara s trajektorom profiliranog odnosa, a objekt nominalni izraz čiji se profil podudara s orijentiranjem profiliranog odnosa. Dakle fokalna je istaknutost dio usmjeravanja pažnje, te se koristi u gramatičkome opisu odnosa između predikata i njegovih argumenata.

2. Semantičke uloge

Svaki glagol ili neki drugi predikat ima određeni broj argumenata, a svaki od njih ima određenu semantičku ulogu, koji zajedno s predikatom čine argumentnu strukturu glagola. Predikat označava neki proces, radnju, svojstvo, odnos, i slično, a argumenti⁶ označavaju entitete koji su sudionici nekog procesa ili radnje, nositelji nekog svojstva i slično. Ti su entiteti najčešće iskazani imeničkim frazama, a načini njihova sudjelovanja u situaciji mogu se označiti semantičkim ulogama (Quirk, Greenbaum, Leech & Svartvik 1985). Svaki glagol kao nositelj predikacije određuje jedinstven skup semantičkih odnosa koji će se uz njega pojavljivati. Samom konceptu semantičkih uloga prigovaralo se to da postoje značenjske nijanse po kojima se uloga uz jedan glagol razlikuje od te iste uloge uz drugi glagol, zbog čega opis nije dovoljno precizan. Međutim, iz same definicije semantičkih uloga (to su uopćeni semantički odnosi) proizlazi nužnost postojanja takvih slučajeva (Demo 2008).

Bez obzira na nazivlje koje koriste, različite gramatike engleskog jezika donose opis semantičkih uloga. U ovom radu kritički se razmatra opis semantičkih uloga u dvjema gramatikama te se analizira odnos između semantičkih i sintaktičkih funkcija. Quirk, Greenbaum, Leech i Svartvik (1985: 740-753) navode sljedeće semantičke uloge subjekta:

agens (agentive) je živo biće koje potiče ili uzrokuje radnju izraženu glagolom. To je prototipna semantička uloga subjekta u rečenici u kojoj je prisutan i direktni objekt, npr.

(1) Margaret is mowing the grass.

Vanjski uzročnik (external causer) označava nešto neživo, nekontrolirani uzrok nekog događaja, npr.:

(2) The avalanche destroyed several houses.

Sredstvo (instrument) je neživi entitet kojeg agens koristi u obavljanju neke radnje, npr.:

(3) A stone broke his glasses.

Trpitelj (affected) se pridružuje subjektu s intransitivnim i kopulativnim glagolima, npr.:

(4) Jack fell down (accidentally). (5) The pencil was on the table.

Semantička uloga recipijens (recipient) pridružuje se subjektu s glagolima poput have, own, possess, benefit (from), npr.:

(6) Mr Smith's son has a radio.

Lokativ (locative) je semantička uloga kojom se određuje mjesto stanja ili radnje (7), a temporalnom ulogom (temporal) (8) označava se vrijeme, npr.:

(7) This jar contains coffee. (8) Yesterday was a holiday.

Subjektu je dodijeljena uloga positioner s intransitivnim glagolima koji označuju položaj (stance verbs) poput sit, stand, lie, stay, remain i s tranzitivnim glagolima sličnoga značenja poput carry, hold, keep, wear. Sudionik koji ima ovu ulogu kontrolira situaciju, ali ne doživljava nikakvu promjenu za vrijeme trajanja situacije, npr.:

(9) I have lived in London most of my life. (10) The hijacker was holding a revolver.

Subjekt može imati ulogu koja označava neki događaj (eventive), a imenica u funkciji subjekta je u većini slučajeva deverbarna ili je nastala poimeničenjem, npr.:

(11) The Norman invasion took place in 1066.

Prototipna semantička uloga direktnog objekta jest trpitelj (affected) (Quirk, Greenbaum, Leech & Svartvik 1985:741). Ova uloga označava živog ili neživog sudionika koji ne uzrokuje radnju, ali je u nju izravno uključen, npr.:

(12) Many Mp's criticized the Prime Minister.

Direktni objekt ima semantičku ulogu lokativa (lokative) s glagolima poput walk, swim, pass, jump, turn, leave, reach, surround, cross, climb, npr.:

(13) We walked the streets. (14) She swam the river.

Semantička uloga kojom se iskazuje rezultat (resultant) označava neposrednu posljedicu radnje izražene glagolom, npr.:

(15) Baird invented television. (16) John has painted a new picture.

Uloga srodnog objekta (cognate object) također izražava posljedicu radnje iskazane glagolom. Međutim, imenica u funkciji objekta značenjski je i morfološki povezana s glagolom. Ovaj objekt u potpunosti ili djelomično ponavlja značenje glagola pa se i ne smatra sudionikom događaja ili radnje, a glagol i objekt (17a) imaju jednako značenje kao glagol i odgovarajuća adverbna oznaka (17b), npr.:

(17) a They fought a clean fight. b They fought cleanly.

Semantička uloga objekta kojom se izražava neki događaj (eventive) dopunjuje značenje glagola, te se može opisati kao semantička ekstenzija glagola. U funkciji ovog objekta je deverbarna imenica, a glagoli koji zahtijevaju ovaj tip objekta su do, give, have, make, take, npr.:

(18) They are having an argument.

Kada je semantička uloga sredstva pridružena objektu, Quirk, Greenbaum, Leech i Svartvik (1985) takav objekt nazivaju instrumentalni objekt (instrumental object), npr.:

(19) We employ a computer for our calculations.

Semantička uloga recipijens (recipient) prototipna je uloga indirektnog objekta, a označava živo biće koje je pasivno uključeno u događanje ili stanje, npr.:

(20) We paid them the money.

Indirektni objekt može imati i ulogu trpitelja⁷, najčešće s glagolom give (21), te ulogu suvršitelja (comitative) (22), koja označava zajedničko, ili pak suprotstavljeno vršenje radnje:

(21) I gave Helen a nudge.

(22) I played Sam a game of chess. [I played a game of chess with/against Sam.]

Huddleston i Pullum (2002: 230-233) donose drukčiji opis i klasifikaciju semantičkih uloga. Prototipna semantička uloga subjekta jest uzročnik (causer), koji označava izravni ili neposredni uzrok

neke radnje ili događaja. Agens (agent) je podvrsta uzročnika, on radnju vrši svjesno, odnosno dobrovoljno. Prototipni direktni objekt ima ulogu pacijensa (patient), pogođen je radnjom koju obavlja neki uzročnik, ili pak najčešće agens, npr.:

(23) Kim signed the letter.

Huddleston i Pullum (2002) smatraju da jedan argument može imati više semantičkih uloga pa je u navedenom primjeru subjekt (Kim) uzročnik i agens. Iskustelj (experiencer) je uloga najčešće pridružena subjektu, a stimulus (stimulus) objektu: (24) He hates me. (25) We heard a bang.

Iskustelj i stimulus prototipno se pojavljuju u situacijama koje uključuju osjećaje ili osjetilnu percepciju. Iskustelj doživljava emociju ili nešto percipira kao u primjerima (24) i (25). Stimulus izaziva osjećaje ili se odnosi na ono što je percipirano (me; a bang). Ove se uloge odnose i na kognitivnu spoznaju, iako se ona ne može iskusiti za razliku od emocija i osjetilnih podražaja. Zajedničko im je to što se odnose na stanja živog bića koja se ne mogu svjesno kontrolirati.

Tema (theme) je uloga koja se pojavljuje uz glagole različitih značenja.

(26) She fell off the balcony. (27) He gave me the key. (28) It made her angry.

Osnovni primjeri odnose se na kretanje i položaj u prostoru kao u rečenici (26) pa je tema entitet koji se kreće ili je negdje smješten. Huddleston i Pullum (2002) razlikuju teme koje se odnose na prostor (spatial theme) od onih koje se odnose na vrijeme (temporal theme). Također navode da su prijenos⁸ i posjedovanje nečega, s obzirom na semantičke uloge koje zahtijevaju, slični kretanju i položaju u prostoru pa key u rečenici (27) ima ulogu teme. Ova uloga također se odnosi na entitete koji su u nekom (psihološkom) stanju ili dolazi do promjene tog stanja kao u primjeru (28).

Faktitiv (factitive theme) je podvrsta teme, a označava posljedicu radnje izražene glagolom, a ne može istovremeno biti agens ili pacijens, npr.:

(29) They made a hole in the roof. (30) A hole appeared in the roof.

Uloge put (path), izvor (source), cilj (goal) i lokacija (location) prisutne su u situacijama koje uključuju i temu.

(31) She ran from the post office via the railway station to the bus stop.

(32) Kim gave the key to Pat.

U primjeru (31) subjekt (she) ima ulogu teme, koja označava entitet koji se kreće od polazne točke ili izvora (the post office), preko središnje točke ili puta (the railway station) pa do završne točke ili cilja (the bus stop). Ove semantičke uloge nisu ograničene na prostor, već se mogu odnositi na posjedovanje i na pripisivanje nekome ili nečemu određenih svojstava ili stanja. Prema tome, u primjeru (32) direktni objekt (the key) je tema, subjekt (Kim) je izvor (i agens). Recipijens (recipient) je podvrsta cilja, a javlja se s glagolima koji označavaju posjedovanje, stoga je u primjeru (32) prijedložni objekt (Pat) recipijens.

Beneficijar (beneficiary) označava živo biće za čiju je korist nešto pribavljeno ili učinjeno (33), ili se pak odnosi na entitet kojemu je učinjeno nešto na štetu (34), npr.:

(33) I've bought you a present. (34) You poured me a drink laced with arsenic.

U dvjema relevantnim gramatikama engleskoga jezika razlikuje se inventar semantičkih uloga, te načini njihovog povezivanja sa sintaktičkim funkcijama. Quirk, Greenbaum, Leech i Svartvik (1985: 753) su uspostavili hijerarhiju semantičkih uloga prema kojoj se određuju sintaktičke funkcije u rečenici. Ako je u rečenici prisutan agens, vanjski uzročnik ili positioner, bit će u funkciji subjekta. Ako nema navedenih uloga, a u rečenici je semantička uloga sredstvo, tada ono postaje subjekt. Ukoliko navedene uloge nisu sastavni dio rečenice, a prisutan je pacijens, tada je on u funkciji subjekta. Nadalje temporalna, lokativna ili uloga koja označava događaj bit će pridružene subjektu ako u rečenici nisu prisutne sve gore navedene semantičke uloge. Ako ni te uloge nisu sastavni dio rečenice subjekt je prop it.⁹ Navode se i neka ograničenja kod određivanja sintaktičkih funkcija pa objekt ne može biti agens, a subjekt, osim u pasivu, ne može imati semantičku ulogu rezultata.

Huddleston i Pullum (2002: 233) ne postavljaju hijerarhijske odnose, već daju osnovno pravilo za povezivanja semantičkih uloga argumenata sa sintaktičkim funkcijama: "U kanonskim rečenicama s jednim agensom i jednim pacijensom, agens se povezuje sa subjektom, a pacijens s direktnim objektom."¹⁰

Ovo pravilo je u skladu s temeljnim načelom tradicionalne školske gramatike, prema kojemu je subjekt opisan kao vršitelj radnje, a objekt kao trpitelj, no ono se ne može primijeniti na rečenice

koje sadrže neke druge semantičke uloge, niti na pasivne rečenice. Međutim, Huddleston i Pullum (2002) smatraju da određivanje sintaktičkih funkcija u nekim rečenicama koje ne sadrže agens i pacijens, ne odstupa u velikoj mjeri od osnovnog pravila, te navode tri različita slučaja:

a) Potencijalna agentivnost

Postoje brojni glagoli koji dozvoljavaju da je u funkciji subjekta ne-agens (the rain, the rock), no takve su uloge često značenjski bliske agensu, npr.:

(35) The rain destroyed the flowers. (36) The rock overtook me.

b) Rečenice s iskusiteljem i stimulusom

Glagoli koji označavaju emocije i psihička stanja mogu se svrstati u dvije skupine s obzirom na povezivanje semantičkih uloga sa subjektom i objektom, pa se razlikuju glagoli kod kojih je iskusitelj subjekt, a stimulus objekt od glagola čiji je subjekt stimulus, a objekt iskusitelj.

ISKUSITELJ: S, STIMULUS: O STIMULUS: S, ISKUSITELJ: O

(37) a We enjoyed the show. b The show delighted us.

Iskusitelj ISKUSITELJ i stimulus slični su agensu (iskusitelj je živo, osjetilno biće, a stimulus je sličan uzročniku), te oba mogu biti u funkciji subjekta, što potvrđuju ove dvije različite rečenične strukture.

c) Prezentacijski status

Huddleston i Pullum (2002:229) smatraju da osim semantičke uloge argumenata njihovu sintaktičku funkciju određuje i način na koji je situacija predstavljena, odnosno njihov prezentacijski status, za koji Mukherjee (2002) tvrdi da je "osvježavajuće inovativan pojam". Navode se primjeri parova rečenica s jednakim sintaktičkim svojstvima u kojima sintaktička funkcija argumenata ne ovisi o njihovim semantičkim ulogama:

(38) a Kim married Pat. b Pat married Kim.

(39) a Kim's writing resembles Pat's. b Pat's writing resembles Kim's.

(40) a Kim's promotion preceded Pat's. b Pat's promotion followed Kim's.

(41) a Kim bought the car from Pat. b Pat sold the car to Kim.

U primjeru (38) glagol je semantički simetričan, argumenti Kim i Pat su agensi, pa oboje mogu biti u funkciji subjekta ovisno o tome iz čije je perspektive događaj prikazan. U primjeru (39), glagol je također semantički simetričan, oba argumenta imaju ulogu teme, pa odabir subjekta također ovisi o prezentacijskom statusu. U primjeru (40) rečenice imaju različite glagole, oba argumenta mogu se svrstati pod ulogu teme, ali jedan argument prethodi drugome. U ovom slučaju prezentacijski status ne određuje samo koji argument će biti u funkciji subjekta, a koji u funkciji objekta, već koji glagol će biti izabran za jezični prikaz situacije. U primjeru (41) dva različita glagola također opisuju jednaku situaciju, ali iz različite perspektive. Kim i Pat su oboje agensi, no Kim istovremeno ima ulogu cilja, a Pat ulogu izvora. Cilj ili izvor mogu biti u funkciji subjekta ovisno o leksičkim svojstvima izabranog glagola. U navedenim primjerima način na koji je određena situacija prikazana određuje koji argument će biti pridružen sintaktičkoj funkciji subjekta ili objekta. U funkciji subjekta je onaj argument iz čije se perspektive određena situacija promatra.

3. Zaključak

Usporedbom inventara i opisa semantičkih uloga u dvjema engleskim gramatikama došli smo do sljedećih zaključaka. Huddleston i Pullum (2002) smatraju da je agens podvrsta uzročnika, a prema Quirku, Greenbaumu, Leechu i Svartviku (1985) to su dvije odvojene semantičke uloge. Prema Quirku, Greenbaumu, Leechu i Svartviku (1985) recipijens dolazi uz glagole koji označuju posjedovanje, percepciju, kognitivnu spoznaju i emocije, dok je kod Huddlestona i Pulluma (2002) recipijens podvrsta cilja i dolazi samo uz glagole posjedovanja, a uz ostale navedene glagole argumenti imaju semantičke uloge iskusitelj i stimulus. Huddleston i Pullum (2002) izdvojili su semantičku ulogu beneficijar, koja kod Quirka, Greenbauma, Leecha i Svartvika (1985) odgovara recipijensu. Semantičke uloge koje navode Quirk, Greenbaum, Leech i Svartvik (1985), a nisu prisutne kod Huddlestona i Pulluma (2002), ili su pod okriljem teme, su rezultat, positioner subject, eventive, srodni objekt i suvršitelj. S druge pak strane Huddleston i Pullum uvode temu, koja dolazi uz velik broj glagola, i uz koju u rečenici često dolaze izvor, put, cilj i lokacija. U hijerarhijskom poretku semantičkih uloga kod Quirka, Greenbauma, Leecha i Svartvika (1985) zamjećujemo utjecaj Fillmorea, koji je među prvim razradio ideju da se subjekt i objekt određuju na

temelju hijerarhije semantičkih uloga. Oni također prihvaćaju Fillmoreov princip singularnosti, prema kojemu se u jednoj rečenici jedna semantička uloga može pojaviti samo jednom, te prihvaćaju njegovu postavku da predikat svakoj imeničkoj skupini može dodijeliti samo jednu semantičku ulogu. Međutim, Huddleston i Pullum (2002) su s jedne strane naklonjeni postavkama tradicionalne gramatike budući da se funkcije semantičkih uloga (ukoliko to nisu agens i pacijens) određuju na temelju sličnosti u značenju s agensom i pacijensom. S druge strane, nailazimo i na relevantne pomake u analizi sintaktičko-semantičkih odnosa u rečenici te zaključujemo da je gramatika Huddlestona i Pulluma (2002) pod znatnim utjecajem suvremenih teorijskih strujanja. U opisu semantičke uloge tema, u kojemu se prijenos vlasništva i posjedovanje uspoređuju s kretanjem u prostoru zamjećujemo utjecaj konstrukcijske gramatike, u kojoj se argumentna struktura ditranzitivnih glagola tumači pomoću metaforičkih ekstenzija konstrukcija (Goldberg 1995). Nadalje oni prihvaćaju postavku gramatike uloga i referenci prema kojoj se semantička funkcija nekih argumenata najbolje može opisati pomoću dva tematska odnosa. Osim toga, u povezivanju argumenata sa subjektom i objektom dolazi do uopćavanja semantičkih uloga agensa i pacijensa, koji se na taj način približavaju semantičkim makroulogama činitelju i trpitelju. Huddleston i Pullum (2002) daju zanimljivu analizu primjera argumenata s istim semantičkim ulogama. Kod hijerarhijski postavljenih uloga javile bi se poteškoće u određivanju sintaktičkih funkcija tih argumenata, koje Huddleston i Pullum rješavaju uvođenjem pojma prezentacijski status, koji se odnosi na perspektivu promatranja izvanjezične situacije. Dakle, oni u analizi sintaktičko-semantičkih odnosa u rečenici pridaju važnost kognitivnim čimbenicima prihvatanjem izvanjezičnih pojava poput predočavanja, percepcije i konceptualizacije, u čemu zamjećujemo utjecaj kognitivne gramatike, u kojoj je od velikog značaja upravo naša kognitivna sposobnost da pojмимо i predočimo istu situaciju na različite načine, i koja uključuje različite aspekte predočavanja poput detaljnosti, fokusiranja, istaknutosti i perspektive.

LITERATURA

- Butt, M. (2006) *Theories of Case*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Demo, Š. (2008) *Valentnost glagola u hrvatskim gramatikama latinskoga*, doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet.
- Dik, S. C. (1980) *Studies in Functional Grammar*, London, Academic Press.
- Fillmore, C. J. (1968) "The case for case", u *Universals in Linguistic Theory*, E. Bach,
- R.T. Harms (ur.), New York, Holt, Rinehart & Winston, 1-88.
- Fillmore, C. J. (1977) "The Case for Case Reopened", u *Syntax and Semantics*:
- *Grammatical Relations*, 8, P. Cole, J. Sadock (ur.), New York, Academic Press.
- Givón, T. (2001) *Syntax. An Introduction*, vol. 1, Amsterdam, John Benjamins.
- Goldberg, A. E. (1995) *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument*
- *Structure*, Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Huddleston, R., G. Pullum (2002) *The Cambridge Grammar of the English*
- *Language*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Langacker, R. W. (2008) *Cognitive Grammar: A basic Introduction*, Oxford, Oxford
- *University Press*.
- Mukherjee, J. (2002). Direktorij broj 13.1853 na <http://linguistlist.org/issues>, poruka
- od 03.srpnja, 2002.
- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik (1985) *A Comprehensive*
- *Grammar of the English Language*, London, Longman.
- Tabakowska, E. (2005) *Gramatika i predočavanje, uvod u kognitivnu lingvistiku*,
- Zagreb, Filozofski fakultet.
- Tesnière, L. (2001) *Elementi di sintassi strutturale*, Torino, Rosenberg & Sellier.
- Van Valin, R. D., R. J. LaPolla (1997) *Syntax: structure, meaning and function*,
- Cambridge, Cambridge University Press.
- Van Valin, R.D. (2001) *An Introduction to Syntax*, Cambridge University Press.

Summary

Key words: semantic roles, subject and object, Case Grammar, Role and Reference Grammar, Cognitive Grammar

Intrasentential morphosyntax can properly be understood only in relation to semantic (and pragmatic) functions of sentence elements. Therefore, an important goal of linguistic research is adequate description of syntactic-semantic relationships in a sentence. This paper critically evaluates the description of semantic roles of subject and object in two English grammar books and analyzes the relationship between semantic and syntactic functions of sentence elements. Different theoretical frameworks are discussed such as Case Grammar, which points out that subject and object cannot be equated with semantic roles; Role and Reference Grammar, which introduces two semantic macroroles, Actor and Undergoer, very useful concepts that correspond to two primary arguments in a prototypical transitive relationship; Cognitive Grammar, which offers conceptual characterization of basic grammatical functions.

This paper explores their influence on two English grammar books, and the results offer new insights into relationships between predicate and nominal constituents of a sentence thus contributing to better understanding of the semantics of both subject and object. A Comprehensive Grammar of the English Language is influenced by Case Grammar since syntactic functions of sentence elements are determined according to the hierarchy of semantic roles. The Cambridge Grammar of the English Language is influenced by traditional grammatical theory on one hand, and on the other it accepts certain tenets of Role and Reference Grammar, since the alignment of arguments with subject and object depends on the generalization of agent and patient. Furthermore, major factors that influence the alignment are cognitive abilities such as perception, presentation, and focusing of attention, which is, in our opinion, direct influence of Cognitive Grammar.

(Endnotes)

- 1 Tesnière se smatra ocem moderne gramatike zavisnosti i teorije valentnosti.
- 2 Fillmore je problematici padeža pristupio na nov način, a svoju teoriju je prikazao u članku *The case for case*. Teorija dubinskih padeža bavi se unutarnjom strukturom rečenice i to onim elementima koji su bitni za strukturu predikat-argument te pokušava definirati odnose koji se, ovisno o leksičkim značenjima, uspostavljaju između predikata i njegovih argumenata.
- 3 Gramatika uloga i referenci funkcionalna je jezična teorija koja se počela razvijati 80-ih godina dvadesetog stoljeća. Naziv teorije proizlazi iz međudjelovanja semantičkih (role) i pragmatičkih (reference) čimbenika u gramatičkim sustavima.
- 4 Primjeri uloga koji se javljaju uz pojedine glagole su: onaj koji daje (giver), onaj koji misli (thinker), onaj koji čuje (hearer), onaj koji voli (lover), ono što je locirano (located), ono što je pomaknuto (moved) itd.
- 5 Gramatika je shvaćena kao esencijalni dio spoznaje, koji nam ujedno omogućuje razumijevanje spoznajnih procesa (Langacker 2008: 4-5). Osim toga, gramatika je kompleksna, ima svoje značenje i nije autonomna, nalazi se u shematiziranim obrascima konceptualnog strukturiranja i simbolizacije.
- 6 Uspoređujući argumente i adverbne oznake možemo zaključiti da argumenti označavaju entitete koji sudjeluju u radnji, izravno su u nju uključeni, te na taj način dopunjuju značenje predikata, a adverbne oznake označavaju okolnosti u kojima se nešto događa, te nužno ne dopunjuju značenje samog predikata.
- 7 U strukturi s indirektnim objektom trpiteljem fokus je na imeničkoj frazi, koja je značenjski ekvivalent glagola, te mora biti na kraju rečenice. Zbog toga je prijedložna parafraza neprihvatljiva (?I gave a nudge to Helen).
- 8 U opisu semantičke uloge tema, u kojemu se prijenos vlasništva i posjedovanje uspoređuju s kretanjem u prostoru zamjećujemo utjecaj konstrukcijske gramatike. U ovoj je teoriji razvijen inovativan opisni mehanizam za analizu kognitivnih implikacija sintaktičkih struktura; značenje glagola direktno se pripisuje konstrukciji, a odnosi između različitih značenja glagola tumače se pomoću konstrukcijske polisemije. Primjer konstrukcijske polisemije su ditranzitivni glagoli pa se u ovoj teoriji analiziraju semantička ograničenja i metaforičke ekstenzije ditranzitivne konstrukcije (Goldberg 1995). U interpretaciji argumentne strukture ditranzitivnih glagola koristi se metafora kojoj se primjerice prijenos vlasništva opisuje kao fizički prijenos (Transfer of Ownership as Physical Transfer). Metafora je motivirana činjenicom da čin davanja korelira s kretanjem od posjedovatelja do recipijensa.
- 9 Prop it je subjekt koji nema semantički sadržaj, a javlja se u rečenicama bez sudionika i koje uglavnom označuju vrijeme (It's ten o'clock), atmosferske prilike (Is it raining?), ili pak udaljenost (It's a long way to Denver) (Quirk, Greenbaum, Leech & Svartvik 1985: 748).
- 10 "In canonical clauses with one agent and one patient, the agent is aligned with subject, the patient with object direct."

Hatidže Burnić - Osnovna škola "Harmani I" Bihać

MORFOLOŠKA ADAPTACIJA IMENIČKIH GERMANIZAMA U BOSANSKOME JEZIKU

Ključne riječi: posuđenice, germanizmi, morfološka adaptacija imenica

Sažetak

Uticaj njemačkoga jezika na bosanski može se analizirati sa različitih aspekata. U ovome radu germanizmi se posmatraju sa stajališta interferencije. Riječ koja se posuđuje postaje model koji u jeziku primatelja dobiva svoju repliku. Replika se mora prilagoditi jezičkom sistemu u koji ulazi. Ona se prilagođava na različitim jezičkim razinama. Ovaj rad će prikazati prilagođavanje imeničkih germanizama na morfološkoj razini. Kroz primjere će biti prikazano kako su zakoni morfologije bosanskoga jezika uticali na njemačke posuđenice te do kakvih je promjena došlo u procesu adaptacije imeničkoga roda i broja. Istraživanje je provedeno na 6730 germanizama ekscerpiranih iz najčitanijih novina na prostoru Bosanske krajine. To su dnevne novine „Dnevni avaz“ i sedmične lokalne novine „Krajina“, „Moja Sana“ i „Reprezent“ (objavljene u razdoblju između 2008. i 2011. godine). Korpus je koncipiran samo na germanizmima koji su registrirani najmanje u dva reprezentativna rječnika. Kao izvori koriste se Klaićev, Anićev i Goldsteinov Rječnik stranih riječi, Čedićev Rječnik bosanskog jezika i Anićev Rječnik hrvatskog jezika, te Wahrigov Jednojezički njemački rječnik i Dudenov Jednojezički njemački rječnik.

1. Uvod

Posuđivanje među jezicima nije novina, ono postoji otkako je postao svijet i ljudski jezik. Ljudi su uvijek živjeli u međusobnoj blizini i kontakti među njima utjecali su na to da su se pojedine kulture miješale, a tako i jezici. Rezultat svake situacije u kojoj se dva jezika nađu u kontaktu najčešće je posuđivanje leksičkih elemenata koji se nazivaju pozajmljenicama, posuđenicama, tuđicama ili stranim riječima.

Riječi stranog porijekla ulazile su u bosanski jezik u različitim periodima jezičkog i kulturno-historijskog razvitka, pod različitim okolnostima, iz različitih razloga ili potreba, te na različite načine. Pored velikog broja orijentalnih, latinskih, grčkih i drugih stranih riječi i izraza, značajno mjesto u bosanskome jeziku zauzimaju posuđenice iz njemačkog jezika. One se u lingvističkoj literaturi nazivaju „germanizmi“. Sve posuđenice, po pravilu, ubrajamo u bosansko leksičko blago, smatramo ih udomaćenim zavisno od stepena njihove asimiliranosti u jezik, a lingvističku, odnosno upotrebnu jezičku vrijednost određujemo im zavisno od njihove gramatičke adaptiranosti. Da bismo mogli odrediti status germanizama u bosanskom jeziku, potrebno je provesti analizu, klasifikaciju i podjelu germanizama. Stoga ćemo u našem istraživanju koristiti teoriju kao i prateću terminologiju datu u djelu Teorija jezika u kontaktu (1986) Rudolfa Filipovića¹. Na osnovu tog koncepta ćemo prikazati svoje istraživanje i analizu germanizama.

Kontaktno lingvistička istraživanja pokazuju da su imenice vrsta riječi koja se najviše posuđuje. Po svom udjelu obično slijede glagoli, potom pridjevi, prilozi, a zatim i ostale vrste riječi (Filipović 1986: 117). U našem korpusu evidentirano je ukupno 6.730 germanizama, od toga je 4.880 imenica (72.51 %), 1.140 glagola (16.93 %), 675 pridjeva (10.03 %). Prema Filipoviću sve se promjene provode na temelju podjele: primarnost i sekundarnost. U fazi primarne adaptacije strana se riječ prilagođava morfološkom sistemu jezika primatelja, dok sekundarna faza obuhvaća sve promjene do kojih dolazi poslije integracije u sistem jezika primatelja. Analizu posuđenica na morfološkoj razini Filipović označava terminom transmorfemizacija. (Filipović 1986: 117). Transmorfemizacijskom analizom se utvrđuju sve promjene kroz koje prolazi osnovni

1 Filipović u svojoj knjizi Teorija jezika u kontaktu interferenciju definira na sljedeći način: „Kada je element X prešao iz jezika davaoca u jezik primaoca ili je jezik primaoc posudio element X od jezika davaoca, kažemo da je nastupila interferencija između jezika primaoca i jezika davaoca.“ (Filipović 1986: 38).

oblik modela prilikom adaptacije i prelaska u osnovni oblik replike, te kako se zakoni morfologije jezika primaoca primjenjuju na novi osnovni oblik.

2. Tipovi adaptacije na morfološkoj razini

Transmorfemizacija kao opći princip adaptacije bazira se na pretpostavci da razlikujemo dvije vrste morfema i da riječ može biti sastavljena od slobodnog i vezanog morfema, da vezani morfem može biti nulti, tj. da i sam slobodni morfem čini riječ i da kompleksni morfem, slobodni morfem + sufiks čini riječ.

Formiranje osnovnog oblika germanizma, odnosno replike, može biti dug proces koji prolazi kroz nekoliko faza, od kojih svaka pokazuje dalji stupanj adaptacije sve dok se ne dostigne potpuna adaptacija, kada se formira osnovni oblik germanizma ili replike.

Filipović dijeli taj proces na tri tipa adaptacije, ovisno o sastavu modela i stepenu njegove adaptacije: nulta, kompromisna i potpuna transmorfemizacija.

2.1. Nulta transmorfemizacija

Nulta transmorfemizacija (slobodni morfem + nulti vezani morfem) je prvi stepen adaptacije i javlja se kad se model preuzima kao slobodni morfem bez vezanog, pa nema potrebe za morfološkom adaptacijom. Posuđenice iz našeg korpusa koje pripadaju ovom tipu prelaze u morfološki sistem bosanskoga jezika bez promjene, a prethodno su već adaptirane na fonološkoj razini.

Ovaj tip transmorfemizacije se najčešće primjenjuje kod imenica, rjeđe kod drugih vrsta riječi, a uopće se ne primjenjuje kod glagola. Neki primjeri su:

blic (>Blitz), bofl (>Pofel), bruh (>Bruch), bunt (>Bund), butan (>Butan), ceh (>Zeche), cilj (>Ziel), cink (>Zink), cof (>Zopf), col (>Zoll), cug (>Zug), dakl (>Dackel), fah (>Fach), fen (>Föhn), filc (>Filz), fil (>Füllung), flek (>Fleck), fras (>Fräse), gestapo (>Gestapo), glanc (>Glanz), griz (>Gries), grunt (>Grund), grof (>Graf), gus (>Guss), herc (>Herz), hobl (>Hobel), kegl (>Kegel), krah (>Krach), kramp (>Kramp), kran (>Kran), lug (>Lauge), lump (>Lump), nacist (>Nazist), pehar (>Becher), pleh (>Blech), puč (>Putsch), rajf (>Reif), rajh (>Reich), ram (>Rahm), ror (>Rohr), roštilj (>Roschtl), saft (>Saft), senf (>Senf), sic (>Sitz), šaht (>Schacht), šank (>Schank), šlauf (>Schlauch), šlic (>Schlitz),

šlif (>Schliff), šnaps (>Schnaps), špajz (>Speise), špic (>Spitz), štand (>Stand), štap (>Stab), štof (>Stoff), štos (>Stoß), štrik (>Strick), šut (>Schutt), šverc (>Schwärz), tepih (>Teppich), trač (>Tratsch), veš (>Wäsche), vic (>Witz), vinkl (>Winkel), štab (>Stab).

2.2. Kompromisna transmorfemizacija

Kompromisna transmorfemizacija (slobodni morfem + strani vezani morfem) je drugi stepen adaptacije na morfološkoj razini. Ovom tipu pripadaju posuđenice koje su fonološki adaptirane, ali nisu u skladu s morfološkim sistemom bosanskoga jezika jer su zadržale strani sufiks (vezani morfem). Prema Filipoviću, ove posuđenice imaju status nedovršene replike koje naziva kompromisnim replikama. Na primjer:

bager (>Bagger), blinker (>Blinker), borer (>Bohrer), brener (>Brenner), brile (>Brille), cajtung (>Zeitung), ceker (>Zöger), celer (>Zeller), cener (>Zehner), cepelin (>Zeppelin), cimer (>Zimmer), cviker (>Zwicker), dihtung (>Dichtung), druker (>Drucker), fasung (>Fassung), feder (>Feder), feler (>Fehler), firer (>Führer), firnis (>Firn), flaster (>Pflaster), frtalj (>Viertel), fušeraj (>Fuschelei), futer (>Futter), gelender (>Geländer), geler (>Geller), gemišť (>Gemisch), haringa (>Hering), keder (>Köder), kibicer (>Kibitzer), kliker (>Klicker), klofer (>Klopfer), kofer (>Koffer), kupleraj (>Kuppele), kuplung (>Kupplung), lager (>Lager), moler (>Maler), mesing (>Messing), mider (>Mieder), pakung (>Packung), paušal (>Pauschale), puter (>Butter), remen (>Riemen), šalter (>Schalter), šinter (>Schinder), šlager (>Schlager), šlamperaj (>Schlamperei), šleper (>Schlepper), šmeker (>Schmecker), šnajder (>Schneider), štafelaj (>Staffelei), štreber (>Streber), šuster (>Schuster), valcer (>Walzer), zicer (>Sitzer).

2.3. Potpuna transmorfemizacija

U potpunoj transmorfemizaciji (slobodni morfem + domaći vezani morfem) nastavlja se morfološka adaptacija vezanog stranog morfema koji se ne uklapa u morfološki bosanski sistem, pa se zamjenjuje vezanim morfemom – sufiksom iste funkcije i značenja iz inventara bosanskoga jezika ili se domaći vezani morfem dodaje stranoj osnovi (npr. Schnur > šnjura). U ovu kategoriju spada najveći broj imeničkih germanizama, kao što su:

bernardinac (>Bernhardiner), bina (>Bühne), birtija (>Wirtshaus), blenda (>Blende), bremza (>Bremsen), brizle (>Briesel), cigareta (>Zigarette), cigla (>Ziegel), cvaja (>Zweier), cvanciga (>Zwanziger), deka (>Decke), faltna (>Falte), farba (>Farbe), felga (>Felge), flaša (>Flasche), fora (>vor), freza (>Fräse), fuga (>Fuge), georgina (>Georgine), geršla (>Gerste), gilda (>Gilde), granata (>Granate), hala (>Halle), hauba (>Haube), heftarica (>heften), jakna (>Jacke), kanta (>Kanne), kegle (>Kegel), kifla (>Kipfel), klapa (>Klappe), klema (>Klemme), knedla (>Knödel), korpa (>Korb), kragna (>Kragen), krigla (>Krügel), krofna (>Krapfen), kuga (>Koge), kugla (>Kugel), ladica (>Lade), lajsna (>Leiste), lampa (>Lampe), lipicanac (>Lipizaner), lokna (>Locke), lotra (>Leiter), lozinka (>Lösungswort), malter (>Mörtel), marka (>Mark), mašna (>Masche), muštra (>Muster), nacizam (>Nazismus), nitna (>Niet), pegla (>Bügel), pudla (>Pudel), pumpa (>Pumpe), puška (>Buchse), ranac (>Ranzen), rerna (>Röhre), sajla (>Seil), sala (>Saal), supa (>Suppe), šablona (>Schablone), šajba (>Scheibe), šina (>Schiene), škare (>Schere), šminka (>Schminke), šnicla (>Schnalle), šolja (>Schale), šprica (>Spritze), špura (>Spur), štala (>Stall), štanga (>Stange), štikla (>Stöckel), štrample (>Strampel), štruca (>Strutzen), šunka (>Schinken), šupa (>Schuppen), tapeta (>Tapete), tašna (>Tasche), tufna (>Tupf), urar (>Uhrmacher), vaga (>Waage), vekna (>Wecken), žaga (>Säge).

3. Morfološke kategorije imenica u procesu transmorfemizacije

Morfološke kategorije imenica su rod, broj i padež. Problem adaptacije imenica njemačkoga porijekla najviše je vezan za kategoriju gramatičkoga roda, a određivanje roda je usko povezano sa vrstom nastavka posuđenice koja opet ovisi o fazi transmorfemizacije.

Prema tome, prvi zadatak pri analizi imenica bio je odrediti osnovni oblik posuđenice zasebno u svakoj fazi transmorfemizacije, radi uočavanja i prikazivanja stranih završetaka modela koji su zadržani u kompromisnim replikama i domaćih završetaka, odnosno sufiksa u integriranim replikama. Drugi zadatak bit će analiza određivanja roda na osnovu datih primjera, odnosno već formiranih oblika posuđenica i njihovih završetaka.

Sve imenice prema gramatičkim pravilima bosanskog jezika imaju i kategoriju broja. Naši rezultati analize su pokazali da se prilikom leksičkog

posuđivanja ne percipira kategorija broja. Primjeri našeg korpusa to potvrđuju. Njemačke posuđenice koje su kao model preuzete sa njemačkim pluralnim nastavkom (npr. Reissnägel > rajsnegele), preuzete su u nominativu množine, a ne jednine, te svoju repliku formiraju u singularu.

3.1. Određivanje osnovnog oblika imenica

3.1.1. Određivanje osnovnog oblika imenica u nultoj transmorfemizaciji

Imenice koje pripadaju prvoj skupini, tj. nultoj transmorfemizaciji, su replike njemačkih jednosložnih imenica muškog ili srednjeg roda s nultim vezanim morfemom koje su u bosanskom jeziku ostale neizmijenjene. Također, toj skupini pripadaju replike imenica ženskog roda sa vezanim morfemom za ženski rod kod kojih se preuzima samo slobodni morfem, a odbacuje vezani morfem. Te replike primaju muški rod.

Sve replike su u procesu prve faze adaptacije primile muški rod, bez obzira na rod modela izvorne njemačke riječi. Razlog tome je što posuđena osnova ima za završetak jedan konsonant.

Replike koje su preuzete kao njemačke imenice muškog roda s nultim vezanim morfemom i koje su ostale muški rod su na primjer:

blic (<der Blitz), bruh (<der Bruch), cof (<der Zopf), col (<der Zoll), cug (<der Zug), fen (<der Föhn), filc (<der Filz), flek (<der Fleck), griz (<der Gries), grunt (<der Grund), grof (<der Graf), gus (<der Guss), glanc (<der Glanz), hobl (<der Hobel), krah (<der Krach), kran (<der Kran), ler (<der Leerlauf), lump (<der Lump), nacist (<der Nazi), puč (<der Putsch), rajf (<der Reifen), ram (<der Rahmen), saft (<der Saft), senf (<der Senf), sic (<der Sitz), šaht (<der Schacht), šank (<der Schank), šlauf (<der Schlauch), šlic (<der Schlitz), šlif (<der Schliff), šnaps (<der Schnaps), špic (<der Spitz), štand (<der Stand), štap (<der Stab), štof (<der Stoff), štos (<der Stoss), tepih (<der Teppich), trač (<der Tratsch), vic (<der Witz), štab (<der Stab)...

Replike koje su preuzete kao njemačke imenice srednjeg roda s nultim vezanim morfemom i njihov osnov završava konsonantom također preuzimaju muški rod. To su na primjer: bunt (<das Bunt), butan (<das Butan), cilj (<das Ziel), cink (<das Zink), fah (<das Fach), herc (<das Herz), pleh (<das Blech), rajh (<das Reich), ror (<das Rohr), roštilj (<das Roschtl).

Ukoliko je model njemačke riječi ženskog roda i ima nastavak za ženski rod, u replici se taj nastavak gubi, te se preuzima samo slobodni morfem. S obzirom da se te replike mogu svrstati u formulu slobodni morfem + nulti morfem, one također pripadaju nultoj transmorfemizaciji. Nadalje, replika ima završetak konsonanta i prima muški rod. Primjeri su: ceh < die Zeche, fil < die Füllung, fras < die Fräse, špajz < die Speise, veš < die Wäsche.

Sve ove posuđenice imaju nulti sufiks i završavaju sa konsonantima i primaju muški rod. One se lako adaptiraju u derivacijski i fleksijski sistem bosanskog jezika.

3.1.2. Određivanje osnovnog oblika imenica u kompromisnoj transmorfemizaciji

Skupinu obuhvaćenu kompromisnom transmorfemizacijom čine kompromisne replike koje su zadržale vezani morfem iz jezika davatelja i to su u našem korpusu većinom modeli muškog roda sa sufiksima -er, -ing, -en, -el te ženskog roda na -ung, -aj, čiji modeli fungiraju sa stranim sufiksom, ali primaju muški rod. Razlog tome se može naći u konstataciji da svi njemački sufiksi završavaju suglasnikom.

Replike sa nastavkom er < er / ɐ / su:

bager, blinker, borer, brener, ceker, celer, cener, cimer, cviker, drucker, feder, feler, firer, flaster, futer, gelender, geler, keder, kibicer, kliker, klofer, kofer, lager, moler, mider, puter, šalter, šinter, šlager, šleper, šmeker, šnajder, štreber, šuster, valcer, zicer...

Replike sa nastavkom ung < ung / ŋ / su: dihtung, fasung, kuplung, pakung...

Replike sa nastavkom aj < ei, ai /aj/ su: fušeraj, kupleraj, šlamperaj, štafelaj...

Replike sa nastavkom l < el su: bofl, dakl, vinkl...

Replike sa nastavkom ing < ing su: mesing, haring(a)

Replika sa nastavkom en < en /n/ su: remen

Kao što smo već spomenuli, ove kompromisne replike su primile muški rod, a svi modeli njemačkih riječi su bili muškog ili srednjeg roda. Izuzetak čine njemačke posuđenice ženskog roda čije su se replike u bosanskom jeziku pojavile kao pluralia tantum. To su brile, cange, štrample i škare. U ovu skupinu bi se mogle uvrstiti i one replike koje su zadržale njemački prefiks, premda se kao takve ne prepoznaju i fungiraju kao dio osnovne riječi, odnosno kao

jednosložne imenice, na primjer: ancug (Anzug), bajbuk (bei Wache), ofiniger (Aufhänger) i gemiš (Gemisch).

3.1.3. Određivanje osnovnog oblika imenica u potpunoj transmorfemizaciji

Treću skupinu čine replike koje su potpuno adaptirane u bosanski morfološki sistem. Replika u bosanskome jeziku zamjenjuje njemački sufiks bosanskim, koji ima isto značenje i funkciju. U ovu skupinu ulazi, kao što se moglo i pretpostaviti, najveći broj imenica. Rod imenica u ovoj kategoriji je većinom ženski. Kao što se može vidjeti na sljedećim primjerima 84 % replika imaju ženski rod. Razlog tome je što su korišteni bosanski sufiksi sa vokalnim završetkom pri stvaranju novih morfoloških oblika u zadnjoj fazi transmorfemizacije, odnosno zamjeni njemačkih nastavaka bosanskim. Zamjenu završetaka prikazat ćemo kroz formirane dijamorfe² koji će nam pomoći kod analize određivanja roda.

Replike ženskog roda

Replike sa nastavkom -a < -el, le su: cigla, geršla, hala, keglja, kifla, knedla, krigla, kugla, pegla, pudla, šnicla i sl. U ovu grupu bi se mogla svrstati i replika šolja (Schale). Potpuna transmorfemizacija je imala rezultat Schale > šala. Razlog tome se može tražiti u semantičkom polju. Potpuno transmorfemirana replika šala prošla je kroz ponovno fonetsko uklapanje zbog lakšeg izgovaranja i tako je došlo do promjene l u lj : šala > šolja.

Replike sa nastavkom e < el su: brizle, štrample...

Replike sa nastavkom a < e, a su: bina, birtija, blenda, bremza, cigareta, cvaja, cvanciga, deka, faltna, farba, felga, flaša, freza, fuga, georgina, gilda, granata, hauba, kanta, klapa, klema, kuga, ladica, lampa, marka, pumpa, puška, supa, šajba, šina, šlempa, šminka, šprica, štanga, štikla, šunka, tapeta, tašna, tufna, vaga, vekna, štruca, žaga...

Replike sa nastavkom na, a < en su: kragna, krofna, šupa...

Replike sa nastavkom na < e su: jakna, lajsna, lokna, mašna, nitna, rerna...

Replike sa nastavkom ra < er su: lotra, mustra...

Također u ovu skupinu ulaze jednosložni modeli nulte transmorfemizacije koji primaju bosanski

2 Termin dijamorf upotrebljavamo, kako ga definira V. Piškorec (2005:31), tj. kao „uređeni par koji čini morf modela i morf replike“.

nastavak. U našem korpusu su svi takvi primjeri primili nastavak –a i primili ženski rod. (Hobel (>hobla), Korb (>korpa), Saal (>sala), Seil (>sajla), Spur > špura (>Spur), Stall (>štala)...

Replike muškog roda

Replike sa nastavkom –ac < er su: bernardinac, lipicanac, ranac.

Replike sa nastavkom –ar < er su: cinkar, pehar, urar.

3.2. Adaptacija kategorije roda i broja imenica u procesu transmorfemizacije

U bosanskome i njemačkome jeziku rod je gramatička kategorija (muški, ženski i srednji rod). U njemačkome jeziku označen je određenim ili neodređenim članom koji se nalazi ispred imenice, a vrlo često i karakterističnim nastavcima. Međutim, imeničke replike u bosanskome jeziku primaju muški ili ženski rod. Srednjeg su roda jedino posuđenice supstantiviranih infinitiva, npr. glagolske imenice sa nastavkom –(ir)anje. (blajhanje, farbanje, filcovanje, gletovanje, hoblanje, krahiranje, kuglanje, peglanje, šmekanje, vrbovanje).

Proces adaptacije imenica odvija se prema određenim pravilnostima i počinje već od osnovnih elemenata koji su prisutni kod modela njemačke riječi od početka adaptacije u repliku. Naše istraživanje je pokazalo da se formiranje roda replike odvija prema trima kriterijima koji su karakteristični, kako za njemački tako i bosanski jezik: a) prirodnom rodu replike, b) završetku i c) semantičkoj analogiji.

a) prirodni rod

Replika zadržava prirodni rod modela ako označava osobu.

Replike sa zadržanim njemačkim nastavkom –er kao npr: drucker, kibicer, moler, šinter, šmeker, šnajder, štreber, šuster, švercer.

Replike sa zamijenjenim bosanskim sufiksima za označavanje osoba muškog roda –ac i –ar su: cinkar (<Zanker), urar (<Uhrmacher), tišlar (<Tischler), bernardinac (<Bernardiner), lipicanac (<Lipizaner).

Sufiksalsnom tvorbom integriranih germanizama su tvorene slijedeće riječi: drucker farbar, remenar, esesovac.

b) morfološki rod

Replike imenica čiji model završava suglasnikom postaju muškog roda.

U ovu grupu spadaju sve replike iz nulte transmorfemizacije, i kompromisne replike čiji nastavci završavaju suglasnikom, a to su u našem korpusu –er, -ing, -en, -el -ung, -aj. Npr.: dihtung (>die Dichtung), kuplung (>die Kupplung), šlamperaj (>die Schlamperei) itd.

c) semantička analogija

Zbog semantičke analogije, replike jednosložnih modela muškog i srednjeg roda poprimaju ženski rod i dobivaju nastavak –a. Fleck, m. > fleka, analogno bosanskoj riječi mrlja. Hering, m > haringa, analogno riječi riba, Korb, m. > korpa analogno riječi torba.

Na osnovu ovih rezultata možemo vidjeti da je primarna adaptacija jasno određena. Ona počinje ulaskom njemačkog modela u bosanski jezički sistem i završava formiranjem replike. Sekundarna adaptacija je jasna samo što se tiče postanka. Završetak se ne može odrediti jer se replika može mijenjati u toku razvoja bosanskog jezika. Te promjene se ne povezuju više sa njemačkim jezikom jer su uvijek vezane samo unutar bosanskog jezičkog sistema i prema njegovim pravilima. Prema tome, integrirane njemačke riječi postaju podložne promjenama na različitim razinama kao i bilo koja druga bosanska riječ. S obzirom da se ponašaju kao i sve ostale riječi bosanskog jezika one u svom novom obliku postaju aktivni leksemi koji šire leksičko blago bosanskog jezika.

4. Zaključak

Analiza adaptacije germanizama na morfološkoj razini pokazala je da se njemački leksički elementi uglavnom prilagođavaju bosanskom morfološkom sistemu. Integrirane riječi se na morfološkoj razini svrstavaju u neku već postojeću gramatičku paradigmu, npr. deklinaciju, konjugaciju itd. Naši rezultati se podudaraju sa podacima iz kontaktno lingvističke literature da su imenice, u odnosu na sve ostale vrste riječi, daleko najviše zastupljene kod posuđivanja njemačkih riječi, zatim slijede glagoli, pa pridjevi. Zastupljenost ostalih riječi brojčano je neznatna.

Promatrajući razvoj imeničkih germanizama možemo konstatovati da se najveći postotak germanizama oblikuje pomoću nastavaka za imenice bosanskoga jezika i na taj način se uglavnom slažu u rodu i padežu s ostalim imenicama u bosanskome jeziku. To su imenice koje su preuzete bez vezanog morfema pa nema

potrebe za morfološkom adaptacijom kao i modeli čiji se sufiksi ne uklapaju u morfološki sistem, te se zamjenjuju sa domaćim sufiksima. Komparirajući rod modela i replika njemačkih riječi kod kojih je došlo do zamjene stranog sufiksa sa domaćim, uočili smo da su svi primjeri u našem korpusu dobili ženski rod. Izuzetak čine samo replike prirodnog roda koje označavaju muške osobe, kao npr. urar <Uhrmacher, tišlar < Tischler i sl. Jedan manji broj germanizama je preuzet u bosanski jezik sa stranim sufiksima (npr. cajtung, fušeraj) gdje su zadržali svoj oblik, ali promijenili rod, s obzirom da se ponašaju kao i domaće riječi sa konsonantskim završetkom. U našim primjerima smo uočili da su sve riječi koje su preuzete sa njemačkim sufiksom dobili muški rod. Muški rod su također dobile replike čiji su modeli bile riječi muškog ili srednjeg roda. U korpusu je pronađeno nekoliko primjera gdje su njemački modeli izvorne njemačke tvorenice ili su zadržali njemački prefiks, premda se kao takve ne prepoznaju i fungiraju kao dio osnove riječi, odnosno kao jednosložne imenice. Na primjer ancug (Anzug), bajbuk (bei Wache), ofiniger (Aufhänger) i gemiš (Gemisch). Određivanjem kategorije prirodnog i gramatičkog roda, ustanovili smo da se najveći broj imeničkih posuđenica u bosanskom jeziku javlja u muškom rodu (57 % imenica) ili ženskom rodu (38.5 % imenica). U nekoliko primjera nalazi se upotreba nekih posuđenica koje su potpuno integrirane sa bosanskim sufiksom -a, premda se još koristi i neadaptirana forma posuđenica nultim vezanim morfemom. Takvi primjeri su: flek(a), hobl(a), kegl(a), špajz(a), vinkl(a) itd. Dakle, koriste se dvije varijante, u muškom rodu ako završava sa suglasnikom i ženskom rodu ako završava na -a. Srednjeg su roda uglavnom posuđenice substantiviranog infinitiva (npr. fugiranje, krahiranje).

Analizirajući gramatičku kategoriju broja ustanovljeno je da se prilikom leksičkog posuđivanja ne percipira kategorija broja.

Literatura

- Anić, Vladimir-Goldstein, Ivo (1999): Rječnik stranih riječi. Novi liber, Zagreb.
- Čedić, Ibrahim et al. (2007): Rječnik bosanskog jezika. Institut za jezik, Sarajevo.
- Drosdowski, Günther (1989): Deutsches Universalwörterbuch. Dudenverlag, Mannheim.
- Filipović, Rudolf (1986): Teorija jezika u kontaktu. JAZU- Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, Rudolf et al. (1999): Transmorfemizacija modela šest europskih jezika u hrvatskom. Filologija 33, Zagreb str. 15-54.
- Grotzky, Johannes (1978): Morphologische Adaptationen deutscher Lehnwörter im Serbokroatischen, Beiträge zur Kenntnis Südeuropas und des Nahen Orients, Bd.26, München.
- Isaković, Alija (1993): Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku. Svjetlost, Sarajevo.
- Klaić, Bratoljub (1974): Veliki rječnik stranih riječi. Zora, Zagreb.
- Skok, Petar (1971): Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. JAZU, Zagreb.
- Štebih, Barbara (2008): Morfološka adaptacije posuđenica. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, str. 243-259.

Zusammenfassung

Die deutschen Einflüsse auf das Bosnische kann man aus unterschiedlichen Aspekten analysieren. In dieser Arbeit werden die Germanismen aus der Perspektive der Interferenz betrachtet. Das geliehene Wort bezeichnen wir als „Modell“. In der Nehmersprache bekommt es die entsprechende „Replik“ welche sich in das bosnische Sprachsystem eingliedert und sich auf allen Sprachebenen anpasst. Wir fokussieren uns in dieser Arbeit auf die morphologische Anpassung der substantivischen Germanismen. Durch Beispiele zeigen wir die verschiedenen Anpassungsprozeduren der substantivischen Germanismen und ihre Veränderungen im Bereich der grammatischen Kategorien. Die Grundlage dieser Untersuchung bezieht sich auf ein Korpus aus 6730 Germanismen, die aus verschiedenen Tages- und Wochenzeitungen der Region Bosanska Krajina stammen. Es handelt sich um die überregionale Tageszeitung „Dnevni avaz“ und die regionalen Wochenzeitungen „Krajina“, „Moja Sana“ und „Reprezent“ (erschieden im Zeitraum von 2008 bis 2011).

Adna Smajlović - Univerzitet u Bihaću

NJEMAČKI JEZIK KAO JEZIK NAUKE U 21. STOLJEĆU

*„Mit mir willst du reden,
und ich soll deine Sprache sprechen.“
(Gino Chiellino)*

Sažetak

Postavlja se pitanje je li naučnici 21. stoljeća svoja empirijska istraživanja objavljuju na engleskome jeziku? Ako je to zaista tako, zaslužuju li onda pažnju istraživanja pisana na njemačkome, francuskome ili čak bosanskome jeziku. Teži li njemački jezik familijarnom jeziku koji se govori samo u slobodno vrijeme i s djecom kod kuće, dok se u školi, na fakultetu, radnom mjestu isključivo koristi engleski jezik? Njemački jezik kao jezik nauke danas se u mnogim oblastima smatra kao opsoletan. Predstavnici njemačke naučne politike, istraživački instituti poput Max Planckovog, te pojedine druge discipline podržavaju njegov nestanak iz nauke. Cilj ovoga rada jeste da se pokuša odrediti zastupljenost njemačkog jezika u naučnim publikacijama 21. stoljeća. Engleski jezik danas se smatra jedinim svjetskim jezikom nauke koji se u vremenu globalizacije uspio visoko etablirati te postao stvarna hegemonija pojedinim zemljama i njihovim jezicima. Ovakva vrsta prevlasti ima drastične posljedice za druge kulture i jezike.

Ključne riječi: naučna publikacija, anglicizmi, jezik nauke, germanistika, lingua franca

1. Jednojezičnost u nauci

Broj živih jezika kreće se prema procjenama između 4200 i 5600. Mnogi jezici nastaju dok drugi s malim brojem govornika izumiru. Prema procjenama, ali i detaljnim istraživanjima engleskim jezikom govori preko 330 miliona ljudi, a skoro da ga cijeli svijet uči kao strani jezik. Njemačkim jezikom govori oko 120 miliona ljudi, a u preko 60 zemalja svijeta uči se kao strani jezik (Skudlik 1990: 11).

Grčki je bio prvi jezik koji se koristio u nauci što se donekle nastavilo i u rimskom dobu, gdje su grčki i latinski bili ravnopravni službeni jezici u cijelome Rimskom carstvu, iako se od 5. stoljeća

kršćanski svijet podijelio na bizantijski i latinski. Ovim raspadom na dva jezična svijeta dijeli se i cjelokupna nauka što dovodi do različitih gledišta na istoku i zapadu Evrope. Ovom podjelom latinskom zapadu napokon je bila omogućena emancipacija i neovisnost od grčkih izvora znanja koji su dugo propisivali i određivali što je znanje i što u njega uopće spada. Jedinstvenost znanja i jednojezičnost u nauci dovedeno je u pitanje kada se pojavila religija koju je širio Muhammed a.s. S novonastalom religijom stvorio se jedan drugi svijet znanja koji se veoma brzo počeo širiti i koristiti arapskim jezikom.

Sve do prijelaza sa 18. na 19. stoljeće latinski jezik je bio službeni jezik obrazovane elite. Smrtna kazna latinskom jeziku izrečena je onog trenutka kada je jezik nauke došao u kontakt s jezicima svakodnevnice s kojima se izmiješao i počeo razvijati.¹

Mladi njemački jezik bio je važan element u pokretu reformacije, a Martin Luther² i njegov prijevod Novog zavjeta na njemački jezik uvećali su važnost ovog jezika kao jezika nauke tog vremena. Važnost maternjeg jezika u ovom slučaju njemačkog jezika iznio je i Christian Wolff profesor jezičnih i književnih nauka.³

2. Višejezičnost u nauci

Pojedine regije u Evropi pokazuju veliki interes za razvoj i upotrebu maternjeg jezika u svim oblastima, kako u svakodnevnom životu tako i u nauci. Giordano Bruno, Martin Luther, „Royal Academy“, Leibniz, Thomasius i mnogi drugi prave prekretnice u nauci i njenoj jednojezičnosti, koja svoj vrhunac doživljava između 1850. i 1930. godine. Moćnije nacije imale su znatno jači uticaj na razvoj nauke i znanja uopće koristeći se svojim maternjim jezikom. Komunikacija se ostvarivala veoma dobrom višejezičnošću naučnika i obrazovanim prevoditeljima. Korištenje maternjih jezika u naučne svrhe imalo je bitne implikacije. Ti jezici su bili uzrok za uspostavljanje komunikacije i izvan svojih jezičnih granica, iako se i dalje u određenim mjerama koristio latinski jezik. Prednost upotrebe maternjeg jezika nasuprot latinskom ogledala se u

tome što maternji jezik uvijek uključuje cjelokupnu populaciju kako u nauku tako i u komunikaciju i diskusiju.

Razvoj njemačkoga jezika kao jezika nauke rezultat je dugotrajnog rada, koji se ogleda u povezanosti svakodnevnog jezika s jezikom nauke i stručnim jezikom. On je optimalno i fleksibilno sredstvo komunikacije kod prenošenja i usvajanja znanja. Naučna komunikacija i njen razvoj igraju veliku ulogu u razvoju jezika. Odustajanje od jednog već naučno razvijenog jezika dovodi do osiromašenja toga jezika uopće, koji se na kraju svodi na status teritorijalno ograničenog jezika.

3. Važnost upotrebe maternjeg jezika

Veoma često njemački naučnici teže, u razgovoru sa svojim kolegama iz engleskoga govornog područja, engleski poznavati kao svoj maternji jezik. Naučnici se često upotrebom engleskoga jezika kao *lingua franca*⁴ ne osjećaju u jezičnom i kognitivnom pogledu slobodno, već skučeno i ponekad pogrešno shvaćeno. Razlog tome je što jezik nema samo komunikativnu nego i kognitivnu funkciju - i najbolji argumenti dobivaju na uvjerljivosti ako ih iznosimo na onom jeziku na kojem se umijemo najbolje i najpreciznije izraziti.

Ovaj članak uopće ne zagovara ukidanje engleskoga jezika kao jezika nauke, jer je u obliku *lingua franca* postao nezamjenjiv. Treba se protiviti da se pojedini predmeti u njemačkim školama i na univerzitetima predaju na engleskome jeziku. Ovakvim postupkom jednom se narodu ne bi oduzimala samo kulturna originalnost, nego i stil i sposobnost izražavanja na maternjem jeziku. Germanisti se trebaju, kako u zemljama njemačkoga govornog područja, tako i u inozemstvu jače zalagati za očuvanje njemačkog kao jezika nauke. Da bi se to ostvarilo mogli bismo se početi pridržavati nekih pravila kao npr.:

Ukoliko komunikacijska situacija dozvoljava koristiti radije dobar njemački nego loš engleski,

Ne izbjegavati korištenje stranih riječi, ali znati odrediti postotak njihove prisutnosti u tekstu,

Za vlastita istraživanja i naučne ideje odrediti svojevrstne termine i pojmove na maternjem jeziku.

4. Njemački jezik kao jezik nauke

Kao što je prethodno pomenuto, u 18. stoljeću mnogi naučnici počinju koristiti maternji jezik u naučne svrhe. Tako je bilo i u zemljama njemačkog

govornog područja. To stoljeće karakteriziralo se kao „stoljeće empirije, prvih enciklopedija i stručnih časopisa“ (Glück 2008: 5).

Njemački jezik uživa svoj ugled od 19. do početka 20. stoljeća. Mnoga istraživanja i naučni izumi tog perioda nastali su u njemačkom govornom području i pisani su na njemačkom jeziku. Njemački jezik bio je veoma bitan, ne samo za prirodne nego i društvene nauke. Internacionalni stručni časopisi pisani su na njemačkom jeziku, a stručni izrazi u pojedinim naučnim oblastima (medicina, fizika, filozofija, arheologija i sl.) bili su isključivo na njemačkome jeziku.

Danas se njemački jezik kao jezik nauke veoma dobro drži u oblastima u kojima se izučava kultura i civilizacija njemačkoga govornoga područja kao i u germanistici. No, izvan njemačkoga govornoga područja čak se i u germanističkim predmetima sve manje piše njemački jezik, a sve više koristi maternji ili engleski jezik za obrađivanje germanističkih tema. Kao razlozi za ovakvo stanje, veoma često se navodi strahovita politika iz vremena nacionalsocijalizma te ishodi Drugoga svjetskog rata. Njemački jezik je tada izgubio svjetsku vrijednost te je tako reći bio zabranjen na međunarodnim konferencijama. Smatra se, međutim, da su uzroci za loš položaj njemačkoga kao jezika nauke druge prirode. S jedne strane njemačko istraživanje danas više nije tako dobro i visoko pozicionirano kao ranije, a s druge strane naučnici koji pišu na njemačkom jeziku nisu čitani od strane onih od kojih žele biti pročitani.

Ulrich Ammon, germanist je svojim empirijski potkrijepljenim istraživanjima potvrdio izostanak njemačkog kao jezika nauke u 21. stoljeću, te je u svojim publikacijama iznio obrazovno-političke i naučno-političke zaključke. Njegova monografija *Ist Deutsch noch internationale Wissenschaftssprache?* s velikim upitnikom na kraju završava pledoajeom o zamjeni njemačkoga engleskim jezikom na njemačkim univerzitetima. Posebno prirodonaučnici i medicinari propagiraju prijelaz sa njemačkoga jezika na engleski jezik. Potiskivanje njemačkoga jezika u ovim oblastima više nije ni pitanje vremena. Prema mišljenju Ammona proboj na svjetsku naučnu scenu s centrom u SAD-u moguć je samo korištenjem engleskog jezika.

Vrhunska tehnologija i vrhunski naučnici koriste se isključivo engleskim jezikom. Nerijetki su komentari da je njemački jezik provincijalan, beznačajan, prosječan, u svakom slučaju veoma daleko od vrhunca. Korištenje njemačkog jezika u naučne svrhe često se tumači kao smetnja u ponovnom

stvaranju jednojezičnosti u nauci kakva je bila s latinskim jezikom u srednjem vijeku.

Učenje njemačkoga jezika kao jezika nauke veliki je izazov. Ko želi razumijeti originalne tekstove njemačke klasike treba poznavati njemački jezik. Goethov „Faust“, Einsteinova teorija relativnosti ili Freudovo tumačenje snova djela su svjetske literature, a njemački jezik kao jezik nauke moguće je očuvati ako naučnici sa njemačkih govornih područja, kao i svi germanisti, počnu publicirati na njemačkom jeziku, te objavljivati mjerodavne istraživačke rezultate. Samo tada će biti povoda, da se u obzir uzmu i njemačke naučne publikacije.

6. Zaključak

Nešto najgore što se može dogoditi jednom narodu je samovoljni ili prisilni gubitak maternjeg jezika. Ne gubi se samo prošlost ili budućnost, nego zauvijek nestaje identitet jednog naroda. Nestanak njemačkog jezika nije ni na vidiku, ali uočljiva je sve veća upotreba anglicizama kako u nauci tako i u svakodnevnome govoru.

Jezik jeste živa materija koja se stalno mijenja i veoma često prisvaja tuđice. Današnji trend ogleda se u velikom broju modernih riječi⁵ i pozajmica iz engleskog u njemački jezik. Taj je trend prihvatljiv do one mjere, dok ne potiskuje odgovarajuće pojmove na njemačkom jeziku. Ako njemački jezik nudi odgovarajući izraz, onda ga treba i koristiti.

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: wissenschaftliche Publikation, Anglizismen, Wissenschaftssprache, Germanistik, lingua franca

Die Internationalisierung der Wissenschaft bedeutet ihre Anglisierung, ihre Reduktion auf eine einzige Sprache. Insoweit steht sie dem europäischen Modell der Mehrsprachigkeit entgegen (Glück 2008: 6). In der EU ist der Vormarsch des Englischen deutlich zu beobachten. Neuerdings hat Englisch die französische Sprache überholt. Heute sind mehr Texte im Europarat auf Englisch als auf Französisch verfasst. Nur 1% ist auf Deutsch. Die Sprachgemeinschaften, die auf eine eigene Wissenschaftssprache verzichten, riskieren eine Verarmung ihrer Sprache insgesamt. Sie nehmen sich zurück zu einer kleinräumigen Kommunikationsform. Die kommunikative Funktion der Sprache verkümmert tendenziell zum Familiendialekt.

LITERATURA

- Ammon, Ulrich (1998): Ist Deutsch noch internationale Wissenschaftssprache. Englisch auch für die Lehre an den deutschsprachigen Hochschulen. De Gruyter. Berlin
- Ehlich, Konrad (2002): Die Zukunft des Deutschen und anderen Sprachen - außer der englischen - in der wissenschaftlichen Kommunikation. Vortrag auf der Tagung "The Future of European Languages in the Age of Globalization" im Deutschen Haus der New York University (Thema Deutsch 3). In: Hoberg, Rudolph (Hrsg.): Deutsch - Englisch - Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik. Dudenverlag. Mannheim S. 44-53
- Ehlich, Konrad (2003): Sprachliche Pluralität in den Wissenschaften als kulturelle Herausforderung. In: Schneider, Günther / Clalüna, Monika (Hrsg.): Mehr Sprache - mehrsprachig - mit Deutsch. Didaktische und politische Perspektiven. Iudicium. München. S. 17-27
- Ehlich, Konrad / Heller, Dorothee (2006) Die Wissenschaft und ihre Sprachen. Peter Lang AG International Academic Publishers. Bern
- Glück, Helmut (2008) Deutsch als Wissenschaftssprache. Schriften der Stiftung Deutsche Sprache. Ausgabe 1. S. 5-15.
- Greafen, Gabriele / Moll, Melanie (2011) Wissenschaftssprache Deutsch: lesen - verstehen - schreiben. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. Peter Lang. Frankfurt am Main
- Hunger, Axel / Raasch, Albert / Umlauf, Joachim (2002): Hat Deutsch als Wissenschaftssprache noch eine Zukunft? In: Materialien DaF 65. S. 1-19.
- Meier, Christian (1999): Sprache in Not? Zur Lage des heutigen Deutsch. Wallstein Verlag. Göttingen
- Skudlik, Sabine (1990): Sprachen in den Wissenschaften. Deutsch und Englisch in der internationalen Kommunikation. Narr. Tübingen
- Thoma, Leonhard (2008) Der relaxte Outdoor-Single. In: Das Idealpaar. Javelcom Gráfica, S.L. München: Hueber Verlag
- Winfried, Thielmann (2009) Deutsche und englische Wissenschaftssprache im Vergleich. Wiss.-Verlag der Autoren. Heidelberg
- Zabel, Hermann (2005): Deutsch als Wissenschaftssprache. IFB Verlag. Paderborn

Trešnja, akrilik na platnu, 2009.

Barke, akrilik na platnu, 2009.

Maja Džafić - Osnovna škola "Gornje Prekounje - Ripač"

MIMEZIS – SLIKA ILI DOŽIVLJAJ SVIJETA

Sažetak:

Razmišljanja o mimezisu sežu u daleku prošlost i još uvijek ne postoji univerzalno stajalište vezano za njegovo definisanje. Cilj ovoga rada nije da okonča polemike koje se vode već više od dvije hiljade godina, jer to je nemoguće, nego da otvori nova pitanja i nove mogućnosti definisanja pojma mimezis. Komparacijom prvih tumačenja mimezisa, koji potječu od Platona i Aristotela, sa tumačenjem u jednom književnom djelu (Don Kihot) i u jednom djelu o književnosti (Okviri i ogledala), pokušat će se opravdati potreba za različitim tumačenjem ovoga pojma i pronaći istinitost u svakom od njih.

Šta je to mimezis

Mimezis ili mimeza je jedan od glavnih pojmova pomoću kojega se objašnjava na koji način književnost kao umjetnost oponaša ili prikazuje svijet koji nas okružuje. Sama riječ mimezis nastala je od grčke riječi *mimos* što znači oponašanje ili podražavanje. Da bi neka vrsta umjetnosti podražavala, tj. oponašala, svijet oko sebe, potrebna su joj osim umjetnikovog talenta i određena, uslovno rečeno, sredstva kojima će podražavati taj svijet. Tako slikaru trebaju boje, kiparu kamen, a piscu jezik, odnosno glasovi, riječi, rečenice. Postavlja se pitanje: Da li je, primjera radi, historijski tekst umjetnost kao i književni? Može li se historijski tekst promatrati kao mimezis?

I historičar i književnik koriste glasove, riječi i rečenice. Stvaraju tekstove. Međutim, kada historičar opisuje mjesto, okolnosti i rezultate Versajskog mira, njegov tekst ne traži tumačenja, sve su nam pojedinosti jasno predočene. S druge strane, kada Victor Hugo u Zvonaru crkve Notre – Dame opisuje Pariz, čitalac dugo razmišlja da li je taj opis puko preslikavanje Pariza, piščevo viđenje i doživljaj Pariza ili nešto sasvim treće.

Jasno je da nam historija prikazuje stvarnost, ali i književnost kao umjetnost to čini, a na koji način

zavisi od shvatanja i definisanja samoga pojma mimezis. Od kad postoji zanimanje za tumačenje književnosti, postoje i suprotna shvatanja ovoga pojma. Još su Platon i Aristotel smatrali da književnost ima umjetnički karakter, ali tu tvrdnju su tumačili na različite načine.

Platonovo i Aristotelovo tumačenje mimezisa

Platon je bio izuzetno utjecajan filozof. Živio je na prelazu između IV i III stoljeća prije nove ere. Bio je Sokratov učenik. Njegova filozofija se zasniva na učenju o idejama koje su vječne i nepromjenjive. Iako je bio njegov učenik, Aristotel pokazuje različit stav. Za razliku od Platonovih idealističkih stavova, Aristotel više pokazuje interes za prirodne činjenice i stavove. Njihovo mimoilaženje u stavovima odrazilo se i na različito tumačenje mimezisa.

Koncepcija umjetnosti kao mimezisa nastala je iz shvatanja da je filozofija iznad pjesništva. U tom smislu Platon smatra umjetnost manje vrijednom jer oponaša realni svijet. Samo je realni svijet ono što je vrijedno. Po njegovome mišljenju „Čestit pjesnik će, kad u svome pripovedanju dođe do mesta na kojem treba da istakne reči ili dela nekog odličnog čoveka, hteti da to izgovori kao da je on sam taj čovek i neće se stideti takvog podražavanja, naročito ako prikazuje dobrog čoveka čiji je rad tačan i razuman“ (Platon 1993 : 87). Da bi izbjegao uljepšavanje svijeta u književnosti, Platon smatra da nedostojne ljude, negativne pojave i osobine ne treba ni podražavati jer „odvratno mu je da postane njegova slika“ (Platon 1993 : 87) takvo nešto.

Aristotel, Platonov učenik mijenja značenje mimezisa mišljenjem da „ima stvari koje nerado gledamo u njihovoj prirodnoj stvarnosti“ (Aristotel 1982 : 33). To nam upravo potvrđuje njegovo mišljenje da je mimezis umjetnikovo viđenje stvarnosti koje u većini slučajeva može biti privlačnije, interesantnije pa čak i ljepše od same stvarnosti. On mimezis smatra kao dio ljudske prirode i nije oponašanje ljudske

stvarnosti nego umjetnikov doživljaj te stvarnosti. Po Aristotelu, dakle, umjetnost nudi nebrojeno mogućnosti, pa čak i „ono što je nemoguće treba pravdati razlozima umjetnosti“ (Aristotel 1982 : 87) iako njegov učitelj Platon smatra da „čovjek nije sposoban da dobro podražava mnoge stvari kao što bi to mogao sa jednom“ (Platon 1993 : 85). Jasno je da, na neki način, Aristotel umjetniku daje slobodu, dok je Platon sputava, a sve to upravo zbog različitog tumačenja mimezisa. Platon čak kritikuje Homera jer „nije ispričao kao istinu i nećemo dopustiti da naši građani veruju kako je Ahilej, sin boginje i Peleja, vrlo mudrog unuka Zeusovog (...), bio tako zbunjen i nesređen da je patio od dve sasvim suprotne bolesti: od niske lakomosti i od gordosti prema bogovima i ljudima“ (Platon 1993 : 80).

Po Platonu, dakle, onaj ko „ne stvara ono što jeste, onda on ne stvara ništa istinito, nego samo ono što je istinskome slično, a nije istinito“ (Platon 1993 : 330) i samim time manje je vrijedno od tog istinskog. On nam to objašnjava svojim primjerom sa stolarom i stolicom koju stolar napravi. Samo ta stolica je istina i ono što vrijedi, priča ili slika te stolice manje je vrijedna i samo liči na stolicu.

Nevjerovatno je da su Platon i njegov učenik imali toliko suprotna stajališta kada je mimezis u pitanju. Sve što Platon tvrdi koristeći razne primjere poput navedene stolice ili kritikujući dotadašnje pisce poput Homera, Aristotel negira pružajući nebrojeno dokaza za svoje stavove. On je promatrao „zamerke koje se odnose na samu umetnost“ (Aristotel 1982 : 84). Kada Aristotel kaže: „Ako je prikazano nešto nemoguće, onda je to pogreška“ (Aristotel 1982 : 84) to bi značilo da se u potpunosti slaže sa Platonovom, gore navedenom, kritikom Homera. Međutim, Aristotel dalje nastavlja ovu misao tvrdeći da „se sve može opravdati ako umetnost na taj način postiže svoj cilj. Jer cilj je onda tu ako pesnik na taj način uzbuđuje ili u tome ili u kom drugom delu (...) Zatim, može se postaviti pitanje kakva je pogreška, da li je ona učinjena protiv pesničke umjetnosti kao takve ili protiv nečeg drugog što je za nju od sporedne važnosti?“ (Aristotel 1982 : 84)

Iz svega navedenoga može se izvesti zaključak da je mimezis po Platonu zapravo preslikavanje realnog svijeta, a svako preslikavanje je nekakva vrsta kopije i automatski postaje manje vrijedna od onog sa čega je preslikana. S druge strane, po Aristotelu mimezis je lični doživljaj umjetnika, to nije preslikavanje realnog svijeta, nego sasvim nova verzija istog, čime se ne umanjuje njena vrijednost nego upravo povećava i postiže originalnost.

Mimezis nakon Platona i Aristotela

Zanimanje za mimezis ne prestaje ni nakon Platona i Aristotela, a njegovo tumačenje prenosi se sa književnosti na sve grane umjetnosti čime poprima i mnogo šira značenja od početnog. S obzirom da je ovdje riječ o književnosti, bilo bi interesantno uporediti kako mimezis tumači jedno književno djelo, a kako ga tumači jedno djelo o književnosti. I upravo, kako se i na prvi mah čini, to nije baš jednostavan posao jer ako mi pokušavamo proniknuti u dušu nekog autora da bismo predložili šta je za njega mimezis, htjeli to ili ne, stvaramo zapravo svoj lični stav. Koliko je naše tumačenje nečijeg tumačenja i shvatanja mimezisa tačno, možemo znati samo ako tumačimo autora koji i danas stvara, a o svim davnim autorima polemike na ovu temu uvijek će se voditi i uvijek će biti različitih mišljenja.

Zbog toga će možda biti interesantno uporediti mimezis u Servantesovom Don Kihotu i Okvirima i ogledalima Mladena Šukala.

Don Kihot kao mimezis

Miguel de Servantes, renesansni pisac, svojim djelom „Don Kihot“ izlazi iz krutih srednjovjekovnih kanona i stvara junaka koji nastoji svijet prekrojiti prema svojim snovima i iluzijama. Don Kihot je seoski mladić koji se toliko zanosi čitanjem popularnih viteških romana da zaboravlja da je njihovo vrijeme prošlo, te poput viteza kreće u borbu. Na taj način Servantes prikazuje sanjara na realnom tlu, a možda je upravo to skrivena poruka o mimezisu. Umjetnička djela nastaju u realnom svijetu, ali plod su mašte, vlastiti su doživljaj autora čak i ako opisuju taj realni svijet. Međutim, u suprotnosti ovom liku je lik razumnog i realnog seljaka Sanče. Dok Don Kihot na svom putu prepoznaje divove, razbojнике, čarobnjake i ostale likove viteških romana, Sančo prepoznaje vjetrenjače, slučajne prolaznike, stado ovaca i sl. Možda je ipak Sančo personifikacija mimezisa – realna slika svijeta ili njegova kopija.

Dakle, Servantes nas dovodi u dilemu, stavlja čitaoca na kušnju, šta odabrati: svijet mašte ili preslikani svijet. Vjetrenjaču kao kopiju stvarne vjetrenjače ili vjetrenjaču kao diva ili razbojnika? I kako zaista definisati mimezis? Kao Platon ili kao Aristotel? No, postoji jedna mala rečenica u Don Kihotu koja nosi veoma snažnu poruku: „Zbog tog svetog imena, kojim se knjiga zove, moglo bi joj se oprostiti neznanje.“ (Cervantes I 2004 : 42)

Osim što ovim Servantes knjigu svrstava u rang najviših čovjekovih vrijednosti, više se priklanja Aristotelovom tumačenju mimezisa. To da se knjizi može oprostiti neznanje, ne treba doslovno shvatiti jer Don Kihotova borba sa vjetrenjačama nije neznanje u pravom smislu te riječi, a s druge strane ovo „opraštanje neznanja“ u suprotnosti je sa Platonovom kritikom Homera.

Ovoj tvrdnji da je Servantesov mimezis više sličan Aristotelovom ide u prilog i njegovo razmišljanje o piscima kao stvaraocima umjetničkih djela. On ih više puta pominje u svom Don Kihotu, a u jednom trenutku pisca poredi sa slikarem tvrdeći da pisac slika misli. Ako je pisac poput slikara koji kistom stvara najčudesnije slike koje možda ponekad i ne razumijemo, onda pisac koji slika misli zaista može naslikati sve što osjeća, o čemu razmišlja i to uopće ne mora biti kopija realnog svijeta. Po njemu pisac „ne izostavlja ništa, nego sve iznosi jasno na svjetlost dana. On nam slika misli, raskriva bajne likove, odgovara na tihe prigovore, objašnjava sumnje, tumači dokaze – ukratko, udovoljava do sitnice i najradoznalijoj želji.“ (Cervantes II 2004 : 233) Ovdje bismo se mogli još malo zadržati. Servantes spominje „bajne likove“. Samo pisci koji slikaju svoje razmišljanje i svoje viđenje svijeta od stada ovaca ili slučajnog prolaznika mogu stvoriti bajni lik. Čak i ako ga sasvim realistično oslikava, lik u piščevoj slici je njegovo viđenje i njegov doživljaj, a ne kopija koja je manje vrijedna od originala.

Poznato je da čovjek ni sam sebe ne vidi (čak ni u ogledalu) onako kako ga drugi vide. Suprotstavljeni, već pomenuti, likovi u Don Kihotu nam jasno to potvrđuju. Da su Don Kihot i Sančo Pansa zaista postojali (a možda i jesu) i da ih je opisao i o njima pisao Šekspir (sjetimo se, živio je kad i Servantes) da li bi to bila identična djela? Vjerovatno ne, što opet ide u prilog Aristotelovm tumačenju mimezisa jer istu stvar ne vidimo i ne doživljavamo jednako. Kad bi bilo suprotno, onda bi svi samo preslikavali realni svijet i sva djela o istim ljudima, događajima i pojavama bila bi ista.

Servantes čak smatra da prevođenje djela sa jezika na jezik, umanjuje vrijednost tog djela „jer time djelo gubi mnogo svoje izvorne vrijednosti (...) koliko god pomno radili i kolikom se god vještinom odlikovali, ipak te knjige ne dosežu nikad do one visine na kojoj su ta djela u prvotnom liku bila“ (Cervantes 2004 : 42). Da je mimezis kopiranje svijeta koji nas okružuje, taj bi kopirani svijet vjerovatno isto izgledao na svim jezicima. Servantes pravu vrijednost daje djelima na izvornom jeziku čime im pripisuje i osobinu originalnost.

Mimezis u okvirima i ogledalima

Čitajući djela književnih teoretičara teško možemo pronaći jednog od njih koji se jasno izjašnjava o pojmu mimezisa. Oni, ukoliko se bave ovim problemom, pokušavaju argumentovati i Platonovo i Aristotelovo tumačenje ostavljajući i do danas podijeljena mišljenja. Zato ne čudi pitanje koje Mladen Šukalo postavlja u svome djelu *Okviri i ogledala* jer ono se nameće svima: „Šta knjiga jest u smislu svoje predmetnosti, spram onog iz čega nastaje i spram onog što predstavlja, označava?“ (Šukalo 1990 : 43)

Sam naslov ovoga književno – teorijskog djela upućuje na eventualno poimanje mimezisa, ali i ovaj put to tumačenje može biti dvojako. Mladen Šukalo pokušava odgonetnuti identitet ogledala koje predstavlja „jedno od opštih mjesta u književnosti, filozofiji i umjetnosti“ (Šukalo 1990 : 31). U pronalasku toga identiteta on poredi književna djela mnogih svjetskih pisaca.

A šta je zapravo ogledalo? Da li nam ono, kao metafora umjetnosti, daje preslikani stvarni svijet? Ako ga tako doživimo, dobićemo platonski definisan mimezis. Međutim, šta se dešava ako proniknemo u dubinu slike u ogledalu? Ima li ona zaista sve što ima vanjski svijet? Gdje joj je naličje i postoji li uopće? Dopunjujemo li ono što ne vidimo svojim vlastitim mislima? Na kraju krajeva, odraz u ogledalu nije stvaran pa bi na osnovu tog zaključka mimezis više bio aristotelovski.

Dakle, nebrojeno je pitanja na koje je teško odgovoriti ili na koje ima više odgovora. Pisci koji stvaraju književna djela čak u njima mogu postati i neke druge osobe. Tada njihov odraz ili odraz onog što pišu može biti pravi, ali osoba ili pojava u tom odrazu nije prava. Da, misao se čini zamršenom. Zato Mladen Šukalo i kaže: „Osjećam nemoć pred ogledalom. Možda zato što pišući postajem neko drugi“ (Šukalo 1990 : 10).

Slika realnog svijeta u ogledalu može biti samo preslikana i manje vrijedna u odnosu na taj realni svijet. To je zbog toga što tu sliku gledamo u okviru ogledala. Odnosno, ako se ne izražavamo metaforički, dotičnu sliku gledamo izvan konteksta umjetničkog djela. Logično je da poimanje mimezisa može biti različito ako promatramo jednu te istu misao, sliku ili pojavu izvan i unutar konteksta nekog književnog djela: „Ogledalo je to koje reflektuje sliku. Ali kada je u pitanju slika kao odraz – najčešće se radi o njezinom doslovnom prenošenju; sva druga

figurativna značenja nastaju uklapanjem odraza u kontekst“ (Šukalo 1990 : 53).

Da razlike u tumačenju mimezisa ne treba isključivo tražiti u Platonovim i Aristotelovim idejama, pokazuju parovi: „aticizam / azijanizam, klasičnost / maniričnost, klasično / romantično“ (Šukalo 1990 : 195) gdje se zapravo „naslućuju razlike ne samo u načinu poimanja svijeta već i u načinu poimanja prikazivanja tog svijeta. Ono se obično usređivava na pojam mimezisa“ (Šukalo 1990 : 195). Iz ovoga se vidi da mimezis može poslužiti, kako i sam Šukalo kaže, za razlikovanje nekih stilskih obilježja. Možda će neko, na osnovu ovoga, zaključiti da se mimezisu mogu pridružiti sva njegova tumačenja od Platona i Aristotela do danas. Navodeći Borgesove vrste stilova, Šukalo to i dokazuje. Naime, po Borgesu postoje dva stila: stil stvarnosti i stil sjećanja.

Ako pokušamo sjediniti ova dva stila, dobićemo definiciju mimezisa kao umjetnikovo sećanje na stvarnost. Da li to više odgovara Platonovoj ili Aristotelovoj tvrdnji, zavisi od svakog od nas. Zato je možda najbolje izvući iz konteksta Okvira i ogledala razmišljanje autora da je mimezis zaista složen pojam iako su sva, vidjeli smo različita, tumačenja naoko jednostavna.

Umjesto zaključka

Pojam koji je tako kompleksan kao što je to mimezis zasigurno nikad ne prestaje biti interesantan onima koji proučavaju umjetnost, a samim time i književnost. Njegova kompleksnost povećava se upravo kroz vrijeme jer nastankom novih djela stvaraju se i novi stilovi, a stvaraoci tih djela imaju sve različiti odnos prema realnom svijetu koji ih okružuje. Teoretičari koji su pisali o književnosti ovaj pojam su, zapravo, samo dotakli i rasplinuli nove ideje, razmišljanja pa čak i polemike, baš kao što su to činili i čine autori književnih djela.

Nije slučajno ovom poglavlju pripao naslov Umjesto zaključka. Uzeti za tačnu samo jednu definiciju mimezisa, obezvrijedilo bi neka od najvećih djela svjetske književnosti i proglasilo nevažecom definiciju jednog od dvojice najvećih filozofa svih vremena, a preko njega i definicije savremenih stručnjaka.

Zašto onda ne bismo rekli da mimezis jeste i može biti sve? Niti jedno tumačenje u potpunosti nije označeno kao netačno, ali ni u potpunosti tačno. Mimezis jeste preslikavanje stvarnosti, jeste i umjetnikov vlastiti doživljaj te stvarnosti, jeste i

sjećanje na tu stvarnost. Neka je laž, a neka je i istina. Često je misao preuzeta od nekog drugog, često je slika u ogledalu bez okvira, a često i uokvirena slika. Umjetnost, znači i književnost, je sve. Mi možemo realni svijet staviti iznad umjetnosti i time je smatrati manje vrijednom. Ali šta je umjetnost drugo nego dio svijeta koji nas okružuje. Zrak je građen od čestica. Koja je čestica manje vrijedna? Dakle, koji dio svijeta oko nas manje vrijedi i koji nam je manje bitan?

Književnost ne dozvoljava isključivanje niti jednog elementa, a prihvata sve što ljudska misao može da stvori. Jednom je Egziperi rekao da hrpa kamenja prestaje biti hrpa kamenja onog trenutka kad čovjek počne razmišljati o njoj noseći u sebi sliku katedrale. Eto to je mimezis – sve o čemu umjetnik razmišlja, ali i sve ono o čemu razmišlja onaj ko tu umjetnost konzumira.

Učenja Platona i Aristotela, nastala prije više od 2000 godina, temelj su na koji se kao cigle redaju jedna za drugom misli sve do danas. S obzirom da se krov te građevine još uvijek ne nazire, cigle možemo redati i dalje. I zapravo, šta je ovaj rad koji se ovim riječima privodi kraju? Pa samo jedna mala cigla u impozantnoj građevini zvanoj mimezis, čiji su temelji udareni prije nove ere, a izgradnja traje još uvijek. Ostalo je još samo da se ta cigla za ostale u građevini pričvrsti, a za to će ovaj put poslužiti jedna Plehanovljeva misao: „Čovjek čovjeku daje svoje misli s rječju, a s umjetnošću ljudi jedni drugima predaju osjećaje“ (Čale 2004 : 147).

Pošto je književnost jedina umjetnost koja se riječima služi kao sredstvom za iskazivanje osjećaja, onda je njen mimezis kombinacija riječi i osjećaja.

LITERATURA

- Platon (1993), Država, Beograd : BIGZ
- Aristotel (1982), O pesničkoj umetnost, Beograd : Rad
- Cervantes, de Miguel (2004), Don Quijote, Zagreb : Globus media
- Šukalo, Mladen (1990), Okviri i ogledal., Banja Luka : Glas
- Čale, Mladen (2004), Mala knjiga mudrost, Zagreb : Distri – book

Summary

Mimesis is a very complex term and therefore holds interest to those exploring the fields of art and literature. Its complexity is enlarging through time because with every new work new styles are being created and new relations towards reality. Theoreticians who wrote about literature have merely mentioned this subject, they have enhanced and evoked new opinions and dilemmas. We cannot take any definition of mimesis as true because this would degrade many great works of art or proclaim Aristotle's or Platon's definition as incorrect.

Why then shouldn't we say mimesis is everything? Neither interpretation can be marked as untrue, but also none can be proclaimed as totally accurate. Mimesis is the image of reality, it is the artist's own experience of that reality and the reflection of it. Sometimes true, sometimes not. Often someone

else's thought has been taken, often it is a reflection in the mirror or a framed picture. Art, therefore, literature can be it all. Some believe that the real world is far more valuable than art. But what is art then a part of our world?

The works of Platon and Aristotle created thousands of years ago are the foundations on which creative thoughts are laid as bricks until this day. And since the roof of this building is not near the bricks can still be laid one upon another. So, what is this paper which slowly reaches its end, but another brick in the building called mimesis, whose foundations have been made 2000 years ago and whose creation is still in process. To glue this brick firmly into the walls of this building one thought of Plehanov can be used: „Man gives his thoughts to another man by words, but by art he gives his emotions.” Since literature is the only art that uses words as means of creating emotions, then its mimesis is a combination of words and emotions.

Branka Vojnović - Hrvatska novinska agencija - HINA

SARAJEVSKA RATNA PRIČA

Sažetak:

U tekstu se razmatra na koji način intertekstualnost korelira s poetikom svjedočenja u sarajevskoj ratnoj priči. Istraživanje je motivirano pitanjima na koji se način autori svjetske književnosti intertekstualno zrcale u ratnom pismu. Nastojeći odgovoriti na pitanje koje značenje poprima citat u poetici svjedočenja, u tekstu se navode primjeri citata svjetskih autora Paula Celana, Georga Orwela i Mihaila Bulgakova te se osvjetljava njihova veza s Markom Vešovićem, Semezdinom Mehmedinovićem i Tvrtkom Kulenovićem.

Ključne riječi: intertekstualnost, ratno pismo, identitet, poetika svjedočenja, citat

Intertekstualnost u poetici svjedočenja

Ali ko bi u ovom nesrećnom gradu, u ovo strašno vrijeme, upotrebljavao tako budalaste riječi kao što je postmodernizam, njegova sklonost ka konkretnom i pojedinačnom ovdje se pojavljuje u obliku riječi hljeb, voda, struja, snajperi, granate, a vizualno recimo u scenama kad žene skupljaju vodu iz prljavih bara nasred ulice, dok oko njih prolaze automobili i prskaju ih, nešto što dosada nije viđeno ni u jednom ratnom filmu (Kulenović 1994: 109).

Ako znamo da je intertekstualnost posezanje za tuđim tekstovima, a poetika svjedočenja ide za tim da svjedoči o vlastitom iskustvu, nisu li ta dva fenomena naizgled suprotna? Naime, kao što nam u svojoj Teoriji citatnosti objašnjava Dubravka Oraić Tolić, dvije su osnovne orijentacije tekstova: orijentacija na prirodni jezik ili zbilju, što nazivamo transtekstualnost, i orijentacija na tuđe tekstove ili jezik kulture, što zovemo intertekstualnošću. Intertekstualnost je na djelu kada su „tuđi tekstovi postali primarnom zbiljom vlastitog teksta, pa se vlastiti tekst može razumjeti samo u odnosu s tuđim tekstovima“ (usp. Oraić Tolić 1990: 5). Da bismo shvatili na koji način funkcionira intertekstualnost

u poetici svjedočenja ratnoga pisma, pomoći će nam razmišljanje Tvrtka Kulenovića, posvećeno upravo značenju književnosti u poetici svjedočenja. On, naime, u romanu Istorija bolesti govori o svrsi književnosti u teško doba te kaže: „Književnost je nauka o drugom, rekao je Eliot. Ta nauka je tu zato da pokaže da se i drugima događalo ono što se tebi događa i da nisi najnesrećniji od svih ljudi. Ona nam otkriva stanja u kojima se nalazimo, preko drugih koji su ta stanja iskusili. Ali knjige nas u tome vode svojim putovima (...) (Kulenović 1994: 26). Kulenović poseže za Camusovom Kugom u kojoj nalazi potvrdu za svoje osjećaje. I navodi citat iz Kuge, da objasni zašto:

Zato je Kuga mnogo potrebnija knjiga, ako je i slabiji roman. U njoj se direktno i jasno kaže: „Pošto je svjetski poredak definisan smrću, možda je bolje za Boga da se u njega ne vjeruje i da se svim silama bori protiv smrti, bez dizanja očiju prema nebu gdje on čuti.“I kaže se još: „Ovaj svijet mi je odvratn, ali ja se osjećam solidaran sa ljudima koji u njemu trpe.“(...) Zapravo i ne znam sigurno tražim li ja odgovarajuće knjige, ili one mene nalaze (Kulenović 1994: 24).

Činjenica da autore ratnoga pisma 'knjige pronalaze' u direktnoj je vezi sa sljedećim objašnjenjem, naime on navodi knjige u kojima prepoznaje osjećaje, događaje, stanja. Među ostalim, navodi knjigu Alekseja Tolstoja „Hod po mukama“ jer ovdje pronalazi detalje mučenja o kojima je čuo da su se dogodili i u ovome ratu, Peterburški dnevnik Zinaide Hipius, koju mu je „netko preporučio kao direktnu sliku 'naše stvarnosti'“.

Prepoznavanje vlastitoga psihičkog stanja, svoje životne situacije i svoga iskustva u onoj opisanoj u svjetskoj književnosti znači nalaženje sebe u drugima i citiranje kao posljedicu prepoznavanja. To je pronalaženje sebe u drugome nužno, jer se trauma urezuje na način da uzrokuje lom identiteta. Budući da sam izgubio vezu s nekadašnjim 'ja' iz mirnodopskog načina života, jer se taj život nepovratno izmijenio, i budući da se u vlastitom

životu više ne prepoznajem, nužno je da se prepoznam u onom tko je već bio u ovakvoj situaciji. Zato Kulenović kaže: „tekstovi nalaze mene“!

Intertekstualnost nije potreba za imitacijom, već identifikacijom. Rat je doveo u pitanje i ugrozio sve norme, ratna se trauma urezala i stvorila frakturu u identitetu. Mogućnost prepoznavanja samoga sebe u novonastalim okolnostima je mala – autori traže tuđa iskustva u kojima se prepoznaju, prepoznaju ih kao svoja iskustva, ne bi li racionalizirali postojeću situaciju i našli moduse / uporišta u preživljavanju. Kaže Kulenović, 'koji su patili kao ja' – knjige i književnost kao utjeha, ali i kao razumijevanje. Da zaključimo: citat u ratnom pismu često je identifikacijski samolegitimacijski moment: prepoznavanje u istom iskustvu.

Slično objašnjava i Enver Kazaz: razlika između postmodernističkog citata kao intertekstualne igre i citata u poetici svjedočenja kao formi nove iskrenosti, odnosno egzistencijalnog fenomena. U eseju *Prizori uhodanog užasa* (Sarajevske sveske br.5, 2004.) analizirajući način citatnosti u poeziji Mile Stojića, Kazaz ustvrđuje da se on:

približava i izjednačuje s onim kako ovaj postupak definira Mihajl Epštajn u poetici nove osjećajnosti (Epštajn 1998). Epštajn tvrdi da se radi treperavog odnosa između pjesnika i citiranog materijala ukidaju znakovi navoda, pa se na toj osnovi uspostavlja dvostruk odnos između citiranog materijala i autorova ja. Postmodernistička citatnost je unutartekstualna igra gdje se tekst vidi u mreži drugih tekstova, dok je citatnost nove osjećajnosti sa treperavom estetikom forma nove iskrenosti. Ona napušta isključivost tekstualnog okvira i postaje osobenim egzistencijalnim fenomenom. Citat je tako istodobno i autorov i tuđi iskaz, gdje se ontička istinitost citata potvrđuje kao autorovo egzistencijalno iskustvo, pri čemu su tekstualno i egzistencijalno postali neodvojivi jedno od drugog (Kazaz 2004: 154).

Oraić Tolić definira tri osnovne značajke u procesu citatnosti: „citatna relacija intertekstualna je veza građena na načelu podudaranja ili ekvivalencije između vlastitoga i tuđeg teksta, citat je eksplicitni intekst u kojem se tuđi i vlastiti tekst podudaraju u sklopu vlastitoga i citatnost je takav oblik intertekstualnosti u kojemu je citatna relacija postala dubinskim ontološkim i semiotičkim načelom – dominantom kakva teksta, autorskog idiolekta, umjetničkog stila ili kulture u cjelini“ (Oraić Tolić

1990: 14, 15)¹. U nastavku ovoga rada razmotrit ćemo kako možemo tipologiju citatnosti primijeniti na ratno pismo. Počet ćemo s najčešćim tipom citata – intrasemiotičkim citatom (kao što objašnjava Oraić Tolić, prototekst pripada istoj umjetnosti kao i tekst pa se citatni suodnos uspostavlja na relaciji književnost-književnost, slikarstvo-slikarstvo). Budući da smo na početku konstatali da se intertekstualnost u poetici svjedočenja događa kako bi se ovjerilo iskustvo autora tuđim iskustvom – događa se kao prepoznavanje vlastitog u tuđem iskustvu. Ako je citat naveden kao slika stanja onoga tko je za citatom posegnuo, potrebno je vidjeti 'cijelu sliku' odakle je citat preuzet

Ako smo zaključili da se citatom ovjerava svoje iskustvo, da se citatom govori o ponavljanju istovrsnih povijesnih trauma, pitanje je koju to sliku svijeta, koje iskustvo uspostavlja kao sadašnje?

Ratno pismo u intertekstualnoj mreži antiutopijski karakter gradi oslanjanjem na one tekstove koji su nagrizali utopijske sadržaje, fantazme modernizma. Celan, Trakl, ali i Dante, Borges, poljski pjesnici, prije svih Herbert, Miloš, Ružević, Šimborska, Zagajevski mogu se naći u fragmentima kao prototekstovi, pogotovo kod mlađih pisaca. Intertekstualni obzor upućuje na aleksandrijski duh ratnog pisma, koji nije samo gradivna potka, tehnologija proizvodnje, nego i tekstualna memorija. Tako npr. Faruk Šehić citirajući stih Adama Zagajevskog Pokušaj opjevati osakaćeni svijet, gradi sliku prema kojoj je batrljak invalida metafora svijeta u kojem živimo (Kazaz 2004: 154).

Intertekstualna mjesta u ratnoj književnosti ne odnose se samo na književne citate. Naime, u mlađih autora nerijetko će stoga biti intertekstualnih asocijacija i na stripove, filmove, glazbu. Vrlo je česta u mlađih autora i ironizacija citata, intertekstualnost je iskazana i kao ironizacijski postupak. Na ironizaciju citata upućuje Nikola Koščak u eseju *Stil i diskurzne strategije romana Kad magle stanu*. Naime, junaci u Mlakićevu romanu često običavaju reći 'što bi reko Andrić' frazu kojom se, napominje Koščak (2008:192): „posluže njegovi ratni drugovi kada ironično fingiraju citatnost kazujući kakvu

1 Svaki se citatni odnos stoga po autorici sastoji od tri člana: vlastitoga teksta, ('fenoteksta' ili 'teksta konsekventa') tuđega citiranog teksta (inteksta) i tuđega necitiranog, ali podrazumijevanog teksta, konteksta iz kojega je citat preuzet ('podteksta' ('prateksta', 'predteksta', 'genoteksta', 'teksta antecedenta' ili 'prototeksta'). Preuzimajući terminologiju Oraić Tolić u tipologiji citata razlikujemo vlastiti tekst, citatni tekst, te podtekst/prototekst s kojim vlastitim tekstom stupamo u intertekstualnu vezu

(tobožnju) andrićevsko-folklornu mudrost“. Koščak skreće pozornost na to da je Mlakić Andrića i doslovce prizvao naslovivši četrnaesto poglavlje romana *Prokletom avlijom*. Autor razmatra na koji način intertekstualni elementi koreliraju s piščevom poetikom:

Pridodajmo na kraju tipologiji intertekstualnih elemenata i niz filmskih (Let iznad kukavičjeg gnijezda, Prljavi Harry, Dobar, loš, zao, partizanski filmovi) i stripovskih referenci (Zagor, stripovi Maxa Bunkera) ...Ove intertekstualne veze, osim što upućuju na konstrukciju subjekta glavnog lika i naratora romana, govore mnoštvo i o Mlakićevoj poetici. U njoj (...) ravnopravnu ulogu igraju i elementi tzv. visoke kulture, elementi posuđeni iz sfera pop-kulture (rock, film, strip, krimići, nogomet) kao i kulture svakodnevice (uvedeni posredovanjem stilizacije usmenosti, YU-mitologija i dr) (Koščak 2008: 192-193).

Za razliku od prve potrebe za intertekstualnim vezama, u kojoj su intertekstualna mjesta odgovor na vlastito prepoznavanje u traumatskom iskustvu koje je već opisano u svjetskoj književnosti, u opisanim intertekstualnim vezama riječ je onim tekstovima (glazbi, filmu i dr)

povezanim s konstrukcijom identiteta, odnosno sadržajima vezanim uz djetinjstvo i mladost.

Na sljedećih nekoliko primjera primijenit ćemo tipologiju citata Dubravke Oraić Tolić na ratno pismo. Kao što objašnjava, intersemiotički citat je prisutan kad prototekst pripada drugim umjetnostima, pa se citatni suodnos uspostavlja na relaciji književnost-slikarstvo ili obratno, književnost-glazba itd). Intersemiotički citat nalazimo primjerice u pjesmi *Šaman*² Semezdina Mehmedinovića. Pjesnik nam ne opisuje način na koji ga je «naslikala Tina», već uklapa (djevojčin, ženin ili prijateljičin, autor u pjesmi ne objašnjava ko je Tina) crtež kao integralan dio pjesme. Vidi se da je crtež nastao na izgužvanu bijelu ubrusu, priručnom sredstvu, dakle nastao je bez pripreme i plana, i kao dio spontane životne situacije.

Ovo me nacrtala Tina.

Pokazujem crtež prijatelju.

On kaže, „ličiš na šamana“

Pod dojmom, gledam crtež pažljivo, kao da će nacrtano ja, svakog

časa progovoriti.

Ali, naravno, ništa.

Osim ovog mene.

Ja sam dijete koje drugu ideologiju nema, osim vlastitog života.

(Mehmedinović 2006:57).

Ovdje je na djelu intersemiotički citat u službi postupka dokumentarnosti: i mi smo kao čitatelji postavljeni u poziciju izvorne recepcije u kojoj je i njegov prijatelj: i mi možemo, poput njegova prijatelja, utvrditi o kakvu je crtežu riječ, odnosno kako ga 'Tina vidi'. Autor nas ovim citatnim činom stavlja u poziciju bliskih svjedoka, a sam citatni čin je ovjera dokumentarnosti koja mora potkrijepiti njegovu samodefinirajuću izjavu: Ja sam dijete koje drugu ideologiju nema, osim vlastita života. Kad je o ideologiji riječ, prisjetimo se jednog drugog, povijesnog iscrtavanja zemljovida na salveti (razgovor Ashdown-Tuđman), a u kojemu je riječ o podjeli Bosne. Aludira li pjesnik na događaj (u ovom slučaju riječ je o crtežu podjele njegove zemlje) dakle ne više na tekst, riječ je o transsemiotičkom citatu.

Transsemiotički citat (Oraić Tolić 1999: 15) je na djelu kada prototekst uopće ne pripada umjetnosti, pa se citatni suodnos uspostavlja između umjetnosti i neumjetnosti u najširem smislu riječi. Kao ilustracija transsemiotičkog citata poslužit će nam pjesma Abdulaha Sidrana, posvećena

² Mehmedinović, Semezdin, *Šaman*, u: *Fantom slobode* br. 3, 2006

boravku Tina Ujevića u Sarajevu. U pjesmi Tin u Sarajevu, u zbirci Sarajevski tabut, Sidran navodi tekst iz novina u kojemu advokat traži da se ljude poput Ujevića istjera batinom van iz grada:

Tin u Sarajevu u kafani „Kod Sameka“, između tvornice piva i crkve Svetog Ante, pijucka crno vino, čita dnevnu štampu. Potom je noć, 4/5. marta, tridesetprve

„Treba uzeti batinu, i vucibatine najuriti iz sredine, koji hoće da budu čak i literati i mislioci, a duša im je crnja od njihove vanjštine, jezik poganiji od onih što spavaju po Rimu i Napulju po kanalima i u podzemlju. Ovakva klasa ljudi spada u popravilišta i na robiju, pa ne smiju da se zovu boemima, kulturnima, nego apašima.“

(Dr Ambroz Dražić, advokat, u tekstu „Sarajevo i njegovi boemi“, „Večernja pošta“, Sarajevo 4.3.1931)

*Ja nikada neću shvatiti ovaj grad.
Što mi se bližim čini, i što mu sve bližim
Bivam, sve to više narasta tajanstvo u magli
I od mene sve je dalje ime i riječ za ovu neznan
živopisnu. Svijet kojemu pripadam –
Ne pripada meni.(...)*

(Sidran 2004: 99)

Pjesnik Mile Stojić u tekstu Tin u Šeheru napominje kako je ova Sidranova pjesma posvećena slučaju kad su malograđani optuživali pjesnika da im sramoti grad. Stojić ističe kako je odvjetnik koji je u tadašnjem listu Tina nazvao „parazitom“, a njegovo djelo „bljuvotinom duševnog siromaha“, osamdeset godina kasnije posve anoniman, a „parazit“ svaki dan sve jače živi svoju vječnost u neprolaznim stihovima³ Stojić ovdje navodi još jedno pjesničko prisjećanje Ujevića: „Pjesnik Ivan Kordić, autor cijelog ciklusa o Tinu, piše i o zgodi kad mu se Ujević kao himera prikazao u ratnom Sarajevu. „Ne znam zašto baš tada, mislim 1994. godine ujesen, žureći mostom Čobanija, dakle između Narodnog pozorišta ‘Dva ribara’, pozorišne kavane, ugledah živa i zdrava Tina Ujevića, kako spokojno otpuhuje dim cigarete žureći uz Miljacku i ne obazirući se na zlokobne snajperske hice što su uokolo fijukali i sasipali fasadu sa već spaljene Pošte...“ (Stojić, 2005)

Zanimljivo je da i pjesnik Marko Vešović u zbirci Poljska konjica ima slično naslovljenu pjesmu. Njegova se pjesma zove Tin Ujević u opkoljenom

Sarajevu, no nije riječ o nepoželjnosti pjesnikova boravka koja je uzeta kao motto pjesme (kao u Sidranovu slučaju), niti o viziji samoga Tina u ratnom Sarajevu (u Kordićevu slučaju), već o ‘ratnoj primjeni’ odnosno ironijskoj parafrazi stiha: Umrijet ću noćas od ljepote iz Ujevićeve antologijske pjesme Notturmo (zbirka Kolajna)

Tin Ujević u opkoljenom Sarajevu

Moja osmoipogodišnja

Kćer

Jede pile,

Prvo nakon

Godinu i po dana,

I kaže s uzdahom dubokim:

"Umrijeću od ljepote!"

U Vešovićevoj je ratnoj pjesmi intertekstualnim postupkom ironijske parafraze citata ujevićevska vizija svemirske, neograničene ljepote kao sjaja ljudskog života predočena kao radost da dijete nakon godinu dana može pojesti pravo pileće meso. U opkoljenom gradu ‘umire se od ljepote’ kad se može pojesti pravi obrok, svjedoči pjesnik.

Osim u poeziji, intertekstualna zrcaljenja Ujevića nalazimo i u prozi, primjerice kao motto u romanu Liber memorabilium Ivana Lovrenovića. Sjetimo se pjesnikove pjesme

Pobratimstva lica u svemiru

Stojimo čovjek protiv čovjeka, u znanju Da svi smo bolji, međusobni, svi skupa tmuša, a naša krv, i poraz svih, u klanju, opet je samo jedna historija duša. Ustanovit ćemo da se ujevićevska sintagma ‘jedna historija duša’ prepoznaje u sljedećem primjeru. Lovrenović opisuje situaciju kad sjedi uz radio i sluša poruke nepoznatih ljudi, koji traže svoje nestale, a to je identično i nakon II. svj.tata: (...) slušaš na radiju beskrajne poruke ljudi koji se dozivaju kroz eter. Ništa ti ne znače sva ta imena, i ništa posebno ne očekuješ a ipak ne možeš se oteti tomu monotonom nizanju. Stapa se negdje u polusnu, to nizanje s onim davnim iz „teslina“ zvučnika, sve postaje jedna historija duša (Lovrenović 2003: 18).

Čije se slike svijeta, kojih autora iz svjetske književnosti, prizivaju u ratnome pismu? Na ovome mjestu će biti riječi o tri egzistencijalna iskustva, tri slike svijeta: celanovskoj, orwelovskoj i bulgakovljevoj.

Celanovsku atmosferu prizivaju dva bosanska pjesnika, Marko Vešović i Mile Stojić. Vešović naziva

Fuga smrti

ratnu zbirku pripovijedaka *Smrt je majstor* iz Srbije, parafrazirajući stih *Smrt je majstor* iz Njemačke, iz pjesme Paula Celana *Fuga smrti* posvećene stradanju židova u nacističkom logoru. Stih koji Vešović intertekstualno preuzima i zadržava ga u naslovu kao citatnu parafrazu, Mile Stojić u zbirci poezije *Prognane elegije* uzima kao motto (Stojić, 1996:42) Zašto posežu za istim citatom? Ako samo zaključili da citatom autori ratnog pisma ovjerava svoje iskustvo, da se prepoznaju u tuđem iskustvu, da citatom govore o ponavljanju istovrsnih povijesnih trauma, pitanje koju to sliku svijeta, koje iskustvo uspostavljaju kao svoj?

Glasoviti Paul Celan (Paul Ančel), rođen je u Černovcima, tada Rumunjska, poslije Ukrajina u obitelji njemačkih židova. Bio je pjesnik, prevoditelj, esejist. Ubio se 1970. u Parizu.

Celan je jedan od rijetkih autora koji je uspio predočiti tragediju holokausta. Rasprava o tome može li se estetizirati i umjetnički predočiti povijesna trauma, a da se estetizacijom ne izgubi sva potresnost stradanja, u Celanovu slučaju nije našla argumentaciju. Naime, taj rumunjski pjesnik, i sam žrtva logora (u kojemu je stradala njegova obitelj) u poznatoj pjesmi *Fuga smrti*⁴ koju je objavio kao 25-godišnjak 1945. godine zorno predočava strahotu zla njemačkog koncentracijskog logora:

*Crno mleko zore pijemo ga uveče
pijemo ga u podne i izjutra pijemo ga noću
pijemo i pijemo
kopamo grob u vazduhu tu nije tesno
U kući živi čovek sa zmijama se igra piše
on piše kada se smrači u Nemačku tvoja kosa od
zlata Margareto
to piše i izlazi pred kuću i svetlucaju zvezde zviždi
svojim psima da priđu
on zviždi Jevrejima da izađu hajde kopajte grob u
zemlji
naređuje nam a sad muziku za ples
Crno mleko zore pijemo te noću
pijemo te izjutra i u podne pijemo te uveče
pijemo i pijemo
U kući živi čovek sa zmijama se igra piše
on piše kad se smrači u Nemačku tvoja kosa od zlata
Margareto
Tvoja kosa od pepela Sulamko kopamo grob od
vazduhu tu nije tesno
On više zabodite dublje u zemlju a vi drugi pevajte i
svirajte
hvata se za gvožđe u opasaču vitla njime njegove oči
su plave
zabodite dublje ašove vi drugi dalje muziku za ples
Crno mleko zore pijemo te noću
pijemo te u podne i izjutra pijemo te uveče
pijemo i pijemo
u kući živi čovek tvoja kosa od zlata Margareto
tvoja kosa od pepela Sulamko sa zmijama se igra
Više svirajte umilnije tu smrt smrt je majstor iz
Nemačke
on više zagudite dublje na violinama pa ćete se
vinuti u vazduh kao dim
pa ćete imati grob u oblacima tamo vam neće biti
tesno
Crno mleko zore pijemo te noću
pijemo te u podne smrt je majstor iz Nemačke
pijemo te uveče i izjutra pijemo i pijemo
smrt je majstor iz Nemačke njegovo oko je plavo
olovnim zrnem te pogađa zanavek te pogađa
u kući živi čovek tvoja kosa od zlata Margareto
huška svoje pse na nas poklanja nam u vazduhu
grob
sa zmijama se igra i sneva smrt je majstor iz
Nemačke
tvoja kosa od zlata Margareto
tvoja kosa od pepela Sulamko*

Celanovska slika koja se intertekstualno zrcali u Vešovića kao naslov (parafraza citata) a u Stojića kao motto je svjedočenje o podvojenosti: - s jedne strane kolektivno 'mi', nemoćno, okruženo, s druge zaštićeni ubojica: Sarajevo je poput logora. Ponavljanje određenih stihova u pjesmi oponaša ponavljanje zbivanja u ograđenom prostoru/gradu, svakodnevnost granatiranja. Ta intertekstualna veza,

4 Ovdje je naveden prijevod Celanove Fuge smrti iz pera Zlatka Krasnoga. U hrvatskom prijevodu ove pjesme stih *Smrt je majstor* iz Njemačke glasi: „Smrt je maestro iz Njemačke“ (prev. Truda Stamač, iz knjige *Poezija, Veselin Masleša*, Sarajevo, 1989.) Očito je da su se bosanski pjesnici služili prijevodom koji rabi riječ 'majstor' umjesto 'maestro'.

to podudaranje - izbor istog prototeksta – nalaženje sebe u drugome (u žrtvi, u celanovskom slučaju žrtvi židova okruženih u logoru) govori o shvaćanju istog egzistencijalnog iskustva. Vešović tim činom naslovljavanja potvrđuje: da Sarajevo je logor u kojemu su na milost i nemilost osuđeno kolektivno 'mi'. Onaj tko odlučuje o tim okruženim ljudima koji svakodnevno u ponavljajućim događajima stradaju zaštićen je na sigurnom mjestu, taj majstor je na sigurnom, Vešović i kaže gdje, u Srbiji. Vešović ovim činom izjednačuje židove u logoru s narodom koji stradava a majstor ovaj put nije u Njemačkoj nego u Beogradu.

Semezdin Mehmedinović fokus s 'kolektivnog mi' usmjerava na plan osobnoga, obiteljskoga, kućnoga. U poznatoj pjesmi Rat pjesnik će započeti svoje razmišljanje uklapanjem jednog poznatog citata:

Rat

*Rat je
i ništa se ne događa –
u grad idem da nam izmolim cigarete*

*znam tvoj miris oduvijek
a opet mi nisi nikada bila bliže –
u hladna jutra nekada si greškom
u žurbi oblačila moje donje rublje*

*za deset godina nismo bili skupa
koliko za ovih pet mjeseci –
sad si u mome džemperu po cijeli dan*

*veseli me i rastužuje istovremeno
tvoje radovanje
paketićima humanitarne pomoći
pitam se gdje nalaziš kafu
za svaku božiju večer?*

*Ni jednog stakla na našim prozorima nema –
Iz sobe se kasne muhe
ne daju istjerati*

U stihu Rat je i ništa se ne događa na djelu je intertekstualni zahvat: Mehmedinović poseže za zaključkom pisca koji govori o svom iskustvu za vrijeme jednog drugog rata. Naime, Mehmedinović citira u ovom stihu rečenicu iz ratnog dnevnika Georga Orwela, koji se kao dobrovoljac borio u španjolskom građanskom ratu. Što znači da 'bez događajnost rata'? Ta Mehmedinovićeva tvrdnja predočava paralizu života, odnosno spoznaju da se „ne događa ništa, jer događaj podrazumijeva stvaranje, građenje, ostvarenje nekog smisla, a u ratu sve gubi smisao“ (Kazaz 2004: 149).

Jedino što je uistinu događa kada se zbog rata 'ništa ne događa' unutarnja je, obiteljska, događajnost kao odnos s našim najbližima. Ljudski odnos s našim najbližima te sitni događaji svakodnevne postaju ključni, presudni. Nema velikih događaja, sve je zakočeno i čovjek postaje objekt, o njegovu kretanju i činjenju odlučuje drugi. Ne može se ići na ulicu zbog granatiranja, ne može se nabaviti kava (a ona je ipak nabavljiva) ne mogu se zatvoriti prozori, jer ih nema. U dobu 'bez događaja' postaje događaj radost zbog humanitarne pomoći.

Sužavanje opsega kretanja, onemogućavanje svih oblika normalnog života, gubitak zaštite prostora doma u kojemu nema ni prozora, i bespomoćno čekanje u stanju objekta – sve to skupa znači sintagma 'ništa se ne događa'.

Treće intertekstualno odredište, Bulgakovljev roman Majstor i Margarita, dvojica autora prepoznala su kao svoje ishodište. Bulgakovljeva antologijska sintagma 'svjetlost ili smiraj', odnosno 'svjetlost ili mir' koji nas kao što Bulgakov kaže u svom romanu Majstor i Margarita čekaju na kraju, poslije svih događaja, zrcali se na dva različita načina u bosanskom ratnom pismu.

U Mlakićevu romanu Kad magle stanu Jakovu, koji je smješten u bolnicu zbog ratne traume nakon što je ubio nekadašnjeg prijatelja Mirsada psihijatar daje u zadaću da napiše dnevnik o svemu što se dogodilo. Jakov na kraju psihijatru ne daje svoje bilješke nego stranicu teksta iz Majstora i Margarite, s ključnim dijalogom (Mlakić 2000: 153). Naime, Jakov ne vjeruje da će psihijatar shvatiti njegovu priču niti njegovo traumatično ratno iskustvo.

Tvrtko Kulenović na kraju romana Jesenja violina, romanu bez čvrste kronologije, koji je satkan od autorovih uspomena i vraćanja na bliske ljude iz mladosti također dolazi do iste stranice iz ruskog romana, ali u posve drugom kontekstu i značenju. Autor na kraju Jesenje violine govori o snovima koji ga muče, ali evocira i sjećanje puta avionom za Sarajevo, kad je avion skrenuo prema Rijeci te nadlijetao more, „letio nad tim čudom od ljepote, nad otocima i obalama“, kad je „osjećao divljenje, obasjanje, ozarenje. Znao sam da se nalazim na putu za pakao, ali on je vodio preko raja koji me je trajno ispunjavao svjetlošću. I sada često sanjam san koji kao da je iz te svjetlosti proistekao.“ (Kulenović 2008: 247) San na koji misli jest san u kojem gleda svoje dijete, malu Hanu, kako tek što je proplivala maše ručicama i „svjetlost njenih očiju sjajnija je od svjetlosti sunca i od svjetlosti mora, mada je i jednu i drugu upila u sebe. Ljubav je svjetionik i spašeni pomorci. Veliki Bulgakov kaže: „Ne svjetlost, nego

mir. "Ali ako ti se na kraju tunela ukaže svjetlost, zar ćeš je se odreći?" (ibidem, 247) Dakle, i Mlakić i Kulenović romane završavaju vraćajući se istome dijalogu iz ruskog romana. Mlakić umjesto ispisane priče o svojem iskustvu psihijatra daje stranicu iz Majstora i Margarite koja završava:

On je pročitao majstorovo djelo – govorio je Levi Matej – i moli te da sa sobom uzmeš majstora i da ga nagradiš spokojem. Zar je to tebi teško učiniti, duše zla?

- Meni nije ništa teško učiniti – odgovorio je Woland – i ti to dobro znaš. – Zašutio je, a onda dodao: - A zašto ga vi ne uzmete k sebi, u svjetlo?

- On nije zaslužio svjetlo, on je zaslužio spokoj. - žalosnim je glasom rekao Levi.

(Ovu posljednju rečenicu Jakov je dvaput podvukao.)

(Mlakić 2000: 153)

Dvojica pripovjedača dakle istim intertekstualnim momentom (premda s različitim predznakom) završavaju svoje pripovijedanje.

Mlakićev pripovjedač ne daje svoj dnevnik nego umjesto toga stranicu iz Bulgakovljeva romana („- 'On nije zaslužio svjetlo, on je zaslužio spokoj. - žalosnim je glasom rekao Levi.' Ovu posljednju rečenicu Jakov je dvaput podvukao“) te time poantira suprotno Kulenovićevu pripovjedaču („Veliki Bulgakov kaže: 'Ne svjetlost, nego mir.' Ali ako ti se na kraju tunela ukaže svjetlost, zar ćeš je se odreći?“ Kulenovićev pripovjedač završava svjetlošću u bulgakovljevske dvojbi, dočim Mlakićev osjeća da svjetlost ne zaslužuje jer zna da je učinio neoprostivu stvar - ubio je nedužnog čovjeka koji mu je bio i najbolji prijatelj).

Zaključak

Čitanje ratnog pisma je proces u kojemu je čitatelj suočen s koncentriranim etičkim poljem narativa: isprva samo u poziciji empatijskog čitatelja on počinje bivati u dijaloškoj situaciji sa sugovornikom koji mu svjedoči o graničnim situacijama. Situacija naime postaje dijaloška u trenutku kad čitatelj biva 'prozvan' etičkim djelovanjem narativa, izravno prozvan stavovima, spoznajama, psihološkim stanjima u životu onih koji nisu na sigurnoj udaljenosti od sudbonosnih izbora. To 'prozivanje' je okidač u kojemu čitatelj iz empatijskog prelazi u poziciju čitatelja svjedoka jer je nagnan kritički preispitivati vlastitu poziciju – stajališta, uvjerenja,

razmišljanja. Stanje izloženosti ujedno je i stanje prozvanosti – ethos teksta proziva, doziva i priziva, a to pitanje-zov čitatelja stavlja u poziciju odgovornosti. Zapravo, učinak ethosa teksta na ethos čitatelja jest poziv na odgovornost.

Intertekstualnost je treća narativna kategorija promatrana u istraživanju poetike svjedočenja u ratnom pismu. Na koji način koreliraju poetika svjedočenja, kao svjedočenje o vlastitom iskustvu, i intertekstualnost? U istraživanju smo primijenili teoriju intertekstualnosti Dubravke Oraić Tolić na ratno pismo, kako bismo bjasnili ulogu tuđih tekstova u literarnom svjedočenju. S obzirom na to da postoje dvije osnovne orijentacije tekstova, orijentacija na prirodni jezik ili zbilju, što nazivamo transtekstualnost, i orijentacija na tuđe tekstove, odnosno intertekstualnost. Intertekstualnost je na djelu kada su tuđi tekstovi postali primarnom zbiljom vlastitog teksta, pa se vlastiti tekst može razumjeti samo u odnosu s tuđim tekstovima (Oraić Tolić 1990).

Autori posežu za knjigama u kojima se prepoznaju, u kojima prepoznaju svoja iskustva. Upravo iz istoga razloga navode citate – jer ti citati objašnjavaju njihovo iskustvo – identificiraju se u tuđim knjigama ili tuđim iskustvima pa su citati identifikacijske točke.

Prepoznavanje vlastitoga psihičkog stanja, svoje životne situacije i svojeg iskustva u onoj opisanoj u svjetskoj književnosti znači nalaženje sebe u drugima i citiranje kao posljedice prepoznavanja. To je pronalaženje sebe u drugome u ratnoj književnosti na specifičan način nužno! Budući da sam izgubio vezu s nekadašnjim 'ja' iz mirnodopskog načina života, jer se taj život nepovratno izmijenio, i budući da se u vlastitom životu više ne prepoznajem, nužno je da se prepoznam u onom tko je već bio u ovakvoj situaciji. Zato Kulenović kaže: „tekstovi nalaze mene. Intertekstualnost nije potreba za imitacijom, već identifikacijom. Rat je doveo u pitanje i ugrozio sve norme, ratna se trauma urezala i stvorila frakturu u identitetu. Autori traže tuđa iskustva u kojima se prepoznaju, ne bi li racionalizirali postojeću situaciju i našli moduse/uporišta u preživljavanju. Tako će Tvrtko Kulenović jasno reći da čita knjige o onima 'koji su patili kao ja', dakle knjige i književnost kao utjeha, ali i citat u ratnom pismu kao identifikacijski samolegitimacijski moment.

U bosanskoj ratnom pismu možemo detektirati mnoge intertekstualne izvore, bilo iz književnosti, glazbe, filma, stripa. Mnoštvo intertekstualnih čvorišta, interliterarnih citata, (Celan, Orwell, Bulgakov, Andrić, Selimović, Trakl, Dante, Borges,

Miloš, Šimborska, Zagajevski, ali i mnogi drugi) mora biti predmet istraživanja zasebne studije, koja prelazi opsege ovog rada. Treba međutim zaključiti da interliterarni citati u ratnom pismu funkcioniraju kao odgovor na dvije zadaće: ovjeriti vlastito iskustvo u tuđem iskustvu opisanom u djelima svjetske književnosti, odnosno intertekstualni citat kao posljedica prepoznavanja svojeg iskustva u tuđem, ili intertekstualni citat kao spomen na izgradnju vlastita identiteta, na pisce, glazbenike, stripove i filmove koji su bili aktivni čimbenici nečijeg odrastanja.

Literatura:

Izvori:

- Antologija savremene njemačke poezije (1945-1989), 1989. prir. i prev. Zlatko Krasni. Novi Sad: Bratstvo i jedinstvo
- Bulgakov, Mihail Afanasevič. 1999. Majstor i Margarita. Zagreb: Naprijed
- Celan, Paul. 1989. Poezija, prevela Truda Stamač. Sarajevo: Veselin Masleša
- Kulenović, Tvrtko. 1994. Istorija bolesti. Sarajevo: Bosanska knjiga
- Lovrenović, Ivan. 1994 (2003). Liber memorabilium. Zagreb:
- Mehmedinović, Semezdin. 1995. Sarajevo blues. Zagreb: Durieux
- Mehmedinović, Semezdin. 2006. „Zakonito obješeni“, u: Fantom slobode (2006) br.3: 57
- Mlakić, Josip. 2000. Kad magle stanu. Zagreb: Faust Vrančić
- Sidran, Abdulah. 2004. Sarajevski tabut. Sarajevo: Dani
- Stojić Mile, Tin u Šeheru, Feral Tribune 23.12.2005
- Vešović, Marko. 1994. Smrt je majstor iz Srbije. Sarajevo: Zoro
- Vešović, Marko. 2004. Poljska konjica. (1995-1998) Sarajevo - Zagreb: Zoro

Teorijska i kritička literatura:

- Kazaz, Enver. 2003. „Mehmedinovićeve mistika emocija, ogled“. Sarajevo. Sarajevske sveske (2003) br.3
- Kazaz, Enver. 2004. „Prizori uhodanog užasa“. Sarajevo. Sarajevske sveske (2004) br. 5
- Koščak, Nikola, 2008. „Stil i diskurzne strategije romana Kad magle stanu“. Nova Croatica, vol. 2, No2, travanj 2008
- Oraić Tolić, Dubravka. 1990. Teorija citatnosti, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske

Summary:

Key words: intertextuality, war prose, identity, poetics of testimony, quotation

The article discusses the way in which intertextuality correlates with the poetics of testimony in Sarajevo war prose. The purpose of this research was to establish how internationally recognized authors were intertextualized in war prose. Attempting to answer the question as to what meaning a quotation acquires in the poetics of testimony, the article provides quotations of world-known authors like Paul Celan, George Orwell and Mikhail Bulgakov and sheds light on their relations with Marko Vešović, Semezdin Mehmedinović and Tvrtko Kulenović.

Šejla Karabašić - Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

PRAVOSUĐE U DJELU FRANZA KAFKE

Sažetak

Kafka, koji je u svakoj o njemu napisanoj biografiji predstavljen kao otuđenik i autsajder, bio je mišljenja da svaka prirodna pojava u ovome svijetu ima neki skriveni smisao, koji potiče iz nekog drugog svijeta. Ovosvjetske stvari kod Kafke se pojavljuju s ogromnom primjesom užasa, on ih pretvara u neki novi svijet u kojem vlada njegova neumoljiva kauzalnost. Taj svijet je obilježen velikim stepenom preciznosti i detaljnosti, ali te konstrukcije ne odgovaraju normama ljudskog razuma, već izražavaju svojevrstu Kafkinu logiku, koja ga inspiriše, a kod normalnih ljudi izaziva osjećaj iracionalnosti. Ali pošto čovjek teži ka racionalnim objašnjenjima, mnogi književni teoretičari pokušavaju razriješiti Kafkine zagonetke i postaviti ih na tlo realnog svijeta jer ipak nam u Kafkinom djelu sve izgleda kao da je samo običnim papirnatim zidom odvojeno od naše stvarnosti. Jedino sigurno je da će se mnogi književni teoretičari i dalje baviti pitanjem, da li je Kafkino djelo moderni mit, alegorija ili simbolikom obogaćena parabola, a pri čemu se uska povezanosti između mita i simbola ne može zanijekati. Jedino pogrešno bi bilo njegovo djelo shvatiti samo kao jedno od to dvoje jer alegorija predstavlja opipljivu sliku, a simbolika odnosno mit obuhvata i sam duh koji nije moguće materijalizirati kao optičku sliku, mora se pojaviti kao čisti duh i zaživjeti kao takav u nama gdje nas potiče na dalja razmišljanja, razmišljanja o Kafkinim alegorijama.

Ključne riječi: Franz Kafka, proces, pravosuđe, krivica, historijsko-političko tumačenje, psihološko-biografska interpretacija, teološko-egzistencijalistička interpretacija

Pravosuđe u djelu Franza Kafke

Franz Kafka sa svojim na prvi pogled više snovima nego javi sličnim djelima bio je i jeste, a pretpostavka je i da će tako i ostati, jedna velika nepoznanica

u jednačinama mnogih književnih kritika i interpretacija, kojima se pokušavalo i pokušavaju odgonetnuti kodirane misli jednog od najčitanijih njemačkih, ali – ako smijem dodati – i svjetskih pisaca. O mnogostranosti i mnogobrojnosti mogućih interpretacija njegovih djela i sam pisac se (svjesno ili nesvjesno) izjasnio: „Spis je nepromjenljiv a mišljenja su često samo izraz očajanja zbog toga“ (Kafka 1977: 183).

Ako će se doslovno shvatiti, onda se može tvrditi da je i sam pisac bio svjestan kodiranosti svog djela, te da će svaki čitalac imati svoj individualni kod ili ključ kojim će otključati ta tajna vrata što ga vode do pojmanja onog što je zapisano. Međutim individualni ključ uvjetuje i individualna shvatanja, a ona su naravno različita. Tako se u literaturi nailazi i na različite interpretacije Kafkinih djela. Interpretacije se temelje od teoloških preko socijalnih, psihoanalitičkih do filozofskih, a neki ga smatraju i proročanstvom, koje je predvidjelo progon i zloupotrebu moći širom Evrope tokom 2. Svjetskog rata. Ali naravno bilo je i onih koji su više skeptično gledali na sve te mnogobrojne interpretacije, a među njima najpoznatiji i u svojoj tvrdnji vjerovatno najbliži istini je bio poznati njemački pisac Hermann Hesse (Hesse 1975: 469ff):

Kafkas Erzählungen sind nicht Abhandlungen über religiöse, metaphysische oder moralische Probleme, sondern Dichtungen. Wer fähig ist, einen Dichter wirklich zu lesen, nämlich ohne Fragen, ohne intellektuelle oder moralische Resultate zu erwarten, in einfacher Bereitschaft, das aufzunehmen, was der Dichter gibt, dem geben diese Werke in ihrer Sprache jegliche Antwort, die er sich nur wünschen kann. Kafka hat uns weder als Theologe noch als Philosoph etwas zu sagen, sondern einzig als Dichter. Daß seine großartigen Dichtungen heute Mode geworden sind, daß sie von Menschen gelesen werden, die nicht begabt und nicht gewillt sind, Dichtungen aufzunehmen, daran ist er unschuldig, er gibt uns die Träume und Visionen seines einsamen, schweren Lebens, Gleichnisse für seine Erlebnisse, seine Nöte und Beglückungen, und diese

Träume und Visionen einzig sind es, die wir bei ihm zu suchen und von ihm anzunehmen haben...

Ipak se u Kafkinim djelima osjećaju elementi njegovih ličnih iskustava, njegove neobične veze s porodicom i pojedinim članovima, ali isto tako nazire se i nesposobnost upuštanja u bilo kakvu dublju emotivnu vezu (Hayman 1986: 200). Život mu nikako nije bio jednostavan. Kao sinu poslovno uspješnog oca, u čijem životu na prvom mjestu, ispred porodice, stoji rad i uspjeh, te majke koja nikada nije proturiječila supruhu, može se tvrditi da Kafka nikada nije uspio osvojiti ljubav svoga oca. S jedne strane njegovo djelo je prožeto neobičnom neizrečenošću, osjećaj da je autor još tako mnogo toga htio reći ili prešutjeti. Dok s druge strane čitaoca prožima osjećaj, da Kafka upravo time upućuje na nemogućnost pojmanja ljudskog bića i njegovog svijeta jer je i sam pokušaj besmislen. Ipak u literaturi nailazimo na više stotina interpretacija tekstova Franza Kafke. Neke interpretacije Kafkinog djela u pogledu uloge pravosuđa bit će predstavljene u produžetku.

Historijsko-političko tumačenje

Kafkino pojmanje pravosuđa

Pri interpretaciji Kafkinih djela nikada se ne treba ispustiti iz misli činjenica, da je Kafka bio diplomirani pravnik. U svojim je tekstovima pravosuđe, zakone i pravo skrio na jedno veoma neobično mjesto, naime u privatnu sferu, krug porodice (Hiebel 1983: 80). Tom prilikom osuda i moć zasnivaju nesvakidašnji uzajamni odnos koji moral i etiku baca u svoju sjenu, stavlja ih van snage, te tako izgleda da su samo lični interesi i potrebe bitni (Hiebel 1983: 80). U njegovim se djelima pored tužitelja i tuženog ne pojavljuje ona treća nepristrana i judikativna instanca (Hiebel 1983: 80). Sudija i tužitelj se pojavljuju kao jedna te ista osoba, a tuženi biva lišen mogućnosti bilo kakve odbrane jer mu nije dopušteno da se brani, da kroči pred zakon (Hiebel 1983: 80). Tako je npr. u pripovjeci *U kaznenoj koloniji* (*In der Strafkolonie*) tužitelj istovremeno i sudija i dželat. Tuženom se doslovno oduzima pravo na odbranu, tužba i presuda mu nisu pročitane, on čak ne zna ni da je optužen. Ni Josef K. u *Procesu* (*Der Prozeß*) nije svjestan nikakve krivice. Ali osjećaj nevinosti utjecaja na presudu: Georg Bendemann i njegovi supućenici se moraju pokoriti presudi, obaveza im je umrijeti (Hiebel 1983: 80).

Aus dem Tor sprang er, über die Fahrbahn zum Wasser trieb es ihn. Schon hielt er das Geländer fest, wie ein Hungeriger die Nahrung. Er schwang sich über, als der ausgezeichnete Turner, der er in seinen Jugendjahren zum Stolz seiner Eltern gewesen war. Noch hielt er sich mit schwächer werdenden Händen fest, erspähte zwischen den Geländerstangen einen Autoomnibus, der mit Leichtigkeit seinen Fall übertönen würde, rief leise: »Liebe Eltern, ich habe euch doch immer geliebt«, und ließ sich hinabfallen (Kafka 1981: 18).

K. wußte jetzt genau, daß es seine Pflicht gewesen wäre, das Messer, als es von Hand zu Hand über ihm schwebte, selbst zu fassen und sich einzubohren (Kafka 2002⁴: 277).

Odnos između moći i prava može se izjednačiti sa odnosom između instrumenta i ruke koja vlada tim instrumentom (Hiebel 1983: 81). Pravo je instrument moći uz čiju pomoć ona uspijeva održati svoju poziciju. Ovaj odnos se može uporediti i sa strankama u parničnom postupku: Pošto je tužitelj kako sudija tako i dželat, on istovremeno ima pravo i moć da tuženom oduzme svako pravo i sasvim svojevrijedno donosi odluke (Hiebel 1983: 81).

Pravni sistem u stvarnome svijetu

U poređenju s drugim djelima Franza Kafke u kojima pravosuđe, osude, krivica, grijeh i kazna fungiraju kao simboli i motivi, u *Procesu* se posebno može sresti podudarno značenje označitelja i označenog. Ali naravno samo ukoliko sud shvatamo kao duboko mitizirani pravosudni organ. Svakako da je Franz Kafka mogao iskoristiti svoja iskustva koja je stekao tokom studija i jednogodišnjeg rada u sudu, što dokazuje i njegova biografija. Bio je u stanju prenijeti na papir ono što ga je okruživalo i zaokupljalo u svakodnevnici.

Poznavanje zakona i pravosuđa iz perioda Austro-Ugarske Monarhije donosi nešto svjetla u različite pravne pojmove i konotacije iz djela. Već na samom početku *Procesa* čitalac biva suočen sa nepoznatom i sveobuhvatnom moći zakona i pravosuđa. Ista ta neshvatljiva moć podiže optužnicu protiv Josefa K., a ne imenujući krivično djelo koje mu se stavlja na teret, odnosno ne navodeći činjenice koje dokazuju objektivni prijestup (Hiebel 1999: 98). Čitatelju pripovjedač istovremeno otkriva da Josef K. nije svjestan nikakve krivice i da sumnja u klevetu: »Jemand mußte Josef K. verleumdet haben, denn ohne daß er etwas Böses getan hätte, wurde er eines Morgens verhaftet.« (Kafka 2002⁴: 7)

Josef K. priznaje legitimnost države i ne sumnja u nju čak ni kada ga ona optužuje za nešto za što se ne osjeća krivim. Međutim nešto dalje u romanu, kada K. stoji pred sudom, on ga napada i optužuje za korumpiranost, te počinje sumnjati u smisao i svrhu cijelog pravosudnog sistema. U 19. stoljeću u Austro-Ugarskoj Monarhiji se mnogo govorilo o reformama pravosuđa i ustava (Ferk 2010: 59). Željelo se što bolje zaštititi čovjeka i njegova prava, a u srhu spriječavanja samovolje pojedinaca (Ferk 2010: 59). Tako su već za života Franza Kafke postojali zakoni koji su garantovali osnovne slobode čovjeka, čak i oni koji su štitili nedodirljivost stana (Ferk 2010: 59).

Jedno takvo nastojanje nalazimo i u pripovjeci *U kaznenoj koloniji*. Ovu pripovjetku možemo shvatiti čak i kao ironični dokumenat odbrane staromodnih krivičnih postupaka jer se oficir sa svim snagama trudi da odbrani mašinu, koju je raniji komandant u kaznenoj koloniji konstruirao u svrhu kažnjavanja osuđenika (Ferk 2010: 66ff). Kompleksnost pravosudne situacije u vrijeme reforme odražava se u odnosima u kaznenoj koloniji. Stranac, koji pripada sasvim drugačijoj kulturi (temelj izmjene austrijskih zakona od 1912 čini švicarski zakonski prijedlog od 1892 (Ferk 2010: 59), koja je uočila i izmjenila nedostatnosti svog pravnog i kaznenog sistema, komandant kao predstavnik reformatora i oficir koji je jedini preostali elemenat starog sistema.

Der Reisende hatte verschiedenes fragen wollen, fragte aber im Anblick des Mannes nur: »Kennt er sein Urteil?« »Nein«, sagte der Offizier und wollte gleich in seinen Erklärungen fortfahren, aber der Reisende unterbrach ihn: »Er kennt sein eigenes Urteil nicht?« »Nein«, sagte der Offizier wieder, stockte dann einen Augenblick, als verlange er vom Reisenden eine nähere Begründung seiner Frage, und sagte dann: »Es wäre nutzlos, es ihm zu verkünden. Er erfährt es ja auf seinem Leib.«[...] Darum beugte sich der Reisende, der sich bereits zurückgelehnt hatte, wieder vor und fragte noch: »Aber daß er überhaupt verurteilt wurde, das weiß er doch?« »Auch nicht«, sagte der Offizier und lächelte den Reisenden an, als erwarte er nun von ihm noch einige sonderbare Eröffnungen. »Nein«, sagte der Reisende und strich sich über die Stirn hin, »dann weiß also der Mann auch jetzt noch nicht, wie seine Verteidigung aufgenommen wurde?« »Er hat keine Gelegenheit gehabt, sich zu verteidigen«, sagte der Offizier und sah abseits, als rede er zu sich selbst und wolle den Reisenden durch Erzählung dieser ihm selbstverständlichen Dinge nicht beschämen. »Er muß doch Gelegenheit gehabt haben, sich zu verteidigen«, sagte der Reisende und

stand vom Sessel auf. [...] »Die Sache verhält sich folgendermaßen. Ich bin hier in der Strafkolonie zum Richter bestellt. Trotz meiner Jugend. Denn ich stand auch dem früheren Kommandanten in allen Strafsachen zur Seite und kenne auch den Apparat am besten. Der Grundsatz, nach dem ich entscheide, ist: Die Schuld ist immer zweifellos. Andere Gerichte können diesen Grundsatz nicht befolgen, denn sie sind vielköpfig und haben auch noch höhere Gerichte über sich. Das ist hier nicht der Fall, oder war es wenigstens nicht beim früheren Kommandanten. Der neue hat allerdings schon Lust gezeigt, in mein Gericht sich einzumischen, es ist mir aber bisher gelungen, ihn abzuwehren, und wird mir auch weiter gelingen (Kafka 1981: 103f).

Moguću interpretaciju pravosuđa nudi namjera da se otkrije apsolutna moć države, koja samovoljno može proganjati, uhićivati, mučiti i osuđivati, a naravno sve pod krinkom zakona koje država sama donosi (Ferk 2010: 62ff). Pri tom se sasvim izostavljaju moralni prijestupi jer oni ne moraju odgovarati zakonskim normama. U istoriji Austro-Ugarske se nalazi podatak o prinudnom pravu monarha, koje mu dozvoljava da izvanredne situacije dovodi u red uz pomoć policije (Ferk 2010: 62ff). Franz Kafka u *Kaznenoj koloniji* primjenjuje zastarjeli kazneni postupak, inkviziciju. Inkvizicijske postupke karakterišu obaveza držanja slučaja u tajnosti, izuzev pismeneog i posrednog kontakta sa optuženim, te stav da je optuženi kriv dok se ne dokaže suprotno (Ferk 2010: 62ff).

Utjecaji i intertekstualnost

Prema mnogim biografijama Franza Kafke njegovu omiljenu lektiru je predstavljao Kleistov *Michael Kohlhaas*, gdje autor također obrađuje temu zakona, pravde i nepravde, krivice i nevinosti, te tako historijsko-politička tumačenja nalažu da se Kafkin *Proces* čita kao metaforički komentar *Michaela Kohlhaasa*, ili u najmanju ruku da se u autorima vide dva istomišljenika s različitim načinom izražavanja (Hiebel 1999: 228). Kao što je već prethodno pomenuto, u istoriji Austro-Ugarske Monarhije doista postoji zakonska regulativa za Kafkino poimanje zakona i pravosuđa, tako da se mistično prikazivanje pravosuđa u Kafkinim djelima itekako mogu interpretirati na temelju ovog razumijevanja. Isti takav slučaj – ali naravno bez metafora – nalazimo kod Kleista u njegovom romanu *Michael Kohlhaas*. Duboko razočaran u sud, zakon i predstavnike ovih instanci, Kohlhaas se u svom krvavom pohodu poziva na srednjevjekovno pravo krvne osvete

(formalno ukinuto 1495), prema kojem – nakon što je pravosuđe zakazalo – on svoje pravo ostvaruje nasiljem (Hiebel 1999: 212). Ponižen donošenjem nekoliko različitih presuda, Kohlhaas inzistira na svom pravu krvne osвете sve dok se Luther (poput svećenika u *Procesu*) ne osjeća pozvanim da spasi svijet od te zvijeri (Kohlhaasa) (Hiebel 1999: 212). Luther govori o općem dobru i vidi u Kohlhaasu podivljalog pustinskog vuka koji hara po miroljubivoj zajednici. Svećenik je taj koji mu oduzima pravo na krvnu osvetu (Hiebel 1999: 212).

Presude su bile kako pravedne tako i nepravde, koje su od života napravile proces, a konačna presuda je potom bila samo jedna dodatna tačka pored ostalih (Hiebel 1999: 213). I Kleist i Kafka pravo doživljavaju kao beskonačni fenomen procesa i procedura (Hiebel 1999: 213). Ovisno o interesu vladajuće strane pomjeraju se i pojmanja o ispravnom i neispravnom, pravdi i nepravdi. Sve se svodi na usku uzajamnu igricu između moći i prava. U Kafkinom djelu se ovaj odnos moći i prava susreće kako u javnoj tako i u privatnoj sferi, tj. u krugu porodice: Onaj ko posjeduje moć posjeduje i pravo (Hiebel 1983: 15).

Psihološko-biografski pokušaji tumačenja

Kafkino pisanje odražava njegovu potpuno subjektivnu sliku svijeta koja je jednim dijelom i psihološki odnosno biografski utemeljena. Nije moguće povući jasnu granicu između biografskih elemenata i veoma subjektivnog doživljaja stvarnosti, te tako interpretacija njegovog djela postaje skoro nemoguća misija. U njegovim djelima svijet je nerazumljiv, paradoksalan i samo metafora može ga natjerati da pokaže svoje pravo lice, što čitaocu itekako otežava razlikovanje između unutarnjeg i vanjskog svijeta. Tako možemo sud u *Procesu* shvatiti kao stvarni sud, sud koji pripada vanjskom svijetu, ali i kao unutarnji sud koji vlada i sudi unutar ličnosti, u njegovoj podsvijesti. Gledajući u tom smjeru Kafkine procese, presude, kazne, krivicu i nevinost možemo shvatiti kao nešto što se odigrava unutar njega i nešto što odražava njegovu ličnost ili drugim riječima rečeno: Iza svjesnog krije se nesvjesno (Hiebel 1999: 48). Ni u jednom Kafkinom djelu se ne može pronaći dokaz o nekoj krivici koja zavrjeđuje smrtnu kaznu odnosno presudu. Od prve do zadnje stranice *Procesa* sud je jedina instanca koja tvrdi – ali bez dokaza – da postoji krivica. Jedini mogući dokaz postojanja krivice su možda osjećaji krivice protagonista, koji unatoč tom osjećaju i dalje nije

svjestan nikakvog prijestupa (Hiebel 1999: 48). Iz ugla psihologije i Freudove psihoanalize ovi osjećaji krivice bi se mogli tumačiti kao zamjerka super ega egu, te je tako u ovom pogledu sudski postupak alegorija intrapsihičkog procesa, a sud savjest, pri čemu krivica leži izvan odgovornosti subjekta jer je ona puka projekcija podsvijesti i predstavlja žudnju (Hiebel 1999: 98f).

Kompleksnost odnosa oca i sina, tj. odnosa između Kafke i njegovog oca donosi svjetlo u ovoj interpretaciji. Otac Franza Kafke je strog i i jak porodični čovjek koji ne trpi nikakav vid protivljenja i koji je navikao da upravlja i vlada svim i svima. Franz Kafka nikada nije uspio da se suprotstavi ocu, nije imao ni podršku drugih članova porodice. *Pismo ocu (Brief an den Vater)* je jedini otvoreni napad na oca, u kojem je pored optužbi izrečenih protiv oca izrekao i mnoge protiv samoga sebe (Haymann 1986: 8):

Das Schimpfen verstärkst Du mit Drohen (...). Schrecklich war mir zum Beispiel dieses: >>ich zerreiße Dich wie einen Fisch<<, trotzdem ich ja wusste, dass dem nichts Schlimmeres nachfolgte (als kleines Kind wusste ich das allerdings nicht), aber es entsprach fast meinen Vorstellungen von Deiner Macht, dass Du auch das imstande gewesen wärest. Schrecklich war es auch wenn du schreiend um den Tisch herumlieftest, um einen zu fassen, offenbar gar nicht fassen wolltest, aber doch so tatest und die Mutter einen schließlich rettete. Wieder hatte man einmal, so schien es dem Kind, das Leben durch Deine Gnade behalten und trug es als Dein unverdientes Geschenk weiter (Kafka 1995: 19f).

Ovakvo, u prethodnom citatu navedeno ponašanje oca može u psihološkom smislu izazivati nešto što je u psihologiji poznato pod pojmom „Double-Bind“: Otac u jednom dahu izriče i presudu i pomilovanje, a to kod djeteta izaziva osjećaj straha, ali i divljenja, što može dovesti do nestabilnosti ličnosti (Weakland 2010).

Teološko-egzistencijalistička interpretacija

Promatrajući situaciju Josefa K. može se tvrditi da je on svjestan svojih prava i da želi da ih i drugi uvažavaju. Međutim u produžetku radnje on shvata da se sud, koji ga optužuje i sudi, ne bavi previše ustavnim finesama. Josef K. mora se pravdati pred sudom iznad kojeg ne stoji nikakav ustav niti zakon. Franz Kafka svog junaka ostavlja u svijetu u kojem opće poznate norme i pravni propisi ne posjeduju

nikakvu vrijednost. Ovaj sud podliježe nekoj višoj sili, a što dokazuje slijedeća rečenica:

Unsere Behörde, soweit ich sie kenne, und ich kenne nur die niedrigsten Grade, sucht doch nicht etwa die Schuld in der Bevölkerung, sondern wird, wie es im Gesetz heißt, von der Schuld angezogen und muß uns Wächter ausschicken. (Kafka 2002⁴: 13)

Već u prvom poglavlju nalazimo više elemenata koji nude informacije za tumačenje Kafkinog *Procesa*. Od pomoći je ukoliko se polazi od činjenica da je svako svjesno djelo uzrokovano nesvjesnim razlogom. Promatrajući roman s te strane, svaki Kafkin lik posjeduje dvojako značenje. Oslanjajući se na biografiju i filozofsku lektiru Franza Kafke, potvrđuje se pretpostavka da je Kafka imao velike probleme da se u životu dokaže kao samostalna i punoljetna ličnost (Baumgartner 1999: 112ff). I Josef K. se osjeća ugrožen u svojoj egzistenciji. Ima potrebu da je dokaže:

In seinem Zimmer riß er gleich die Schubladen des Schreibtischs auf, es lag dort alles in großer Ordnung, aber gerade die Legitimationspapiere, die er suchte, konnte er in der Aufregung nicht gleich finden. Schließlich fand er seine Radfahrlegitimation und wollte schon mit ihr zu den Wächtern gehen, dann aber schien ihm das Papier zu geringfügig und er suchte weiter, bis er den Geburtsschein fand. (Kafka 2002⁴: 11)

Na više mjesta prvih strana romana susrećemo misao proturječnosti Josefa K. Izgleda kao da nesvjesno sasvim polako ali sigurno nalazi svoj put do svjesnog, kao da tu ipak postoji neka krivica koja želi isplivati na površinu i zbog koje bi Josef K. mogao biti optužen. Nesiguran i u stalnoj poziciji napada Josef K. pokušava potisnuti nesvjesno, ne razmišlja uopće o mogućoj krivici, već zauzima poziciju napada i optužuje sud da je koruptan i nepravedan. Time gubi mogućnost da nešto više sazna o svojoj situaciji, o mogućnosti iskupljenja grijeha. Sud, tužba i tužitelji su za njega neshvatljivi, sama krivica je nedokučiva. K. ne prepoznaje nadnaravni karakter suda, krivo shvata upute i opomenu sudbine. Umještan je u borbu koju je sam izazvao time što je svoj proces nazvao prezirnim i nebitnim. U ovom svjetlu prepoznajemo u priči *Pred zakonom* (*Vor dem Gesetz*) da sud, koji, kako se čini, nemilosrdno progoni junake Franza Kafke treba gledati kao nešto s drugog svijeta. Stvarnost nema više šta tražiti u tom svijetu suda. Sama mučnina koja obuzima Josefa K. otkriva tu tuđinsku atmosferu.

U romanu *Proces* Kafka ne prikazuje samo svijet i sudbinu svog junaka, već samo djelić svijeta, koji se vidi iz jednog određenog ugla, i umjesto doživljaja samo razgovore i refleksije istih. Tragičnost leži u Kafkinjoj spoznaji sveobuhvatne beznadežnosti njegove smrti, koju unatoč tome ne može izbjeći. Nepobitnost sudbine, čovjekova zatočenost i njegova ovisnost o višoj sili predstavlja centar romana jer su upravo to bili oni problemi koji su sa svojom nerješivošću u Kafki izazivali osjećaj straha i nesigurnosti. Bog mu je izgledao tako nedokučiv, nije vidio most koji je preko ponora vodio k Njemu, a ta nedostižnost je izazivala strah od prijetecćeg suda, koji je dobio svoje oči u *Procesu* (Strelka 1959: 9ff). Ovim problem nedokučivosti božanstva bavio se i danski svećenik Sören Kierkegaard. Kafka je nepojmljivost božanstva i nepremostiv jaz između čovjeka i Njega prikazao u slici suda od kojeg Josef K. pokušava da se brani. Sudije prikazuje korumpiranim i nemoralnim, službene knjige sadrže besramne crteže, sjedište se nalazi u potkrovlju užasno ružne zgrade. Kafka je stvorio oči neprepoznatljivosti Boga. Svako Kafkino poređenje ima zapravo ulogu da nepojmljivo prikažu nepojmljivim. Ipak treba napomenuti da je Kafkina vjerska težnja u njegovom životu poistovjećena s težnjom uklaapanja u zajednicu.

Zusammenfassung

Kafka, der in jeder seiner Biographien, die jemals über ihn verfasst wurden, als Fremder und Außenseiter beschrieben wurde, war der Meinung, dass alle natürlichen Verhältnisse in dieser Welt einen versteckten Sinn, der aus einer anderen Welt stammt, beinhalten. Die weltlichen Dinge tauchen bei Kafka mit einer großen Spur des Schrecklichen auf, diese verwandelt er in eine neue Welt mit einer eigenen unerbittlichen Kausalität. Diese Welt weist einen großen Grad der Präzision und Detailkunst auf, aber diese Konstruktion entspricht nicht den Normen des menschlichen Verstandes, sondern drückt eine eigensinnige Logik Kafkas aus, welche ihn wie eine Muse inspiriert, bei den einfachen Menschen löst es allerdings ein Gefühl von Irrationalität aus. Da der Mensch aber dazu neigt, rational nach einer Lösung zu suchen, versuchen die Literaturwissenschaftler Kafkas Rätsel zu lösen und ihnen festen Boden in der realen Welt unter die Füße zu stellen, denn trotz allem scheinen uns die Dinge in Kafkas Werken von unserer Wirklichkeit nur durch eine Papierwand getrennt zu sein.

Ob nun Kafkas Werk ein modernes Mythos, eine Allegorie oder symbolhafte Parabel zu bedeuten mag, ist ein Punkt, um welches sich die Literaturwissenschaftler streiten und wohl weiterhin streiten werden, wobei das enge Verwandschaftsverhältnis zwischen Mythos und Symbol nicht abgestritten wird (Lurker 1988: 497). Der einzige Fehler wäre wohl das Werk einfach nur als das eine zu verstehen, denn Allegorie bedeutet die Darstellung eines greifbaren Bildes, wogegen die Symbolik bzw. der Mythos auch den Geist umfasst und der Geist kann nicht als ein optisches Bild materialisiert werden, es muss als reiner Geist auftreten und lebt als solches in uns weiter und regt uns zu weiteren Überlegungen an.

Literatura

Primarna literatura

- Franz Kafka, *Proces*, Sarajevo: Svjetlost OOUR Izdavačka djelatnost 1977, (Prijevod: Zeina Mehmedbašić)
- Franz Kafka, *Brief an den Vater*, Stuttgart: Philip Reclam 1995
- Franz Kafka, *Der Prozess*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 20024
- Franz Kafka, *Das Urteil und andere Erzählungen*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag 1981
- Franz Kafka, *Sämtliche Erzählungen*, Herausgegeben von Paul Raabe, Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag

Sekundarna literatur

- Claude David (Hrsg.), *Franz Kafka. Themen und Probleme*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1980
- Hans Helmut Hiebel, *Die Zeichen des Gesetzes. Recht und Macht bei Franz Kafka*, München: Wilhelm Fink Verlag 1983
- Hans H. Hiebel, *Franz Kafka: Form und Bedeutung*, Würzburg, Verlag Königshausen & Neumann, 1999
- Hermann Hesse, *Gesammelte Schriften. sv. 7*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1975
- Ekkehart Baumgartner, *Frühe Lebenskrise und Ursprung künstlerischer Produktivität*. Thomas und
- Heinrich Mann, Hermann Hesse und Robert Musil,

Franz Kafka und Rainer Maria Rilke im Vergleich, München: Akademischer Verlag München 1999

- Ingo Leiß und Hermann Stadler, *Deutsche Literaturgeschichte. Wege in die Moderne 1890*
- 1918, sv. 8, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 20043
- Janko Ferk, *Pravo je „Proces“*. O Kafkinjoj pravnoj filozofiji, Zagreb: Naklada „Lara“ 2010. –
- übersetzt von Ksenija Premur
- Joseph Strelka, *Kafka, Musil, Broch und die Entwicklung des modernen Romans*, Wien: Forum Verlag 1959
- Klaus Wagenbach, *Franz Kafka in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag 1964
- Manfred Lurker, *Wörterbuch der Symbolik*, Stuttgart: Kröner 1988
- Ronald Haymann, *Franz Kafka. Sein Leben, sein Werk, seine Welt*, München: Wilhelm Heyne Verlag 1986
- Viktor Žmegač (Hrsg.), *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Band II, Königstein/Ts: Athenäum 19852
- Zsuzsa Szell, *Ichverlust und Scheingemeinschaft. Gesellschaftsbild in den Romanen von Franz Kafka*,
- Robert Musil, Hermann Broch, Elias Canetti und George Saiko, Budapest: Akademiai Kiado 1979

Internetski izvori

- http://www.alex-sk.de/D_Weakland.html, 22.11.2012.
- http://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%B8ren_Kierkegaard, 22.11.2012.

Opća literatura

- Hartmut Binder, *Kafka Kommentar zu den Romanen, Rezensionen, Aphorismen und zum Brief an den Vater*, München: Winkler Verlag 1976
- Gunter E. Grimm und Frank Rainer Max (Hrsg.), *Deutsche Dichter. Vom Beginn bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts*, Band 7, Stuttgart: Reclam 1989
- Paul Michael Lützler (Hrsg.), *Deutsche Romane des 20. Jahrhunderts*, Königstein: Athenäum- Verlag 1983
- Wolfgang Beutin, *Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart: Metzler Verlag 20087
- Viktor Žmegač (Hrsg.), *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Band 3/1, Frankfurt am Main: Hain Verlag 1994

Jasmina Đonlagić - Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

NJEMAČKA LIRIKA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM KNJIŽEVNIM ČASOPISIMA U PERIODU OD 1878. DO 1918. GODINE

Sažetak

Prelazak iz 19. u 20. vijek je za područje Bosne i Hercegovine od velike važnosti i mogao bi se shvatiti kao proces modernizacije i evropeizacije, a uslovljen je okupacijom ove osmanske provincije od strane Austro-Ugarske 1878. godine. Proces integracije kulturnog i literarnog života svih naroda započet je dolaskom austrougarske monarhije i njenih nastojanja da ojača svoju poziciju u novoosvojenoj zemlji kroz spajanje svih naroda. Iako je upravo u tom periodu došlo do pojačanog buđenja nacionalne svijesti bosanskohercegovačkih naroda, Austro-Ugarska je vidjela pogodan način za promicanje ideje zajedništva, međusobnog uvažavanja i suživota svih naroda u unapređenju i jačanju publicistike. Periodične publikacije su bile zabavnog i obrazovnog karaktera i čitaocima su omogućile da steknu nove spoznaje i prošire svoje vidike, a književni časopisi su prvi otvorili vrata zapadnoevropskoj kulturi i kulturnom nasljeđu te se putem književnih prevoda i prikaza o inostranoj književnosti bosanskohercegovačka javnost mogla upoznati sa književnim stvaralaštvima cijele zapadne Evrope. Takav stav prema njemačkim i austrijskim autorima se promijenio tek nakon 1907. godine. Taj kontakt sa svjetskom književnošću je veoma bitan za dalji razvoj bosanskohercegovačke književnosti i kulture uopće te ima dvojako značenje: kreiranje kruga obrazovanih čitaoca, ali i stvaranje nove generacije bosanskohercegovačkih pisaca koji su se postupno udaljavali od uticaja nacionalne ideologije, stvarajući tako preduslove za rađanje i razvoj bosanskohercegovačke moderne književnosti.

U radu će se dati pregled i razvoj prevodilačke aktivnosti u pogledu tema i motiva lirike koja je prevedena i objavljivana u književnim časopisima za vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini, kao i recepcija njemačke lirike od

strane bosanskohercegovačke javnosti i njen doprinos u razvoju kulture.

Ključne riječi: Kulturne i društvene prilike, književne periodične publikacije, prevodilačka djelatnost

Uvod

19. vijek je period važnih istorijskih i društvenih promjena u Bosni i Hercegovini, koji je uvjetovan i usko povezan sa početkom austrougarske okupacije. Po prvi put se ova balkanska zemlja našla u centru interesa čitave Evrope te se 1878. godina smatra ključnim trenutkom za razvoj zemlje u svim njenim sferama. Poslije okupacije zemlju je zahvatio novi, moderniji talas života, kojeg je inicirala i stimulisala nova vlast.

Posebno mjesto u kulturnom životu Bosne i Hercegovine zauzimaju periodične publikacije koje omogućavaju stalni protok i strujanje ideja i informacija. Autori su svoja djela objavljivali skoro isključivo u takvim časopisima, jer su samo rijetki mogli i imali tu privilegiju da izdaju knjigu, a ujedno je čitaocima bilo pristupačnije doći do časopisa nego do knjige. To ne znači da publicistika u Bosni i Hercegovini počinje sa dolaskom Austro-Ugarske, već ima korijene u turskom vremenu a svoj vrhunac doživljava u periodu Austro-Ugarske. Razvoj publicistike je omogućio narodima Bosne i Hercegovine, koji su se dotada okupljali po sjelima kako bi čuli novosti i razne duhovne i književne tvorevine svog okruženja, da odu u čitaonice i da čitajući časopise održavaju kontakt sa svojom tradicijom i da u kasnijim godinama upoznaju strane kulture. Početak 20. vijek predstavlja period procvata nacionalnog romantizma i narodnjaštva, jednog perioda koji je u zapadnoj kulturi i književnosti već odavno smijenjen realističkim

tendencijama, larpurlartizmom i simbolističkim akcentima:

Bosna i Hercegovina kao zabačena i siromašna kulturna sredina bila je sasvim po strani velikih svjetskih književnih i estetičkih strujanja i može se reći da velikih književnih imena i književnih stvaraoca nije ni bilo. Početak stvaranja umjetničke književnosti uopće, pa i njene modernizacije predstavlja upravo period austrougarske vladavine (Rizvić 1985: 115).

Književni časopisi austrougarskog perioda

Osnovu u stvaranju književne i kulturne sredine i njenog napredovanja predstavljaju kulturne i književne publikacije. Književni časopisi bili su podređeni jednoj ideji: buđenju i jačanju nacionalne svijesti. Glavnu okosnicu ove periodike predstavljale su samim time nacionalne ideje i nacionalni motivi, koji predstavljaju ogledalo cjelokupnih kulturnih i društvenih tendencija. Sve do pojave modernističkih poetskih tendencija u časopisima, dominira narodna poezija, što je odraz interesa i očekivanja čitalačke publike kojoj su časopisi bili namijenjeni. Časopisi su objavljivani isključivo za masu, iz patriotskih i nacionalnih pobuda, a ne iz umjetničkog nagona. Glavno nastojanje uredništava u prvim godištim časopisa je bilo da se približi neobrazovanoj čitalačkoj publici, a u kasnijim izdanjima sve više su se počele ispoljavati tendencije, koje su uredništva svjesno suzbijala: jačanjem interesa za književnost, širim izborom lektire i razvojem književnog ukusa književnost evoluirala i udaljava se od usmene epike i narodne pjesme: „Subjektivizacija poezije i slobodniji izraz, koji su u prvim godinama časopisa bili jedva uočljivi, vremenom postaje jedna od vodećih tendencija bosanskohercegovačkih književnih časopisa“ (Rizvić 1985: 149).

Nove generacije autora, koje u tolikoj mjeri nisu upoznate sa usmenom tradicijom svojih naroda i kojima takav oblik književnosti nije poznat, ruše barijere i okreću se uticaju sa Zapada, ali nikada ne odbacivši svoju kulturu u potpunosti. Objavljivanje književnih djela novih, mlađih autora koji su se polako otvarali prema Zapadu, otpočeo je proces modernizacije i sekularizacije bosanskohercegovačke književnosti koji je bio preko potreban. Književna periodika austrougarskog perioda je omogućila emancipaciju bosanskohercegovačke književnosti, ali i kulture uopće. Proces modernizacije nije podrazumijevao samo preuzimanje tema i motiva,

već je omogućio i prevođenje velikih djela iz evropske književnosti. Uzevši u obzir kulturne prilike i želju nove vlasti da pod svaku cijenu ostvari svoje političke i druge ciljeve, lakše je shvatiti činjenicu da su se periodične publikacije pod novom upravom morale pridržavati njenih odredaba i ograničenja. Okupacijska vlast je insistirala na jednoobraznom karakteru publikacija, pa su iz tog razloga publikacije nosile podnaslov „časopis o pouci i zabavi“ koji je isticao njihov program, da pouče u oblastima savremenog, da prošire vidike publike (vidi: Rizvić, 1985: 15-117). U svim časopisima su se mogli naći prilozi, crtice pa i odlomci iz književnih djela, ali su se uredništva časopisa ograničavala na književnost na jezicima bosanskohercegovačkih naroda. Od te prakse su odstupali časopisi: Bosanka vila, Nada i Zora. Navedene publikacije su bile namijenjene „prvenstveno književnosti, te njegovanjem prevodilačke tradicije stvorile osnovu novih književnih sadržaja i upoznale publiku sa književnošću i kulturom razvijene zapadne Evrope“ (Džaja 1994: 93).

Prevodilačka djelatnost u književnim publikacijama

Pokretanjem književnih časopisa jako brzo se došlo do shvatanja da je otvaranje i građenje mostova prema drugim kulturnim sredinama bilo nužno i da je potrebno širenje horizonta. Uzevši u obzir opštu kulturnu nerazvijenost zemlje, a samim time i svih njenih naroda, može se zaključiti da tradicije prevodilaštva na ovim prostorima do tada nije bilo. Uredništva književnih publikacija su „uvidjela značaj i važnost upoznavanja naroda sa kulturnim i književnim dostignućima razvijenih zapadnoevropskih zemalja a samim time i početka prevodilačke tradicije“ (Stakić 2010: 362). Iz tog razloga se nametalo pokretanje takve aktivnosti, a:

Prevodi imaju u svakoj literaturi i tu zadaću, da nas upoznaju sa savremenim stanjem drugih književnosti kako bi mogli uporedo s njima koračati i u njih se ugledati (Đurićković 1975: 144).

Pokretanje prevodilačke djelatnosti bilo je teško jer je bilo veoma malo pisaca i drugih kulturnih radnika koji su poznavali strane jezike. Zato se u početku, u prvim brojevima javlja veoma mali broj prevedenih književnih priloga. Jačanjem časopisa, povećavanjem broja saradnika i čitalaca, taj broj sve više raste. Iako se izbor književnih prevoda i priloga o stranoj književnosti ne može smatrati stručnim i često prevodi nisu kvalitetni i reprezentativni, ne

smije se zanemariti kulturna misija, koja je ovim putem izvršena niti činjenica da su "saradnici književnih časopisa pioniri prevodilaštva strane književnosti na prostorima Bosne i Hercegovine" (Đurić-ković 1975: 144).

Prevodilačka djelatnost nije bila ni kvalitativno ni kvantitativno na zavidnom nivou, ali je sa vremenom jačala. Postoji vidna razlika u prevodima u prvim godinama i u kasnijim prevodima, koji su objavljivani u časopisima. Prvi prevodi su bili odraz tendencija vremena i političkih i kulturnih, pa su obilježeni narodnim duhom. Taj duh je prekrajao formu, mjenjajući čak i sadržaj izvornog teksta, uvodeći imena bližih gradova, krajeva i rijeka. Prvi prevodioci su svoje prevode prilagođavali publici, njenim običajima i shvatanjima. Kasnije se pokušava prevodenju strane književnosti prići sa više sistematičnosti, ali tome ide u prilog i činjenica da se širenjem saradničke mreže kao prevodioci javljaju pisci, koji su u većoj mjeri i kroz svoje školovanje bili puno bolje upoznati sa stranim jezicima, a samim time su i prevodi bili kvalitetniji. Nova generacija prevodioca obrazovanih u modernom duhu i sa drugačijim idejama o književnosti je imala za cilj da ojača književni ukus bosanskohercegovačke publike, koji je bio lokalna i u potpunosti zaostao. Djelovanjem nove generacije se prevodilačka djelatnost uzdiže na viši nivo, na nivo umjetnosti.

Bosanska vila

Časopis za „zabavu, pouku i književnost“ kako je stajalo u podnaslovu pokrenut je 1885. godine u Sarajevu, a ugašen je 1914. godine uoči Prvog svjetskog rata, zbog zabrane austrougarskih vlasti. Vrijednost objavljenih književnih priloga nije igrala veliku ulogu, upravo stoga što je čitalačka publika bila književno i kulturno neosvješten. Uredništvo časopisa je imalo izgrađen kritički stav prema bilo kakvom obliku subjektivizma ili emocije i sve što čitaocima udaljava od njihovog narodnog naslijeđa.

Mogli ste se uvjeriti, da donosimo vrlo malo umjetnih pjesama. Ako koju i donesemo, to je rodoljubna, a ljubavne pjesme ne donosimo nikako, ne bi voljeli da se, "Bosanska vila" prometne u kakvog Post d'Amoura. Najbolje srpske pjesme nijesu ljepotom svojom do danas dostigle narodne pjesme, pa na što tražiti preko hljeba pogače (Đurić-ković 1975: 148).

Uredništvo Bosanske vile je književnost shvatilo kao misiju i njegov nužni doprinos nacionalnom uzdizanju naroda: "Prostora za pjesnika sanjara, prema stavu uredništva časopisa, nije bilo" (Đurić-ković 1975: 153). Bosanska vila vremenom prerasta u časopis koji počinje okupljati oko sebe publiku, koja pokazuje veliki interes za književnost. Duh nacionalnog romantizma je evoluirao i omogućio novoj, mladoj generaciji autora da po prvi put u Bosni i Hercegovini stvore književnu tradiciju i da idu u korak sa modernim književnim strujanjima u zapadnim kulturama. Paralelno sa modernizacijom književnosti Bosanska vila je i prva započela njegovanje prevodilačke aktivnosti. Uredništvo je posebnu pažnju obraćalo na poeziju i previranja u toj oblasti, kao i tendencije evropske avangarde. Kao saradnici su se javili predstavnici mlade književne generacije poput Alekse Šantića, Jovana Dučića, Ive Andrića, Dimitrija Mitrovića, koja se školovala po raznim kulturnim centrima i svojim djelovanjem je veoma ubrzala proces modernizacije ovog književnog i kulturnog časopisa.

I to se traži danas: biti svoj, slobodan: individualizam, krajnji individualizam bilo ličnosti bilo masa temeljna je karakteristika modernog života (...) Ličnost! Snaga! Groznica! To su činioci moderne kulture... Slobodu hoćemo, ekstremnu, apsolutnu slobodu države, naroda, klase, grupe, ličnosti; slobodu morala, slobodu nauke, slobodu umjetnosti! Bezgraničnu slobodu umjetničkog stvaranja i izražavanja (Đurić-ković 1975: 185).

Premanjemačkoj književnosti bosanskohercegovački prevodioci su se držali poprilično suzdržano, što se može povezati sa strahom od Austro-Ugarske. Zbog navedene zatvorenosti prema kulturi njemačkog govornog područja sasvim je jasno da se nije objavljivao veliki broj književnih tekstova. Nakon 1907. godine zastupljeniji su prevodi poezije, za razliku od ranijih brojeva u kojima je objavljeno nekoliko prevoda proznih priloga njemačkih romantičara. Pažnja uredništva je usmjerena isključivo na savremenu liriku. Među prevodenim pjesnicima su: Alfred Mombert [Alfred Mombert], Arno Holc [Arno Holz], Hugo fon Hofmanstal [Hugo von Hofmannsthal], Maksimilijan Dauntendaj [Maximilian Dauthendey], Herman

Konradi [Hermann Conradi], Detlef fon Lilijencron [Detlev von Liliencron], Rihard Demel [Richard Dehmel], Fridrih Niče [Friedrich Nietzsche], Štefan Cvajg [Stefan Zweig], Kristijan Morgenštern [Christian Morgenstern], Rajnhard Piper [Reinhard Piper], Robert Res [Robert Ress], Georg Štolcenberg [Georg Stolzenberg], Ernst Šur [Ernst Schur], Hajnrih Hajne [Heinrich Heine]. Navedeni autori su pjesnici modernog vremena, koji su za Bosansku vilu značili još jedan korak naprijed prema modernizaciji i upoznavanju čitalačke publike sa savremenim pjesništvom Evrope. Kao prvi časopis u regionu Bosanska vila u segmentu „Iz njemačke moderne lirike“ objavljuje najaktuelnije tendencije i pjesnike njemačkog govornog područja u tom periodu (vidi: Đurićević 1975: 177-185).

Lepeza tematskih tendencija u prevedenoj poeziji se kreće od idiličnih slika sjedinjenja sa prirodom, romantičarskih predodžbi o životu kao bolesti i smrti i kao ozdravljenja, mračnih slutnji, magle, metafizičkih strepnji pred tajnama vremena, djelovanja spoljnog svijeta na čovjekov senzibilitet, preko lijepog umora od ljubavi do žudnji za punoćom života. Njemačka lirika koja se susreće u Bosanskoj vili pokazuje otvorenost prevodilaca prema bogatstvu motiva što je dokaz o tendenciji bogaćenja i proširenja književnih horizonata kod domaće publike. Zatvorenost i predrasude prema germanskoj kulturi, koje su se javile iz političkih razloga, razbijene su što svjedoči o nastojanju bosanskohercegovačke sredine "da prati i shvati kulturna stvaranja drugih naroda i različitih strujanja poput romantizma, realizma impresionizma i ekspresionizma, koji su predstavljali veliku nepoznanicu za kulturni život ovog podneblja" (Đurićević 1975: 437).

Moderna njemačka poezija postaje okosnica časopisa, te iz nijedne druge književnosti nije objavljen toliki broj prevoda moderne poezije, što predstavlja doprinos Dimitrija Mitrovića. Njegovo shvatanje o vrijednosti i važnosti njemačkih modernista sa Arnom Holcom na čelu i minorost pjesnika starijih generacija naspram ovog velikana njemačke poezije se odrazila "na kvalitet i kvantitet objavljenih prevoda" (Stakić 2010: 370).

Zora

Zora je kao časopis za zabavu, pouku i književnost pokrenut je 1896. godine u Mostaru i izlazio je jednom mjesečno sve do 1901. godine. Uredništvo je nastojalo objavljivati samo priloge i djela koja će dostojno predstaviti i pridonijeti doprinosu literaturi.

To se nije odnosilo samo na djela srpskih autora, već i na prevode iz strane književnosti. Kontakti sa stranom književnošću, koji su bili u stalnom porastu bili su poticaj domaćim pjesnicima da po ugledu na stranu književnost u svoj poetski svijet unesu oblike i elemente novijeg, modernog pjesničkog izraza. Iz tog razloga se i književnost objavljena u Zori tematski veoma razlikuje od Bosanske vile.

Stav uredništva je bio odraz jedne mlade, ljudski angažovane i duhovno vitalne generacije, koja je htjela uz pomirenje sa prošlošću ponuditi novi pogled u budućnost, novu viziju. Uredništvo Zore je iz njemačke književnosti najviše pažnje posvetilo lirici. U izboru njemačkih pjesnika, njihovih pjesama i tema vlada šarenilo, a prevodi su slabijeg kvaliteta, nevješti i prilično slobodni. Prevedene pjesme i njihovi autori se ne mogu svrstati u određeni književni pravac i tendenciju. Lepeza prevedene lirike je široka i obuhvata periode od klasicizma do moderne i aktuelne njemačke poezije, što je dokaz o politici uredništva koja je pjesme izdvajala bez mnogo razmišljanja i sistematičnosti iz dostupnih zbirki ili časopisa. Nedostatak sistematičnosti u prevodenju njemačke književnosti nije izolovan slučaj, već predstavlja odsustvo plana ili reda kod svih prevedenih tekstova:

Očigledno je da su se prevodioci služili njemačkim novinama, časopisima i zbirkama do kojih su uspjeli doći i probirali ono, što im se učinilo da bi interesovalo publiku i što bi za nju bilo razumljivo. Jasna koncepcija u objavljivanju prevoda poezije nedostaje te se ne može tačno odrediti cilj i svrha objavljenih tekstova, osim one glavne, prosvjetiteljske (Tomić-Kovač 1971: 226).

Nada

Nada je bila ilustrirana književna revija, pokrenuta 1895. godine, a ugašena 1903. godine. Časopis je izlazio dva puta mjesečno, na latinici i ćirilici. Nadu je pokrenuo Kosta Herman, vladin povjerenik

za Sarajevo, a izdavala ga je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu. Pokretanje časopisa nije bilo nasumično, već je proizašlo iz želje da se umanju ili sasvim eliminira uticaj časopisa sa konfesionalnim predznakom i da se pokretanje domaće opozicione novine učini nepotrebnim. Časopis Nada je na sebe od prvog broja trebao preuzeti ulogu aktivnog činioca u kulturnom i političkom životu zemlje, ali i branioca vladinih interesa.

Časopis za pouku, zabavu i umjetnost je odraz austrougarske politike na području kulture u Bosni i Hercegovini i svaki članak objavljen u Nadi se morao slagati sa idejama i tendencijama austrougarske vlasti. Namjere uredništva i saradnika časopisa su bile da list bude posvećen lijepoj književnosti i znanosti, da se pored članaka iz svih nauka i ilustracija u prvom redu bavi Bosnom i Hercegovinom, njenom književnošću a tek onda svjetskom literaturom. Uzevši u obzir izričit stav uredništva prema svjetskoj književnosti može se lako zaključiti da su članci o književnosti kao i sama književna djela vukla korijene iz bosanskohercegovačkog folklor, da su bila poucnog karaktera, da su morala odgovarati stepenu obrazovanosti stanovništva, ali nikada nije smjela biti zanemarena njihova primarna uloga: suzbijanje srpskih i hrvatskih časopisa koji su imali uglavnom nacionalne tendencije. Takav stav uredništva je bio rezultat "želje austrougarske vlasti za stvaranjem nacionalne ideje bosanstva" (Ćorić 1978: 85).

Nada nikada u cjelosti nije otvorila vrata inostranoj književnosti i iz tog razloga se ne može reći da je predvodila emancipaciju književnosti Bosne i Hercegovine. Redakcija je strogo vodila računa da se ne povrijede narodni, vjerski ili politički osjećaji čitalačke publike te je iz tog razloga vrlo često skraćivala ili ispravljala priloge koji su trebali biti objavljeni. Književni saradnici časopisa su bili "autori svih nacionalnosti, svih perioda, kao i svih književnih rodova, ali se posebno pažnja poklanjala njegovanju i unapređenju poezije" (Ćorić 1978: 88).

Književnost njemačkog govornog područja nije našla velikog odziva u Nadi. Interes Nadinih saradnika za njemačku poeziju je bio minimalan, moglo bi se reći da je u potpunosti izaostao. Veza sa Nijemcima održavana je u prikazima i prilogima o drami i prozi njemačkog govornog područja. Od pisaca ranijih epoha objavljeni su prilozi o Geteu [Goethe], ali su uglavnom štampani prikazi o aktuelnijim književnim piscima, kao Gerhart Hauptmanu [Gerhart Hauptmann], Herman Zudermanu [Hermann Sudermann], Gustav Frajtagu [Gustav Freytag], Hugo fon Hofmanstalu [Hugo von Hofmannsthal], Štefan Georgeu [Stefan George], Hermanu Baru [Hermann Bahr] i Artur Šnicleru [Arthur Schnitzler]. Na taj način je publika upoznata sa starijom književnošću, ali i sa smjenom novih strujanja.

Zaključak

Prema kulturi i književnosti njemačkoga govornog područja u periodu početaka austrougarske vladavine postojala je velika zatvorenost. Takav podozriv stav je rezultat straha od ekspanzionističkih težnji Austrije, što je primjetno u brojnim hronikama i rubrikama u časopisima tog perioda i za posljedicu je imao slabu prevodilačku aktivnost njemačke poezije. U radu je dat pregled prvodilačke djelatnosti u književnim časopisima Bosanska vila, Nada i Zora, koja se može podijeliti u dvije faze.

U prvoj fazi prevodilačke aktivnosti prevodioci su bili osjetljivi za naslijeđe njemačkog romantizma, jer je uredništvo smatralo da je osjećaj romantičarske zanesenosti aktuelan za čitalaoce. Takva uređivačka politika nije rezultat proizvoljnosti, već je odraz nastojanja da se domaća javnost upozna sa inostranom književnošću i književnim tokovima, koji su asocijali na narodne balade.

Drugu fazu predstavlja period nakon 1907. godine kada su se na stranicama književnih publikacija, a posebno na stranicama Bosanske vile, pojavili

predstavnicima književne moderne. Takav prevrat uređivačke politike je rezultat Mitrinovićevog prevodilačkog rada i angažmana kao urednika časopisa. Dimitrije Mitrinović je došao do tek objavljene antologije Hansa Bencmana *Moderna njemačka lirika* („Moderne deutsche Lyrik“, 1907) koja je sadržavala sve pjesničke uzlete ranog ekspresionizma. U nastojanju da mladim pjesnicima i ostalim saradnicima predoči najnovija previranja u poeziji 20. stoljeća on je svoje djelovanje u i oko Bosanske vile podredio formiranju novih avangardnih težnji u lirici i umjetnosti uopšte. Mitrinović i njegovi privrženici iz kruga „Mlade Bosne“ poeziju obogaćuju novom poetskom filozofijom, koja traži odgovore na pitanja o položaju čovjeka u životu, svijetu i kosmosu.

Mnogim bosanskohercegovačkim autorima poezija mlađe njemačke pjesničke generacije je ostala neshvatljiva i smatrali su ih pjesnicima koji „bunčaju i koji se trude da oskudnim mislima, osjećanjima, neobičnim epitetima i figurama postignu efekat“ (Lešić, 1988: 222). Razbijanje forme, rime, metrike i uvođenje toka svijesti nikada bosanski autori nisu u potpunosti prihvatili.

Kao rezultat ovakvih shvatanja prevodi njemačke lirike u književnim časopisima u periodu austrougarske vladavine su oskudni i obilježeni narodnim tonom i posjeduju romantičarski karakter.

LITERATURA

- Ćorić, Boris: Nada. Književnoistorijska monografija, Sarajevo: Svjetlost Rizvić, Muhsin: Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine, Sarajevo: SOUR Veselin Masleša
- Džaja, Srećko: Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918), München: Oldenbourg, 1994
- Đuričković, Dejan : Bosanska vila. Književnoistorijska monografija, Sarajevo: Svjetlost, 1975
- Lešić, Josip: Aleksa Šantić. Roman o pjesniku, Sarajevo: Veselin Masleša, 1988
- Lešić, Zdenko: Prilozi historiji Sarajeva, Sarajevo: Institut za istoriju, 1997
- Rizvić, Muhsin: Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine, Sarajevo: SOUR Veselin Masleša, 1985.
- Stakić, Rada: Übersetzungsrezeption der deutschen Literatur in der bosnischen Literaturzeitschrift „Bosanska vila“, U: Nur über die Grenzen hinaus. Deutsche Literaturwissenschaft in Kontakt mit Fremden, Osijek: Univerzitet u Osijeku, 2010
- Tomić-Kovač, Ljubica: Zora. Književnoistorijska monografija, Sarajevo: Svjetlost, 1971

Summary

The transition from the 19th into the 20th century is of great importance to Bosnia and Herzegovina and could be referred to as a process of modernisation and europeanisation of this Ottoman province as a result of the Austro-Hungarian occupation in 1878. The process of integration of cultural and literary life of all ethnic groups began with the arrival of the Austro-Hungarian monarchy and its strives to strengthen the position in the newly occupied country by bonding the three ethnic groups. Although in this period all ethnic groups faced increased national awakening the Austro-Hungarian monarchy saw a convenient way to promote the idea of unity, mutual respect and coexistence of all people by development and strengthening of journalism. Periodicals were entertaining and educational, and readers were allowed to acquire new knowledge and broaden their horizons. Literary magazines were the first one to open up to Western European culture and cultural heritage, and as a result of that the bosnian-herzegovinian readership for the first time was introduced to literary production of entire Western Europe. Given that the occupation and everything that came from German-speaking countries was viewed with suspicion no translation of literary works from the German language have largely filled the columns. Such an attitude towards German and Austrian authors changed only after the year 1907. The contact with the world's literature is very important for further development of Bosnian literature and culture in general and has a dual meaning: creating a circle of educated readers and creating a new generation of Bosnian writers, who are gradually moving away from the influence of national ideology, creating the preconditions for the birth and development of modern Bosnian literature.

This paper will try to show the development in terms of themes and motifs of poetry translated and published in literary magazines during the Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina, as well as the reception of German poetry from the Bosnian public and its contribution to the development of culture.

Zilhad Ključanin, Alma Mujagić - Univerzitet u Bihaću

POSTMODERNISTIČKA REVOLUCIJA U POEZIJI BOSANSKOHERCEGOVAČKOGA PJESNIKA MIRE PETROVIĆA

Postmodernizam se, kao poseban umjetnički manifest, ali i kao duh koji već neko vrijeme vlada svim sferama ljudskoga života, izučava u okviru različitih studija. Polazeći od njegove žanrovske raznovrsnosti i isprepletenosti, preko jedinstvenoga jezika i različitih postupaka koji se otimaju mogućoj trivijalizaciji, jasno je da ga je nemoguće posve iscrpiti niti sasvim obuhvatiti. Stoga ćemo se u ovome radu pozabaviti pojmom postmodernizma i njegovim osnovnim karakteristikama te ćemo iste prepoznati u poeziji Mire Petrovića koja progovara o samoj sebi.

Ključne riječi: postmodernizam, postmoderna poezija, prezasićenje, autoreferencijalnost, intertekstualnost, metatekstualnost

UVOD - postmodernistička revolucija

Promjene koje su se desile u periodu od šezdesetih godina dvadesetoga vijeka na ovamo značajno će utjecati na razvoj umjetničkih tokova svjetske književnosti. Nastupit će doba koje je poprilično novo, ali u sintezi s onim koje još nije završeno, pa će se naziv postmodernizam činiti primjerenim da se označe promjene koje se nezaustavljivo dešavaju. U skladu s time doći će do pojava koje, ne samo da se nisu javljale u vrijeme blisko tadašnjemu, nego se nisu javljale uopće u književnosti.

Postmodernizam nema neki svoj književni manifest, njega je nemoguće precizno odrediti i definirati. Zbog svoga neprestanog zalaženja u filozofiju, njegove su zamisli prepoznatljive i u drugim umjetnostima pa čak u određenome smislu i u nauci. U tom smislu, postmodernizam se u velikoj mjeri oslanja na sociološku, filozofsku i političku misao koje su se u oblasti avangardne umjetnosti proširile pod nazivom "teorija", što znači da je za period postmodernizma „karakteristična prevlast djela akademika nad umjetničkim djelima“ (Batler, 2012: 16).

U vrijeme prezasićenja svime, postmodernizam odlučno prihvata parolu kako se ništa novo ne može stvoriti. U tom duhu, on briše granice između kiča i umjetnosti, te uključuje sve od historije i mnogih nauka do svih vrsta umjetnosti. Tako ćemo često u nekom postmodernističkom djelu pronaći dijelove filmskih pasaža ili umetnutu sliku, što će pokazati da je za književnu tehniku postmodernizma presudno brisanje granica među žanrovima, ali i razlika između nauka ili filozofije i književnosti. To će ukazati na činjenicu da postmoderna književnost ostavlja otvorena vrata, kako prema mnogobrojnim teorijskim raspravama¹, tako i prema žanrovima koji su omaložavani ili postupcima trivijalne književnosti.

Kako se postmodernizam uvlačio u književnost općenito, slično je ulazio i u pore pjesništva. Poezija pisana u duhu postmodernizma je velika inovacija na polju književnosti, jer nasljeđuje dosta od avangarde, ali ne preuzima doslovno nego se samo drži njenih niti. Osnovni fakt koji je razlikovao postmoderniste od avangardista jeste činjenica da se njihov eksperiment s jezikom nije ticao izražavanja čovjekovih stanja i njegove svijesti. Oni su jezik, međutim, shvatali materijalom, odnosno sredstvom konstruisanja čovjekovih osjećanja. Pored toga, bitno je primijetiti da su ustaljene forme pisanja u postmodernizmu odbačene. On, dakle, ne preuzima nikakve gotove forme koje bi diktirale i ograničavale. Postmodernistički se pjesnici, međutim, okreću "otvorenim oblicima" koji obiluju improvizacijom i spontanošću te dopuštaju bezgraničnu slobodu pisanja i nemogućnost da se takvo nešto kopira. Za postmoderniste je poezija pisanje, pa ne posvećuju

1 Linda Hutcheon u studiji *A Poetics of Postmodernism* ističe kako takvo stanje „dovodi u pitanje čitav skup uzajamno povezanih pojmova, koji su povezani sa onim što lagodno nazivamo kao liberarni humanizam: autonomiju, transcendentnost, autoritete, jedinstvo, totalizaciju, sistem, univerzalizaciju, centar, kontinuitet, telologiju, zatvorenost, hijerarhiju, homogenost, jedinstvenost“ (Hutcheon, 1996: 105).

veliku pažnju zvuku i ritmu, nego ih više interesuje tekstualna dimenzija. To će reći da postmodernu pjesmu više ne gradi stih nego rečenica.

Ono što je također karakteristično za ovaj vid poezije jeste raspadanje pjesme na fragmente od kojih svaki od fragmenata ima svoje lirsko "Ja". Iz toga proizilazi činjenica da pjesnici postmoderne nisu težili jedinstvenom glasu koji upravlja strukturom pjesme nego se taj glas zamjenjuje umnoženim glasom koji se veoma teško identificira i sasvim je neutralan. Budući da se radi o novome poimanju jezika i svijeta, postmodernistička poezija, kao i cjelokupna postmodernistička književnost, otkriva nove mogućnosti književnoga stvaranja.

Postmodernizam u poeziji

Mire Petrovića

Od strane velikana svjetske književnosti dokazano je da je postmodernizam jedna velika književna novotarija. Ali nisu oni jedini koji su plovili tim vodama - postmodernizam se uvukao i u sfere bosanskohercegovačke književnosti, pa se paroli da se ništa novo ne može napisati pridružio i Miro Petrović.

Njegova poezija je zasigurno primijenjena poezija, čiji je i rodonačelnik na ovim prostorima. Takva poezija ustvari potvrđuje Petrovićev stav da je došlo vrijeme da poezija mora biti suživljena i životna kako bi uopće imala smisla, pa stoga on kroz poeziju progovara o poeziji. Ono za šta se posebno interesovao jeste problem pjesnika u vremenu kada poeziju doista svi pišu i kada ona uključuje sve. Stoga će on u svojim pjesmama vješto koristiti postmodernističke elemente kao što su autoreferencijalnost i/li intertekstualnost kao i prostore u kojima će se potvrđivati i njegovo pisanje. Uz to, Petrović će iz modernizma zadržati određene postavke potvrđujući time da pravi umjetnik ne nastoji izmisliti neki novi stil ili izraz kako bi izgledao originalan, već "se trudi da razotkrije tajnu subjektivnih, iracionalnih i nagonskih pokretača, koji uvjetuju ljudsku maštu i umjetničko stvaranje uopće" (Supek 1993:6). Rudi Supek će u studiji Psihologija modernističke lirike istaći da je "to umjetnost koja ne obogaćuje samo mogućnost ljudskog izražavanja, nego stvarno i realno otkriva korijene stvaralaštva prodirući sve dublje u mehanizme stvaralačke mašte" (1993:6).

Činjenicu da su se postmodernistička djela okretala svojoj tekstualnosti potvrdio je i Miro Petrović. Posao pisca više nije da prikazuje svijet, već da

ga čini od riječi, ali se pri tome propituje na koji način to čini i svoja iskustva dijeli sa čitateljem. Postupkom autoreferencijalnosti² autor ustvari sam sebi objašnjava na koji način je gradio tekst, kao što Petrović to uspijeva u pjesmi:

**Malo mi se jedna pjesma pokvarila,
Pa zovnem Stojića da pjesmu popravi.**

**- Tko ti je ovo pisao, Petroviću,
Ko ni sebi, ni drugome,
Teško je to popraviti, al probat ću nešto,
Ima ovih novih materijala iz inozemstva**

**Malo su poskupi, ako hoćeš, kaži,
Pa da poručim brzom poštom,
Za dva-tri dana
Bilo bi gotovo.**

**Gledam blijedo u Stojića,
Mislim se – što se pravi naivan,
On pisao pjesmu, a sad pita
Tko ti je pisao?**

**Gledam ga, gledam
I u oči mu kažem:
- Stojiću, majstore, ti si je pisao,
Ne mogu vjerovati da si zaboravio.**

**- Vidim da sam ja pisao, kaže Stojić.
- Vidi se, odlična je pjesma,
Samo je tinta malo popustila,
Vrijeme je nagrizlo pa je izbljedjela,
A odlična pjesma, odlična, kažem ti,
Ništa ovdje popravljat ne treba!³**

O pitanju poezije Petrović polemise i u svojim drugim pjesmama na sasvim neustaljen način. Igrom riječi, inverzijama unutar sintagmi, citatnim upućivanjem na umjetničke tekstove drugih pisaca, Petrović postiže posebne postmodernističke crte⁴ i time "postmodernističku revoluciju" iskazuje upravo kroza svoju poeziju. Njegove pjesme imaju "težinu" i porede se sa građevinskim procesom:

2 "Autoreferencijalnost je postupak kojim se u književnome djelu tematizira literarnost toga istoga djela" (Pavličić, 1993: 105), u: Oraić – Tolić D. i Žmegač V. (1993): Intertekstualnost i autoreferencijalnost, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

3 Sva poezija preuzeta sa:
<http://www.jergovic.com/author/miropetrovic/> i http://www.diwanmag.com.ba/arhiva/diwan5_6/sadrzaj/sadrzaj3.htm

4 Pri određivanju citata po funkciji, Dubravka Oraić-Tolić govori o dvije osnovne vrste: referencijalni i autoreferencijalni: „Prvi upućuju na smisao prototeksta iz kojega su uzeti, drugi na smisao teksta u koji su uključeni“ (Oraić-Tolić 1990: 30).

Graditelj*(Dobroslavu, ocu Miljenka Jergovića)*

Između
graditi djecu
ili graditi pjesmu
birao sam
graditi djecu

između
graditi kuću
ili graditi pjesmu
birao sam
graditi kuću

da bi djeca imala
što rušiti

da bi im pjesma
mogla oprostiti

Postupak autoreferencijalnosti na čin pjesništva Petrović ponavlja i u još jednoj pjesmi koja predstavlja svojevrtni odgovor na pjesmu Graditelj:

**Znaš li
koliko teži
pjesma Graditelj Mire Petrovića?**

**Teži jedan kilogram,
bez posvete.**

**A, s posvetom teži
kao prototip valjka visine 39 mm
i promjera 39 mm,
a načinjen 1889.
od legure platine (90 posto)
i iridija (10 posto).
I čuva se u
Međunarodnom uredu
za utege i mjere (BIMP)
u Sévresu blizu Pariza.**

Načini na koje pjesnik upućuje na svoje pjesništvo su različiti. U sljedećoj pjesmi Petrović stavlja na volju čitateljevu njeno čitanje:

**Moje je pjesništvo
Švedski stol.**

**Ako ti se nešto dopada –
Uzmeš!**

**Ako ti se nešto ne dopada –
Ne uzmeš.**

U njegovoj poeziji je česta pojava i metatekstualnost⁵ što primjećujemo u sljedećoj pjesmi u vidu citiranja dijela jedne poznate sevdalinke:

**Čaršija šuška
Da će umjesto prometne signalizacije
Na bankinama biti živi ljudi
S glazbenim instrumentima
Koji će putnicima namjernicima
Pjevati himnu dobrodošlice:
Čudna jada od Mostara grada!**

Autoreferencijalnost prepoznamo i u sljedećem dijelu:

**Znaš li
koliko teži
pjesma Graditelj Mire Petrovića?**

Karakteristično za većinu postmodernističkih pjesnika pa tako i za Petrovića jeste postupak intertekstualnosti pomoću kojeg pisac izražava želju da komunicira s djelima drugih pisaca. Intertekstualnost može funkcionirati kao replika na druge tekstove, kao njihova nova verzija ili kao odavanje počasti odnosno kao parodija. Petrović u svojoj poeziji često upućuje na druge pjesnike i njihova djela:

**Gledam blijedo u Stojića,
Mislim se – što se pravi naivan,
On pisao pjesmu, a sad pita
Tko ti je pisao?**

**Gledam ga, gledam
I u oči mu kažem:
- Stojiću, majstore, ti si je pisao,
Ne mogu vjerovati da si zaboravio.**

U nekim Petrovićevim pjesmama javlja se još vrsta intertekstualnosti, ali ovaj put na relaciji književnost – druga umjetnost i književnost - neumjetnost, pa se u jednoj od njih javljaju slikar Leonardo da Vinci i vojvoda od Milana:

**Kad malo porasli su
vidjelo se s Marsa i Venere
da zanatu slikarskom oba su isto i odlično vični.**

**Jedan zamisli zlatno brdo puno sjaja,
drugi nad njim već sunce iz ruku prosipa.**

5 Postoje razna gledišta i tumačenja pojma metatekstualnosti unutar postmodernizma, jedno od njih jeste i tumačenje Nirman Moranjak-Bamburač po kojoj je „metatekst (...) model prototeksta, produkt nadovezivanja i način postojanja intertekstualne invarijante između dvaju tekstova“ (Moranjak-Bamburić 2003 : 58).

**Jedan more bojama plavi
drugi iz školjke glazbu sluša.**

**I selo se divilo dvojici momaka.
nitko nije znao koji je bolji slikar.**

**U ono vrijeme kroz selo
naide vojvoda od Milana
sa svitom svojom u lov.**

**Psi goniči, sokolovi i konjanici
na raskrižju krenuše desnim putom
i tako vojvoda od Milana
u zlatnu jesen 1482.
slučajno naiđoše pored dvorišta
jednog od dvojice onih slikara.**

**Zapanjen je vojvoda stajao pred prizorom
i za tren slikara pozvao
na svoj dvor,
što siromah slikar rado prihvati.**

Tad je imao tridest godina.

**Selo se zove Vinca.
Slikar se zvao Leonardo da Vinci.**

Ja sam Miro Petrović.

**Kako se zvao onaj drugi slikar u selu,
pored kojeg vojvoda
nije naišao
do dana današnjega**

Nitko nije odgonetnuo.

Dubravka Oraić-Tolić ovaj postupak će obrazložiti kao korenspondenciju sa drugim kulturnim područjima, gdje druge umjetnosti postaju podloga za književnost, alii sama književnost postaje podlogom drugim umjetnostima: „Književnost se može citirati u drugim umjetnostima, u filozofiji i znanosti, u razgovornoj komunikaciji i, napokon, u svakodnevnoj materijalnoj kulturi“ (Oraić-Tolić 1990: 31).

Pjesnici postmodernizma pa i Miro Petrović često svoju pjesmu grade tako što za nju uzimaju historijski okvir, ali uglavnom ne radi reinterpretacije pojedinih događaja iz prošlosti, nego da bi pokazali apsurdnost življenja. U pjesmama su, također, prisutni često opisi i dijalози, što vidimo iz sljedećih stihova:

**- Vidim da sam ja pisao, kaže Stojić.
- Vidi se, odlična je pjesma,
Samo je tinta malo popustila,
Vrijeme je nagrizlo pa je izbljedjela,
A odlična pjesma, odlična, kažem ti,
Ništa ovdje popravljat ne treba!**

Petrović je poput mnogih postmodernističkih pjesnika bio zagovornik poezije kao procesa pisanja, stoga ne posvećuje veliku pažnju ritmičkoj organizaciji pjesme nego i kod njega stih funkcionira kao rečenica:

**Njemačka je u recesiju bolno ušla
Europskoj uniji od nje gaće se tresu
Rusijom i Amerikom širi se
poput zlog duha!
Grčka ko Grčka propada!**

Ne pitaj me što je to čudovište – ta recesija!?

Nije li i ovime Petrović postigao „postmodernističku revoluciju“?! Narvano, u ovome retoričkome pitanju krije se odgovor - kako na ovu pjesmu, tako konkretno i na cijelu Petrovićevu poeziju.

Ka zaključku

Pišući, čovjek se ostvaruje. Ostavlja iza sebe dokaz postojanja kao svjedodžbu kad nastupi trenutak rastanka duše i tijela. A biti pisac u vremenu kad je takvih dosta, kad svako stvara „umjetnost“ i sve je već napisano nije nimalo zavidan posao. Prezasićenje svime dovodi jedinku na margine njenih mogućnosti i baca je u masu u kojoj postaje nevidljiva, nijema, željna da proizvede krik koji je nemoguće utišati. U takvom su stanju obično pisci postmodernisti. Da bi bili priznati, njihov je zadatak da budu veoma vješti kako ne bi previše odmakli u sferu trivijalne književnosti, koju postmodernizam priznaje, ali profesionalno upakovanu. Pored toga, njihov se pokušaj mora ogledati u neprestanom izbjegavanju da postanu plagijat nečega što je već prožvakano.

Stoga oni ruše tradicionalne zidine umjetnosti dopuštajući sebi maksimalnu slobodu i prevazilaze sve što bi se u određenom trenutku moglo smatrati ustaljenim, želeći dokazati da umjetnici uvijek mogu dosegnuti vrhunce.

Takve zadaće prihvatio se i Miro Petrović. Njegova je poezija lepeza postmodernističkih elemenata tako suptilno naglašenih da ne izgleda isforsirano. Govoreći o poeziji kao jednom od bitnijih pitanja kulturološkoga bića on zapravo govori o sebi kao o čovjeku i pjesniku. Njegova primijenjena odnosno angažirana poezija poziva na čitanje i uvjerava nas da za poeziju dolaze bolja vremena, vremena u kojima ne vlada recesija među lijepim riječima.

LITERATURA:

- Batler, Kristofer (2012): Postmodernizam, Službeni glasnik, Beograd
- Hutcheon, Linda (1996): Poetika postmodernizma istorija, teorija, fikcija, prev. V. Gvozden i Lj. Stanković, Svetovi, Novi Sad.
- Lešić, Zdenko (2005): Teorija književnosti, Sarajevo Publishing, Sarajevo
- Moranjak-Bamburić Nirman (2003): Retorika tekstualnosti, Baybook, Sarajevo.
- Oraić – Tolić D. i Žmegač V. (1993): Intertekstualnost i autoreferencijalnost, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Supek, Rudi (1993): Psihologija modernističke lirike, Barbat & Prova, Zagreb.

Internet izvori:

- <http://www.jergovic.com/author/miropetrovic/>
- http://www.diwanmag.com.ba/arhiva/diwan5_6/sadrzaj/sadrzaj3.htm

SUMMARY:

Postmodernism, as a special artistic manifesto, but also as a reigning spirit of all spheres of human life, is studied in the different ways. Starting from its genre diversity and interconnectedness, through a unique language and the different procedures that rob themselves from a possible trivialization, it is clear that it is impossible to completely deplete it or completely cover it.

Therefore, main topic in this paper will be the concept of postmodernism and its basic features and it will be recognized in the same Miro Petrović poetry that speaks of itself.

Una 1, akrilik na platnu, 2009.

Kompozicija, akrilik na platnu, 2011.

Jasmina Tockić-Čeleš - Pedagoški fakultet u Bihaću

EFEKTI PRIMJENE NASTAVNIH IGARA U NASTAVI NJEMAČKOGA JEZIKA ZA UČENIKE PETIH RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE

Sažetak:

U ovome radu obrađen je efekat primjene igara u nastavnom procesu, tj. koliko dobro pripremljene i organizovane igre mogu uticati na učenje stranog jezika i na cjelokupan nastavni proces u nastavi stranog jezika. Ovdje su prikazani rezultati koji su dobijeni eksperimentalnom metodom istraživanja u nastavi njemačkog jezika u petim razredima osnovne škole. Razlika u nastavi je bila kod eksperimentalnog odjeljenja u metodama rada (gdje su najvećim dijelom primijenjeni različiti oblici igara i u obradi i u uvježbavanju), oblicima rada i nastavnim sredstvima koja su primijenjena u nastavnom procesu. Igre su bile prilagođene za prezentiranje i usvajanje nastavnog sadržaja ili uvježbavanje neke od jezičkih sposobnosti, kao i za njihovo utvrđivanje i ponavljanje. Učenici eksperimentalnog i kontrolnog odjeljenja su radili po istim udžbenicima i testirani su istim testovima, a u usmenom dijelu su ih ispitivali isti nastavnici. Eksperimentalno odjeljenje, čija se nastava bazirala na nastavnim igrama, imalo je bolji uspjeh u svim segmentima u učenju stranog jezika. Vidljivo je da je dobro pripremljena i organizovana nastava njemačkog jezika, koja je realizovana kroz različite igre, imala pozitivan uticaj na efekte učenje stranog jezika kod uzorka ovog istraživanja.

Ključne riječi: nastavna igra, eksperimentalno odjeljenje, kontrolno odjeljenje, nastava njemačkog jezika, testiranje i usmena provjera

Uvod

Odavno su poznata pedagoška nastojanja da se mladi ljudi osposobe za uspješan život i rad. Svi prosvjetni radnici su svjedoci da danas obrazuju i vaspitavaju neke nove generacije. Savremeni uslovi života traže nevjerojatnu sposobnost prilagođavanja u mnogim

segmentima ljudske djelatnosti. Tradicionalni sistem obrazovanja također doživljava promjene i odavno pokušava učenika učiniti subjektom nastavnog procesa. Ishodi učenja i njihova utilitarnost ubrzo će postati veoma značajan kriterij uspješnosti nastave stranih jezika. Sve prisutniji efekti globalizacije i otvorenosti tržišta rada sigurno će u budućnosti podrazumijevati uspješno poznavanje nekoliko stranih jezika.

Posmatrajući sa lingvističkog stanovišta možemo tvrditi da je osnovni zadatak u nastavi stranog jezika da učenike osposobimo za komunikaciju na stranom jeziku. Komunikacija u obliku u kojem je ljudi koriste, oslanjajući se prvenstveno na razgovor i korespondenciju, je uslov za socijalne kontakte i djelovanja koja su egzistencijalni dio ljudske društvene zajednice. Zato savremena komunikacija zahtijeva i poznavanje stranih jezika.

Od nastavnika stranog jezika se traži da upotrijebi svu svoju stručnost, kreativnost, umijeće i pedagoški takt kako bi zainteresovao učenike i izbjegao monotoniju u svom radu. U ovim zahtjevima primjena nekih drugačijih metoda sigurno je ispravan put. Pogotovo ako te metode rezultiraju odgovarajućim efektima, zadovoljstvo će biti obostrano. Primjena igara u nastavi stranog jezika zasigurno otvara jedno novo područje u metodici nastave stranog (njemačkog) jezika.

Šta je igra?

Različiti pojavni oblici igara u različitim društveno-ekonomskim uređenjima uslovi su različite teorije i poimanja igre. Stoga je sasvim razumljivo da je igra postajala predmet proučavanja različitih naučnih disciplina koje su, svaka sa svog stanovišta, proučavale igru i davale svoje stavove i teorije igre.

Eljkonjin (1987) navodi za riječ igra više značenja: igra se koristi za opis zabave; igra predstavlja nešto

neobično, slučajno i riskantno, npr. „igra s vatrom“, „igra sudbine“; igra može značiti i izvođenje nekog umjetničkog djela (gluma); igra je i podmetanje nekome, pretvaranje, nerviranje, posjedovanje rukovodeće uloge, npr. „On sada vodi igru.“; igra može služiti za opis, npr. „igra valova“.

Kod starih Grka je riječ igra označavala radnje svojstvene djeci. Jevreji su riječju igra označavali smijeh i šalu. Nijemci su riječju „spilaen“ naznačavali ritmičko lahko kretanje. Noviji evropski jezici terminom igra nazivaju lepezu ljudskih djelatnosti koje ne zahtijevaju težak rad, a pružaju radost i zadovoljstvo.

Igra je u raznim oblicima sastavni dio našeg života, ali najjaču moć i bitno značenje ima u djetinjstvu. Igra u školskom periodu preuzima ulogu pripreme za rad da bi kod odraslih osoba predstavljala mogućnost da se odmore od rada i preuzmu neke imaginarne uloge. Većina dječijih igara je zapravo imitacija i oponašanje odraslih. Dijete uči u igri upravljati odnosima, rješava probleme i konflikte, razvija svoju komunikativnu sposobnost i stiče sigurnost u komunikaciji, uči i učvršćuje društvene norme i uloge, razvija tako svoj identitet i svoju samosvijest, shvata svijet oko sebe i ujedno razvija svoje psihofizičke sposobnosti. Ono u igri upoznaje izražavanje osjećaja i suosjećanja i razvija svoju maštovitost. Sagledavajući sve sposobnosti koje dijete kroz igru stiče i razvija može se reći da igra ima trostruki značaj u razvoju djeteta: psihološki, pedagoški i socijalni. Sve ovo nam je kod djeteta i u nastavi veoma bitno jer igra ima neprocjenjivu odgojnu vrijednost, kao i uticaj na razvoj kognitivnih sposobnosti.

Kolb (1990) se u smislu definisanja igre bavi sa šest momenata koji uslovljavaju igru i pokušava tako obuhvatiti sve varijante igara:

Momenat slobode – igra se obavlja radi same igre i ne slijedi ciljeve koji su postavljeni izvan nje.

Momenat unutrašnje beskonačnosti – igra se može beskonačno mnogo puta ponoviti u svom istom obliku i ne mora biti završena time što se postigao njen cilj.

Momenat privida – igra se odvija u „svom svijetu“ i ona je irealna, a može se posmatrati i kao odraz stvarne situacije koja se samo imitira, a naš stvarni život poslije igre teče isto onako kao i prije igre i u njemu se ništa ne mijenja (ako u ovom smislu isključimo igru kao ovisnost).

Momenat ambivalencije – mora postojati smjena napetosti i opuštanja u igri.

Momenat zatvorenosti – igre su propraćene pravilima kojih se treba pridržavati da bi se ispunio princip „ferplaya“, bez obzira da li su ta pravila već čvrsto postavljena ili ih sami učesnici postavljaju.

Momenat sadašnjosti – igrači žele da pobijede u momentu igre i koncentracija je posvećena samo igri, ni prošlost ni budućnost nemaju uticaja na samu igru i igrače.

Istraživanja o nastavnim igrama

Džon Lok (Locke 1996), engleski filozof je smatrao da djeca brzo prihvataju igru tako da učenje i odgoj treba, kada god postoje uslovi za to, provoditi u formi igre jer je učenje moguće pretvoriti u igru i zabavu za djecu. Francuski pedagog Žan Žak Ruso (Roussau 1998) navodi kako djeca u igri podnose čak i velike napore kada su uvjereni da je to samo igra, ali da svi učitelji ne znaju iskoristiti tu dječiju ljubav prema igri. Devedesetih godina XIX vijeka se u Evropi širi pokret za propagiranje igara kod omladine. Nastojalo se da se igre unesu i u školske programe. Andrija Hajdenjak (1878) govori da su igre odgajatelju vjerno ogledalo životne slike njegovog pitomca. On je u svom djelu opisao narodne igre i obradio 128 igara koje je preveo iz strane literature. Sve do Prvog svjetskog rata se igrama u školama posvećivala posebna pažnja. Emil Vukotić (1951) je opisao veliki broj igara koje se mogu koristiti u nastavi. Većina igara se izvodila svaki dan uz gimnastiku između drugih časova, koji su predstavljali umni napor, ali se učiteljima savjetovalo da dobro paze da njihovi učenici savladaju i zadani materijal. Elke Štelfeld (Stellfeld 1995) u svojoj doktorskoj disertaciji o igrama u školi govori kao o nastavnim igrama jer joj se pojam didaktičke igre čini preširokim, kako iste igre mogu biti primijenjene ne samo u obrazovnim ustanovama nego i u slobodno vrijeme. Tako ona nastavnu igru vidi kao užu formu didaktičkih igara. I mnogi drugi autori, kao što su: Gebel (Göbel 1979), Krum (Krumm 1982), Vegner (Wegner 1982) - prema Elke Štelfeld (Stellfeld 1995) - i Enert (Ehnert 1982) su pokušali razgraničiti pojam nastavne igre od klasičnog pojma igre jer se kod nastavne igre radi o vježbi u vježbavanju nastavnog sadržaja. Gertraude Hajd (Heyd 1991) govori o didaktičkim igrama u kojima i kroz koje učesnici treba nešto da nauče. Igra je djelatnost koja predstavlja zabavu, zadovoljstvo i ne treba da se shvati kao rad ili drill, niti da u stvarnosti sa sobom nosi neke sankcije kao što su ocjenjivanje ili vrednovanje.

Igre u nastavi njemačkoga jezika

Igra u nastavi stranog jezika još uvijek je tema za koju se vežu velike nedoumice kada je u pitanju praksa jer mnogi nastavnici još uvijek sumnjaju u efekat igara u učenju stranog jezika. Igra se u nastavi ne treba koristiti kao odmor u radu, nego treba biti do detalja isplanirana, njena pravila moraju biti jasno definisana i treba imati jasno postavljen cilj. Kroz igre u nastavi se mogu uvježbavati sve četiri sposobnosti kojima težimo u nastavi stranog jezika: razumijevanje onoga što se čuje, govor (razgovor), čitanje i pisanje. Igrama u nastavi se može uvježbavati jedna od ovih sposobnosti, a može se i kombinovati, tako da se nekim igrama uvježbavaju sve četiri sposobnosti.

Krista Dauviler i Dorotea Levi-Hilerih (Dauviller/Lévy-Hillerich 2004) su igre u nastavi njemačkog jezika razvrstale u igre za slušanje i govor, igre za čitanje i pisanje, igre za proširenje fonda riječi, igre za gramatiku i igre za upoznavanje zemalja njemačkoga govornog područja, kulture i običaja njihovog stanovništva. Za svaki dio su navele veliki broj igara i didaktički pristup istima u nastavi njemačkoga jezika.

Učesnici u nastavnoj igri koriste strani jezik kao sredstvo komunikacije. Korekcija grešaka se dešava na nivou komunikacije između učesnika, što ih ne sputava u komunikaciji, a nastavnik te greške može koristiti za sljedeću igru u kojoj će kroz igru uvježbavati pravilne strukture.

Što se tiče didaktičkog stanovišta možemo poći od Gebelovih (Göbelovih 1979) kriterija igre koji se odnose na sve vrste igara koje se koriste u nastavi, bez obzira da li su to karte, igre s kockicama, reakcijske igre ili igre riječima.

Ti kriteriji bi se ogledali u sljedećem:

- igra u sebi sadrži cilj koji se razlikuje od obrazovnog cilja, ali je povezan sa obrazovnim ciljem;
- igra ima elemente slučajnosti, napetosti i iznenađenja i predstavlja zadovoljstvo za učesnike;
- igra ima pravila;
- u igri postoje elementi konkurencije - takmičarski duh;
- igra zahtijeva učešće igrača na koje se ne primjenjuju nikakve sankcije.

Nastavna igra mijenja klasični odnos nastavnik - učenik i učenik - učenik u odnosu na uobičajenu nastavnu situaciju.

Igre za uvježbavanje stranog jezika - strani jezik kao cilj igre (igre učenja) - koriste jezik kao materijal za igru i najčešće se koriste za početnike i za uvježbavanje pojedinih struktura na višem stepenu učenja stranog jezika, ali se veoma često uvježbavanje pravila ili formi u grupama obilježava kao igra pri čemu se u potpunosti gubi karakter igre. One unose jezički materijal u jednostavne šeme: bingo, loto sa jezičkim sadržajem, igre s kockicama, križaljke i sl. i kroz njih se može vježbati pravopis, jezički fond ili sintaksa. Ovo su igre zatvorenog karaktera.

Igre kojima je strani jezik samo sredstvo za komunikaciju (igre s ulogama) su otvorenog karaktera i najčešće se primjenjuju kao vježbe jezičkih sposobnosti: razumijevanja pročitnog ili slušanog teksta, govor i pisanje. Ove igre pokazuju upotrebu jezika, ali u veoma ograničenom obimu tako da se mogu koristiti za početnički nivo. Najčešći oblik ovih igara je pitanje - odgovor. U ove igre možemo uvrstiti: kviz, intervju, igre pogađanja ili odgonetanja i slične igre. Ovisno o njihovoj otvorenosti ove igre mogu biti upotrijebljene i za komunikativnu nastavu na višem nivou.

U komunikativne igre se mogu uvrstiti: igre uloga (učenik predstavlja neku drugu osobu, a ostali pogađaju ko je on i slično), kviz (npr. pogađanje zanimanja), takmičarske igre, test slušanja (koristi se za razumijevanje onoga što čujemo i učvršćivanje fonda riječi), priča u slikama (učenici smišljaju različite sadržaje priče, po onom redu slika koje oni sami sebi odrede), igre simulacije i tako dalje.

Kroz komunikativne igre učenici uče i jezik što se ne postavlja kao cilj igre.

Metodologija istraživanja

Uzorak ispitanika

Istraživanje je provedeno na 47 učenika petih razreda osnovne škole koji su bili podijeljeni na eksperimentalno (23 učenika 5a) i kontrolno (24 učenika 5b) odjeljenje.

Metode rada

Istraživanje je sprovedeno metodom eksperimenta. U eksperimentalnom i kontrolnom odjeljenju nastavno se gradivo obrađivalo po udžbeniku Pingpong Neu 1 sa popratnom radnom sveskom,

koji su Nastavnim planom i programom odobreni za peti razred. Obradeno je prvih šest tema (1-6):

Ich und die anderen – Ja i drugi

So sind wir – Takvi smo mi

Vater, Mutter, Opa, Oma und Co – Tata, mama, djed, baka i co.

Zu Hause – Kod kuće

Schule - Škola

Schulsachen – Školske stvari.

Razlika u nastavi je bila kod eksperimentalnog odjeljenja u metodama rada (gdje su najvećim dijelom primijenjeni različiti oblici igara i u obradi i u uvježbavanju), oblicima rada i nastavnim sredstvima koja su primijenjena u nastavnom procesu. Igre su bile prilagođene za prezentiranje i usvajanje nastavnog sadržaja ili uvježbavanje neke od jezičkih sposobnosti, kao i za njihovo utvrđivanje i ponavljanje. Upute i pravila igre su saopćavana većim dijelom na maternjem jeziku, a učenici su imali ta pravila i za vrijeme igre ispisana na maternjem i njemačkome jeziku: na plakatu okačenom na tabli, na foliji i projektovana na platnu, na radnim listovima ili kratko zapisana na tabli. Većina igara se mogla koristiti više puta sa različitim sadržajem (tako da su pravila već bila poznata) pa su poslije kratko ponavljana na njemačkome i prezentirana na tabli na neki od već navedenih načina. Igre su integrirane u nastavu, a nisu korištene za opuštanje ili kao nagrada pred kraj sata.

Kod primjene igre u nastavi vodilo se računa:

da se u igri nove informacije nadovezuju na već poznato i utvrđeno,

da u igri učestvuju svi učenici bez izuzetka, a prema svojim jezičkim mogućnostima,

da u grupnom radu grupe ne budu velike tako da svi mogu više puta doći na red, npr. manje grupe po 3 - 4 ili 4 - 5 učenika,

da se kroz igru ponavljanjem i bez pritiska nastavnika učvrste nastavni sadržaji koji nisu postavljeni kao direktan cilj igre,

da igra predstavlja izazov da se postigne pobjeda, a ne da je to nametnuti dio časa,

da izabrane igre zadovolje jezički nivo i interese učenika,

da se gubitnik u igri ne kažnjava lošom ocjenom i pobjednik dobrom, nego da se kao krajnji cilj igre postavi pobjeda, a ocjenjivanje uopće ne bude vezano za igru i njen ishod.

Kod nekih riječi je vizuelno povezivanje sa slikom jednostavno pa se ovdje iskoristila i ta mogućnost sa igrama kao što su memory, domino, karte, ukrštenice, pazle (puzzle), igre sa pločom-pripremljenom podlogom i sl. Ove igre zahtijevaju već pripremljen materijal pa su neke od sredstava pripremali učenici kao domaći zadatak, npr. karte s pitanjima, slike za pazle.

Neke igre su se mogle organizovati i sprovesti bez pomoćnih sredstava ili uz upotrebu papira i olovke, kao što su: zapamti i ponovi, pantomima, pojmovi na isto slovo i slične igre.

Pored igara se obrađivao i novi tekst i vodila komunikacija vezana za njegov sadržaj, ali nam to nije bilo težište sata, nego što bolja primjena fonda riječi u svakodnevnim situacijama, pa smo u nastavi primijenili i igre uloga u kojima su učenici u dijalozima i razgovorima preuzimali uloge i inscenirali svakodnevne situacije, npr. u trgovini, na času, u restoranu itd. Npr. ako je u tekstu za obradu dijalog ili razgovor onda su odmah učenicima dodijeljene te uloge i oni su preuzimali dijalog ili razgovor.

Nastava je bila upotpunjena i muzikom koja je tematski bila usmjerena, a u pauzama su učenici imali priliku slušati modernu njemačku muziku - grupe i pjesme koje su trenutno zanimljive za njihov uzrast.

Rezultati i diskusija

U toku nastave učenici oba odjeljenja su testirani nakon svake teme (po 6 testova) i u svakom polugodištu po dva puta ocjenjivani za usmeni odgovor - jednom je ispitivač predmetni nastavnik, a drugi put nastavnik istog predmeta koji im ne predaje - i te vrijednosti su se koristile za analizu i poređenje rezultata eksperimentalnih i kontrolnih odjeljenja.

Tabela br. 1 Distribucija ocjena poslije šest testova

Ocjena	Učenika Va	U % Va	Učenika Vb	U % Vb
Odličan (5)	55	40.15	23	16.08
Vrlodobar (4)	47	34.30	29	20.28
Dobar (3)	21	15.32	50	34.96
Dovoljan (2)	13	9.49	29	20.29
Nedovoljan(1)	1	0.73	12	8.39
Prosječna ocj.	4.03		3.15	

U Tabeli br. 1 prikazana je distribucija ocjena koje su postigli učenici petih razreda poslije urađenih svih šest testova. Primjećuje se evidentna kvalitativna razlika u distribuciji ocjena u korist učenika eksperimentalne grupe. Tako su učenici ove grupe i u prosječnoj ocjeni za 0,88 bolji od učenika kontrolne grupe. Kontrolno odjeljenje dominira brojem dobrih ocjena dok je u oba odjeljenja nedovoljna ocjena minimalno zastupljena, posebno u eksperimentalnom odjeljenju.

Tabela br. 2 Prosječne ocjene u usmenom dijelu

Razred	I dio I polug.	II dio I polug.	I dio II polug.	II dio II polug.
Va	3.96	4.0	4.17	4.17
Vb	3.17	3.33	3.0	3.08

Iz Tabele br. 2 može se vidjeti da je na kraju školske godine Vb odjeljenje imalo prosječnu ocjenu usmenog dijela 3.08, a Va odjeljenje 4.17, na osnovu čega možemo zaključiti da je u usmenom dijelu eksperimentalno (Va) odjeljenje imalo bolji uspjeh i veću prosječnu ocjenu za 1.09.

U toku nastave učenici su ocijenjeni za usmeni dio koji obuhvata:

čitanje teksta,

razgovor o tekstu i

razgovor na određenu temu vezanu za svakodnevnu situaciju.

Tabela nam pokazuje povećanje prosječne ocjene u Va u drugom dijelu I polugodišta na 4.0 za 0.04 u odnosu na prvi dio I polugodišta 3.96, a istu prosječnu ocjenu 4.17 u oba dijela II polugodišta. U II polugodištu je prosječna ocjena za 0.17 veća u odnosu na drugi dio u I polugodištu što iskazuje poboljšanje ocjena iz usmenog dijela. To se najbolje vidi poredeći prvi dio I polugodišta gdje je prosječna ocjena 3.96 i drugi dio II polugodišta gdje je prosječna ocjena 4.17 pri čemu se bilježi znatna

razlika od 0.21 što nam ukazuje na napredak učenika eksperimentalnog odjeljenja u usmenom dijelu u toku jedne školske godine. U Vb je prosječna ocjena u drugom dijelu I polugodišta 3.33, a u Va je 4.0, što nam pokazuje da je eksperimentalno Va odjeljenje u istom periodu postiglo bolji uspjeh u usmenom dijelu za 0.64 nego Vb odjeljenje. Na kraju školske godine je Vb odjeljenje imalo prosječnu ocjenu usmenog dijela 3.08, a Va odjeljenje 4.17 na osnovu čega možemo zaključiti da je u usmenom dijelu eksperimentalno Va odjeljenje imalo bolji uspjeh i veću prosječnu ocjenu za 1.09. Ovakva razlika u prosječnim ocjenama na kraju školske godine je i rezultat aktivnog učešća svih učenika Va odjeljenja u razgovorima i govornim vježbama - igrama u usmenom dijelu, bez obzira na njihovu jezičku kompetenciju. Na ovaj način su uspjeli učvstiti jezički fond tako da su na usmenoj provjeri bili sigurniji i bolje su vladali svojim jezičkim fondom od učenika

Vb odjeljenja. U samom pristupu ispitivanju kod učenika Va se nije primjećivala trema niti napetost (tj. strah od neznanja ili niske ocjene) koje bi uticale na koncentraciju za usmenu provjeru jer su već svi u više navrata imali mogućnost da provjere svoje komunikativne sposobnosti i da njima dobro ovladaju. U Vb se, naprotiv, i kod posljednje usmene provjere osjetio veliki uticaj treme i nesigurnosti kako pri izboru riječi tako i u upotrebi gramatike.

Primijećene razlike u aritmetičkim sredinama srednjih ocjena testirali smo T-testom za male nezavisne uzorke. Rezultati ovog testa pokazuju statistički značajnu razliku između ove dvije grupe učenika petih razreda na nivou statističkog zaključivanja od ($p = .05$).

Tabela br. 3 Rezultati T- testa

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means					95 % Confidence Interval of the Difference	
	F	Sig.	t	Df	Sig.(2-tailed)	Mean Difference	Std Error Difference	Lower	Upper
Equal variances assumed	3.559	0.89	6.987	10	.000	.9833	.1404	.6698	1.2969

Ovakvu situaciju objašnjavamo pozitivnim efektima eksperimentalnog programa koji je doprinio većem nivou znanja onih učenika koji su njime bili obuhvaćeni.

Zaključak

Rezultatima uspjeha iz usmenog i pismenog dijela dokazano je da učenici u nastavi postižu bolje rezultate kada se primjenjuju različite nastavne metode i oblici rada u kojima preovladava igra. Iz toga proizilazi i da dobro pripremljene i organizovane, nastavnom sadržaju i procesu prilagođene igre imaju veliki uticaj na učenje stranog jezika u V razredima osnovne škole.

Učenici su preuzeli i uspješno ostvarili pripremu dijela igara, tj. materijala za igru, većinom kao domaći zadatak.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da ne treba izbjegavati mogućnost primjene nastavnih igara u nastavi stranog jezika. Oni bi trebali motivisati nastavnike stranih jezika u osnovnim školama da svoje sate osmisle i ispune nastavnim igrama koje mogu i sami kreirati, didaktizirati i prilagoditi uzrastu svojih učenika i njihovom nivou jezičke

kompetencije za jezik koji po Nastavnom planu i programu uče kao prvi ili drugi strani jezik. Jednom pripremljene igre se mogu primijeniti više puta u nastavi i za više generacija, tako da svaki nastavnik stranog jezika može postepeno uvoditi igre u nastavu i svake školske godine proširivati svoju zbirku igara.

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wurde der Effekt bei der Anwendung von Spielen im Unterrichtsprozess behandelt, bzw. wie viel Einfluss gut vorbereitete und organisierte Spiele auf den Fremdspracherwerb haben können, wie auch auf den gesamten Unterrichtsprozess im Fremdsprachenunterricht. Die hier dargestellten Ergebnisse wurden mit Hilfe der experimentellen Methode gewonnen. Der Unterschied innerhalb des Unterrichts in der Experimentalklasse war in den Unterrichtsmethoden (wo größtenteils verschiedene Spielformen eingesetzt wurden, wie bei der Bearbeitung des Lernstoffs, so auch

in der Einübungsphase), in den Sozialformen und in den Unterrichtsmedien und -materialien, die im Unterrichtsprozess eingesetzt worden sind. Die Spiele wurden der Präsentation und Einprägung des Lernstoffs oder der Einübung einer der Sprachfertigkeiten angepasst, wie auch deren Festigung und Wiederholung. Die Schüler der Experimentalklasse und der Kontrollklasse haben mit den gleichen Schulbüchern gearbeitet und wurden mit den gleichen Tests getestet. Mündlich wurden sie von den gleichen Lehrern geprüft. Die Experimentalklasse, deren Unterricht auf den Unterrichtsspielen basierte, hatte bessere Leistungen in allen geprüften Segmenten gezeigt. Forschungsmäßig ist ersichtlich, dass ein gut vorbereiteter und organisierter Deutschunterricht, der mittels verschiedener Spiele realisiert wurde, einen positiven Einfluss auf die Effekte des Fremdsprachenerwerbs bei der Experimentalklasse hatte.

LITERATURA

- Bausch, Karl-Richard; Herbert Christ; Werner Hüllen; Hans-Jürgen Krumm (Hrsg.1989): Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen, Francke.
- Dauvillier, Christa; Dorothea Lévy-Hillerich (2004): Spiele im Deutschunterricht. Berlin, Langenscheidt.
- Ehnert, Rolf (1982): Zum Einsatz von Sprachlernspielen im Fremdsprachenunterricht Deutsch: Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 8. München, Goethe-Institut,.
- Göbel, Richard (1979): „Vorläufige Überlegungen zu einer Systematik der Lern- und Lehrtechniken im Fremdsprachenunterricht“. Deutsch Lernen: Zeitschrift für den Sprachunterricht mit ausländischen Arbeitnehmern, S. 15, 3/1979.
- Hajdenjak, Andrija (1878): Djetinje igre za mladež obojega spola.
- Heyd, Gertaude (1991): Deutsch lehren. Grundwissen für den Unterricht in Deutsch als Fremdsprache. Frankfurt am Main, Verlag Moritz Diesterweg,.
- Kolb, Michael (1990): Spiel als Phänomen – Das Phänomen Spiel: Schriften der Deutschen Sporthochschule. Sankt Augustin.
- Larcher, Dietmar (1992): „Der Hauptzweck der Erziehung! Spiele im Sprachunterricht?“. Zeitschrift für den Deutschunterricht, 16, 22-23.
- Locke, John (1996): Some Thoughts Concerning Education. Indianapolis, Hackett Publishing Co.
- Müller, Bernd-Dietrich (Hrsg.1989): Anders lernen im Fremdsprachenunterricht. München, Langenscheidt,.
- Roussau, Jean Jacques (1998): Emil oder Über die Erziehung. Stuttgart, Reclam.
- Scheuerl, Hans (1973): Das Spiel. Untersuchungen über sein Wesen, seine pädagogischen Möglichkeiten und Grenzen. 9 Auflage. Weinheim, Basel.
- Stellfeld, Elke (1995): Zu Schreibspielen als Sprachlernspielen im Fremdsprachenunterricht des mittleren Schulalters. Magdeburg.
- Vukotić, Emil; J. Krameršek (1951): Zbirka 600 igara za škole i društva. Zagreb, Sportska stručna biblioteka FISAH-a.

Lejla Ovčina - Univerzitet u Bihaću

LIRSKA PJESMA U NIŽIM RAZREDIMA OSNOVNE ŠKOLE

Sažetak:

Lirska poezija, po svom postanku, najstarija je književna tvorevina. Ona predstavlja umjetničko djelo u stihu i prozi u kojoj pjesnik iskazuje svoja lična osjećanja. Sa lirikom, kao umjetničkim djelom, učenici se susreću na samom početku svog školovanja. Umjetnička snaga lirike osigurava misaone i emotivne reakcije čije su važnosti u uspješnoj komunikaciji sa književnoumjetničkim tekstom neupitne. Oni čine podlogu interpretaciji, istraživanja umjetničke posebnosti i vrijednosti književnoga djela. U radu je dan pregled poznatih modela obrade lirskih pjesama, kao i programski zahtjevi i književnoteorijski pojmovi raspoređeni po razredima, u cilju pružanja savjeta budućim studentima i podsjetnik učiteljima za njihov rad.

Ključne riječi: lirska poezija, interpretacija, književnoteorijski pojmovi, modeli,

Uvod

Umjetnost se zasniva na doživljavanju lijepog kao osnovnoj vrijednosti umjetničkog djela. Lijepo je ono što u nama pobuđuje ugodan osjećaj. Snažno emocionalno djelovanje na stjecanje životnih stavova i uvjerenja, duhovno i materijalno stvaranje, te oblikovanje cjelokupne ličnosti, zahvaljujemo umjetnosti. Umjetnost riječi, književnost, pokazala se kao najdjelotvornija u odgoju i obrazovanju mladih. Važnost književnosti ogleda se u tome što sadrži ljudsko iskustvo oblikovano na poseban, neponovljiv i nezamjenjiv način i uvijek ima ulogu afirmacije humanog u čovjeku, ljudskom društvu i prirodi.

Umjetnička priroda, koju lirska poezija nosi u sebi, obezbjeđuje joj adekvatno mjesto u nastavnim programima. Njenu unutarnju strukturu čine najsuptilnija ljudska osjećanja koja se saopćavaju pregnantnijim jezičkim izrazom. Autentični pjesnici, pjesnici profinjenog senzibiliteta,

uspjevaju da kroz njihova osjećanja, raspoloženja i preokupacije prepoznamo svoja osjećanja, raspoloženja i preokupacije. S obzirom na činjenicu da je lirika izraz zajedničkih stanja nas i pjesnika, za liriku uslovno kažemo da je "poezija subjektivnih osjećanja".

U nastavi, lirika djeluje na snaženje emotivno – imaginativne sfere učenikovog duhovnog života. Lirika oplemenjuje učenikove duhovne snage, "osposobljava ga za doživljavanja i osmišljavanje svijeta oko sebe i sebe u svijetu i uči ga jeziku kojim se doživljajno i spoznajno može najpotpunije izraziti" (Ilić, 1977). Upoznavanje lirike visoke umjetničke vrijednosti oplemenjuje učenički senzibilitet, tu najsuptilniju stranu čovjekove ličnosti, razvija učenički biran, misaono i emotivno pun jezički izraz.

Interpretacija lirske poezije

U nastavnom radu, prilikom interpretacije književnoga djela, pa i lirske poezije, važno je angažovati svakog učenika. Učenik treba da bude aktivan učesnik u procesu vlastitog obrazovanja i odgoja, ovisno o njegovim interesima i psihofizičkim mogućnostima. Za samostalno stjecanje znanja iz oblasti književnosti, potrebno im je omogućiti stvaralačko poniranje u umjetnička djela. Interpretacijom književnih tekstova otkrivaju svijet književnih djela, njegove poruke i ljepotu. Interpretacija je stvaralački proces koji osvjetljava djelo kroz različite aspekte. Ona omogućuje afirmaciju individualnog učenikovog doživljaja i maksimalno razvijanje njegovih stvaralačkih potencijala. U isto vrijeme zahtijeva i primjenu aktivnih oblika učenja, i to onih koji će učeniku omogućiti samostalno poniranje u književne tekstove. Važno je da učenici uočavaju relevantne podatke i da se kritički odnose prema njima i na taj način osposobljavaju se za samostalnu interpretaciju književnih djela.

Lirska pjesma je, po svojoj prirodi, veoma složena. Ona je slojevita i višeznačna književna tvorevina,

organizirana na poseban način, bogata figurativnim načinom izražavanja, jezičkim sredstvima, zgusnuta, emocionalno obojena, ekspresivna i bogata muzikom. Upravo zbog te svoje umjetničke složenosti, posebna pažnja posvećuje se njenoj obradi. U osnovnoj školi, vodeći računa o strukturnim obilježjima lirske pjesme, kao temeljne kategorije koje tvore lirski svijet uzete su: pjesnička (lirska) slika, motiv, raspoloženje, ritam, jezik i stil. Spomenute kategorije provode se u svim razredima, na nivou koji je prilagođen učenicima te dobi. Svaka od njih može biti polazište interpretacije na način da se ne posmatra izvan pjesničkog konteksta kojem pripada.

Modeli obrade lirskih pjesama

Svaka lirska pjesma je individualna duhavana tvorevina, autonoman i specifičan umjetnički senzibilitet pjesnika i kao takva zahtijeva poseban pristup njenoj interpretaciji. Metodički pristup lirskoj pjesmi zavisi od same pjesme, odnosno od njene umjetničke strukture. Sama umjetnička struktura lirske pjesme određuje metodički postupak. S obzirom na činjenicu da je svaka lirska pjesma svijet za sebe, njenoj interpretaciji ne treba prilaziti šablonski. Metodičkih modela obrade lirske pjesme trebalo bi biti onoliko koliko je pjesama. Njenu interpretaciju treba pronalaziti u samoj pjesmi – njenim značenjima, načinu njene organizacije, jeziku i njenoj stilskoj upotrebi. Ona polazi od pjesme kao centra oko kojeg je usmjerena sva aktivnost.

U literaturi postoje različiti modeli obrade lirske pjesme koji su primjenjivi u radu s učenicima. Njihovi tvorci su autori koji imaju različit pristup obradi lirske pjesme. To saznanje omogućuje nam da u radu posebnosti lirske pjesme dolaze do punog izražaja. Ne treba učenike opterećivati prekomjernim zahtjevima, ne mora se sve istog časa reći. Neka nešto ostane nedorečeno da bi poslije sazrlo u skladu sa iskustvom, stečenim saznanjima i doživljajima. Niti jedna interpretacija ne može obuhvatiti sve vrijednosti jednog djela, niti izraziti sve doživljaje učenika.

I model - Strukturni model organizacije časa lirske pjesme (Dragutin Rosandić)

1. doživljajno – spoznajna
2. najava teksta i njegova lokalizacija
3. interpretativno čitanje
4. emocionalno – intelektualna pauza
5. objavljivanje doživljaja

6. interpretacija
7. sinetaza
8. samostalan rad učenika

II model - Etape izučavanja pjesme (Pavle Ilić)

1. motivisanje učenika
2. doživljavanje pjesme
3. analiza pjesme
4. sinteza doživljenog i saznatog
5. zapamćivanje pjesme
6. stvaralačka primjena

III model - Plan nastavnih postupaka (Vladimir Milarić)

1. motivacija
2. najava pjesme
3. interpretativno čitanje pjesme
4. prvo čitanje nakon čitanja pjesme
5. impresija učenika
6. analiza pjesme
7. vraćanje ka pjesmi (ponovno čitanje)

IV model - Plan nastavnih postupaka 2 (Vladimir Milarić)

1. motivacija
2. pauza prije čitanja pjesme (ostvarivanje tišine i iščekivanja)
3. interpretativno čitanje pjesme
4. emocionalna pauza
5. prvo čitanje poslije čitanja pjesme
6. učenčke impresije
7. analiza pjesme
8. dječije stvaralaštvo podstaknuto pjesmom

V model - Struktura interpretacije lirske pjesme (Gabrijela Šabić)

1. motivacija
2. najava pjesme
3. interpretativno čitanje
4. emocionalna pauza
5. izražavanje doživljaja
6. čitanje u sebi i zamišljanje pjesničkih slika
7. usmjereno čitanje u sebi i kompozicijska analiza pjesme
8. uvođenje učenika u interpretativno čitanje pjesme
9. stvaralačko izražavanje
10. 10. završno interpretativno čitanje

VI model - Interpretacija književnog teksta – lirska pjesma (Ante Bežan)

1. emocionalno – intelektualna motivacija
2. najava pjesme
3. izražajno čitanje pjesme
4. emocionalno – intelektualna pauza
5. objavljivanje i kreacija doživljaja
6. interpretacija (analiza) pjesme
7. sinteza
8. stvaralački rad

Programski zahtjevi u razrednoj nastavi

Uvođenje u svijet lirske poezije – prvi razred

Jedno od najtežih, najsloženijih i metodički najvažnijih vremenskih perioda tokom cjelokupnog školovanja je prvi razred osnovne škole. Djeca

u ovoj dobi doživljavaju prvu veliku promjenu u socijalnom i duševnom razvoju, koja im je nametnuta od strane odraslih. Bezbrizno djetinjstvo zamjenjuju školskim radom i obavezama. Njihov život još uvijek je prožet igrom, pa im prelazak u područje odgovornosti treba olakšati primjerenim pristupom, vodeći računa o njihovim razvojnim mogućnostima. Nastava maternjeg jezika u prvom razredu iznimno je složena i zahtijeva višestruko i višeslojno oblikovanje nastavnih sadržaja, koji su strukturirani u početno čitanje i pisanje, nastavu jezika, književnosti, kulturu izražavanja i medijsku kulturu.

Razred	Pjesme	Zahtjevi	Pojmovi
1. razred	1. Grigor Vitez: Gitara jesenjeg vjetra (pjesma); 2. Nasiha Kapidžić-Hadžić: Lutke u školi; Baka čisti put 3. Vesna Parun: Uspavanka za ježa; 4. Gvido Tartalja: Kratkotrajna škola; 5. Luko Paljetak: Gramatička česma; 6. Bosiljka Letić – Fabri: Jesen	Spoznati, doživjeti i iskazati svojim riječima doživljaj kratke pjesme, stilski i sadržajno primjerena učeniku Povezivati riječi neke pjesme uz ritmičku pratnju i glazbu; igre uz ritmičku pratnju kraćih pjesama; igre smišljanja rime na zadane riječi; Lanac riječi koje se rimuju	Pjesma

Tabela 1. Programski zahtjevi – prvi razred

Uloga nastave književnosti u prvom razredu je uvođenje djeteta u svijet književne umjetnosti, u prvom redu, doživljavanjem i razumijevanjem, književnog teksta, bogaćenjem rječnika, te uočavanjem djeci ove dobi, bliskih književnih vrsta. Već u predškolskoj dobi djeca se susreću s kratkom pjesmom oju su naučili od roditelja, nene, dede ili u vrtiću. Treba naglasiti da je pažnja usmjerena na razvoj govora i usmenog izražavanja, iščitavanja, čitanja, razumijevanja pročitano i reprodukciju sa ili bez elemenata kreativnosti. Upravo ovi elementi uključeni su u programske sadržaje, ali bez naznačenih obaveza usvajanja pojmova. U prvom razredu osnovne škole učenici se susreću s pet pjesama. Njihovi nazivi, programski zahtjevi i pojmovi dani su u tabeli 1.

Osnovna osjećanja – drugi razred

Nastava maternjeg jezika i književnosti u drugom

razredu osnovne škole nastavak je nastave iz prvog razredu u kojem su učenici stekli početne radne navike i prva znanja iz nastavnih područja bhs jezika kao nastavnog predmeta. U drugom razredu učenici se uvode u prepoznavanje i imenovanje pjesme i razlikovanje poezije od proze.

U ovom periodu učenici se upoznaju sa dvanaest pjesama. Nova saznanja koje dobivaju u vezi sa pjesmama su: da se pjesme mogu čitati, učiti napamet, recitirati i da one u nama izazivaju različita osjećanja. Spontano, imaginativno, slušno i vizuelno primanje poezije preovladava u ovoj fazi. Od učenika se očekuje da izražavaju osnovno osjećanje koje je pjesma ili dio pjesme u njima izazivala. Širok je krug motiva koji pjevaju o porodici, svijetu životinja, prirodi, godišnjim dobima i svemu onome što izlazi iz svijeta djetinjstva. (Tabela 2.)

Razred	Pjesme	Zahtjevi	Pojmovi
2. razred	1. Branko Ćopić: Ježeva kućica 2. Enisa Osmančević Ćurić: Za sretan put po dukat žut 3. Ivica Vanja Rorić: Bubamara 4. Zahra Hubijar: Medin rođendan 5. Velimir Milošević: Nebeska crtanka 6. Šimo Ešić: Zašto volim svoju baku 7. Grigor Vitez: Zalazak sunca 8. Jadranka Čunčić: Strašan pas 9. Branko Ćopić: Lijin oglas 10. Kasim Deraković: Teče rijeka 11. Stanislav Feminić: Suza 12. Mirsad Bećirbašić: Naušnice od trešanja	Spoznati, doživjeti i iskazati doživljaj kratke pjesme, stilski i sadržajno primjerene učeniku; razlikovati pjesmu od proznog teksta Slušati i čitati primjerne pjesme; komunicirati s pročitanim ili slušanim pjesmama; iskazivanje dojmova o dijelovima ili cijeloj pjesmi; poticati učenikovo stvaralaštvo kao odziv na pjesmu	Pjesma

Tabela 2. Programski zahtjevi – drugi razred

Pjesničke slike – treći razred

U trećem razredu (tabela 3.) akcenat je stavljen na prepoznavanje i imenovanje zadanih književnoteorijskih pojmova (pjesma, strofa/kitica, stih). Učenici se s pjesničkom slikom susreću na samom početku svog školovanja (npr. Baka čisti put Nasiha Kapidžić-Hadžić), iako se sam pojam pjesnička slika obrađuje tek u trećem razredu. Zahtjev koji učitelji postavljaju pred svoje učenike u ovom periodu je da zapažaju vizuelne i auditivne elemente slike, jer u toj dobi djeca već imaju razvijenu tu sposobnost. Učenicima se objašnjava da pjesničku sliku zamišljamo, da je to slika koju pjesnik naslika riječima u pjesmi ili pripovjednom tekstu. Primjeri pjesničkih slika su: te oči, plavetac neba (porede se oči i nebo po plavoj boji), zlatno polje (misli se na polje zrelog žita), stakleni most (zaleđeni most)...

Razred	Pjesme	Zahtjevi	Pojmovi
3. razred	1. Alija H. Dubočanin: Želja 2. Luko Paljetak: Rijeka 3. Jevrejska narodna pjesma: Izgubljeno stado 4. Branko Ćopić: Bosna 5. Oton Župančič: Zlatna kantica 6. Nasiha Kapidžić-Hadžić: Trčimo za suncem 7. Stanislav Feminić: Ratoborni snješko 8. Šukrija Pandžo: List na putu 9. Stanko Rakita: Cvjetovi 10. Grigor Vitez: Zima se razboljela 11. Fikreta Salihović Kenović, Asji	Razlikovati dijelove pjesme: kiticu (strofu) i stih; primati (repcija) pjesme i pojedine pjesničke slike stilski i sadržajno primjerene učenicima. Stvoriti poticajno ozračje za primanje pjesme (lirska meditacija, asocijacije, ilustracija, muzika...); zapažati grafostrukturu (izgled) pjesme (kitice i stihovi); slušati dijelove pjesme zatvorenih očiju; zamišljati i jezičnim sredstvima iskazivati zamišljenu pjesničku sliku; prepoznati pjesničku sliku Šaljive i domoljubne/rodoljubive pjesme (repcija); razlikovati šaljivu i domoljubno/rodoljubivu pjesmu među drugim pjesmama.	pjesma, katica (strofa), stih, pjesnička slika šaljiva pjesma, domoljubna pjesma

Tabela 3. Programski zahtjevi – treći razred

Zbog šaljivoga karaktera učenici vole i lahko pamte šaljive pjesme. U ovome periodu sa šaljivom pjesmom upoznaju se na primjeru pjesme Stanislava Femenića, sa njenim osnovnim obilježjima i šaljivim načinom izražavanja.

Domoljubne i rodoljubive pjesme, s kojima se učenici također susreću u trećem razredu, smatramo jednom vrstom pjesama, čijoj vrsti pripada i Bosna Branka Ćopića. Na osnovu nje objašnjavamo pojmove dom i domovina i upoznajemo osnovna obilježja domoljubne/rodoljubive pjesme povezujući njen sadržaj sa sadržajem riječi dom i domovina.

Rima – četvrti razred

Završetkom četvrtog razreda učenici bi trebali da ovladaju znanjima i vještinama koje jednim

imenom nazivamo osnovna pismenost. Na području književnosti, posebno poezije, susreću se sa ritmom, rimom i temom. U pjesmi se mogu ponavljati riječi, skupine riječi, stihovi i strofe. Slušno i vizuelno uvodimo učenike u ritam. U analizi pjesme treba istaknuti funkciju ponavljanja riječi i stihova. Npr. Domovina nije riječ iz spomenara Ismeta Bekrića u kojoj se javlja ponavljanje stihova i Prvi snijeg Gustava Krkleca, gdje se ponavljaju riječi (bijelo). Ritam se posmatra u tijesnoj vezi sa ostalim elementima koji izgrađuju svijet pjesme (stihom, strofom, kompozicijom, emocionalnim i zvukovnim slojem, značenjem).

Razred	Pjesme	Zahtjevi	Pojmovi
4. razred	1. Alija H. Dubočanin: Jesenja pisma 2. Gustav Krklec: Prvi snijeg 3. Ismet Bekrić: Domovina nije riječ iz spomenara 4. Kasim Deraković: Ljetnja noć 5. Muharem Omerović: Moja baka 6. Šukrija Pandžo: Osluškiivanje 7. Grigor Vitez: Svirala od vrbe	Uočavanje i izdvajanje teme u proznome tekstu. Uočiti ponavljanja u stihu, kitici i pjesmi radi isticanja i naglašavanja neke ideje ili zvučnoga doživljaja pjesme; slušno i vidno uočavanje sroka. Učenici će osjećati, prepoznavati i doživljavati snagu i ljepotu pjesničke riječi. Uočavat će slikovito jezgrovitost u pjesničkom izrazu. Moći će porediti raspoloženje u pjesmi, muzičkom djelu, likovnom izrazu. Ljepotu će doživljavati svim čulima, mislima i osjećanjima. Obično, svakodnevno u pjesmi. Izvori nadahnuća Ritam i rima kao izrazi doživljaja Poezijom do estetskog doživlja, spajanja emotivne, spoznajne, vrijednosne, imaginativne komponente, stvarnog i maštovitog Njegovanje senzibiliteta za sugestivnost pjesničke riječi, odgoj za ljepotu pjesničkog kazivanja	Tema, ponavljanje u stihu strofi (kitici) i pjesmi ritam, rima slik/srok

Tabela 4. Programski zahtjevi – četvrti razred

Učenike učimo prepoznavanju rime u pjesmi, ali i samostalnom osmišljavanju rima. Rimovani stihovi osobina su koja se pripisuje dječijim pjesmama i pronalazimo ih u većini pjesama. Učenike uvodimo u pojam rime i njenog određenja. U nižim razredima osnovne škole uočavanje rime trebalo bi ostati na nivou neobaveznog prepoznavanja, dok u višim razredima učenici uče nazive takvih rima (parna, ukrštena, obgrljena, nagomilana, isprekidana, prava, nečista, neprava, bogata, muška, ženska).

Tema povezuje stihove, strofe i pjevanja. Zahvaljujući temi pjesma je jedinstvena smisljena cjelina. Ona može biti uzeta iz stvarnog ili zamišljenog svijeta, iz

osjetilne ili duhovne stvarnosti ili izvan stvarnosti. U četvrtom razredu temu ćemo dotaknuti do razine mogućnosti učenikovog razumijevanja simbolike pjesničkog jezika. Tema se često, ali ne i uvijek, najsazetije izražava u naslovu djela. Važno je da učenici uoče kako svaki tekst, u ovom slučaju pjesma, ima temu kojom se pisac bavi i o kojoj šalje čitaocu određene poruke. Treba učiti učenike da razlikuju temu od ideje (poruke) koju pisac djelom saopćava.

Motiv – peti razred

U interpretaciji književnoga teksta petog razreda naglasak je na doživljenom koje učenici izražavaju kroz razgovor, raspravu i suprostavljena mišljenja. Na ovaj način dolaze do zaključaka u vezi sa književnim tekstom bez nametnutih stavova i poruka. Učenici dopunjavaju svoja saznanja u vezi sa lirskom pjesmom na području rime i ritma i upoznaju se sa stilskim sredstvima i motivom. Pjesme koje učenici uče u nižim razredima osnovne škole su lirske, pa se bilo koja od njih može upotrijebiti u objašnjavanju pojma lirske pjesme.

Porijeklo riječi motiv je pokretač, poticaj, te se kao takvo može primijeniti i u poeziji. Svaka pjesma sadrži u sebi više motiva, pa motiv možemo odrediti kao

najmanji dio koji ima donekle samostalno značenje. Motivi su usklađeni sa temom, pa su motivi i tema pjesme međusobno tijesno i nerazdvojno povezani. Npr. u pjesmi Jesenja pisma Alije Dubočanina kao glavni motiv pojavljuje se godišnje doba. Motivi se mogu utvrditi u svakoj pjesmi, a upoznavanje s njihovom ulogom u pjesmi i utvrđivanje važnijih, zadaća je učitelja. Na ovaj način učenici prepoznaju ključne riječi koje tekst pokreću, a koje će im poslužiti u savladavanju tehnika racionalnog učenja.

Svako književno djelo nosi u sebi neku ideju. Pisci pišu s pobudom da čitaocima prenesu neku ideju, odnosno poruku. Ona ne mora u svakom djelu biti jasna, jednostvena i odmah prepoznatljiva. Da bi mogli pronalaziti ideju, učenici treba da taj pojam dobro upoznaju. U petom razredu upoznaju se s pojmom, pokušavaju da ga otkriju u skladu s njihovim mogućnostima. U daljem školovanju utvrđivanje ideje jedan je od glavnih zadataka analize književnog teksta. Rad na utvrđivanju ideje doprinosi sposobnosti pronicanja u bit i smisao djela. Ideju je potrebno dovoditi, kad god je to moguće, u vezu s temom i motivima i razlikovati te pojmove na konkretnim primjerima. U petom razredu pogodna za određivanje pojma ideje je pjesma Jesen Dobriše Cesarića.

Razred	Pjesme	Zahtjevi	Pojmovi
5. razred	1. A.S.Puškin: Bajka o ribaru i ribici 2. Nasiha Kapidžić - Hadžić: Vezeni most 3. Enes Kišević: Kiša 4. Grigor Vitez: Ševina jutarnja pjesma 5. Musa Ćazim Ćatić: Bosna žubori 6. Dobriša Cesarić: Jesen 7. Gustav Krklec: Bijeli grad 8. Dragan Kulidžan: Potočić 9. Šukrija Pandžo: Posljednje laste	Primati tekstove primjerene učeniku (receptcija); zamijetiti i odrediti temu; određivati pojedinosti u tematsko-sadržajnome sloju. Uočavanje i primjećivanje motiva, ideje i teme u poetskom djelu. Primati (receptcija) prozne i poetske tekstove u cjelini i pojedine pjesničke slike primjerene učeniku; zamijetiti i izdvojiti vidne i slušne pjesničke slike. Primati primjerene lirske pjesme (receptcija); primjećivati pojedinosti zvučnoga sloja pjesme (duljinu stiha prema broju slogova, srok). Izgrađivanje književno- estetskog senzibiliteta Razvijanje sposobnosti učenja napamet i mogućnosti izražajnog recitovanja	Lirska pjesma Osnovna osjećanja u pjesmi Motiv i ideja, tema kao veza motiva Stilska sredstva: poređenje, epitet Pjesnička slika vizuelni i akustički (slušni) elementi u pjesničkoj slici Zapažanje ritma i rime, izražavanje dojma

Tabela 5. Programski zahtjevi – peti razred

Motive i slike iskazane na način doživljavanja vidom (vizuelne slike), nazivamo vizuelnim elementima u pjesmi. Auditivni elementi su zvučni motivi i slike iskazani sredstvima doživljavanja zvuka (auditativne slike). S obzirom da je i ritam auditivni pojam, auditivni elementi su u bliskoj vezi s njim.

Zbog ritma stiha i pjesme važna je i dužina stihova koja se mjeri brojem slogova u stihu. Pjesme koje imaju vrlo kratke stihove od jednog do dva tri sloga su rijetke. Kratkim stihovima postiže se brz, vesao i razigran, a dugim spor ritam stihova i pjesme. Duge stihove nalazimo kod opisnih (pejzažnih) i misaonih pjesama. Dječija poezija je živahnog i brzog ritma, a pisana je, uglavnom, kraćim stihovima – desetercima i manjim.

U nižim razredima učenici se upoznaju i sa stilskim sredstvima: epitetom i poređenjem (usporedbom). Međutim, sama priroda lirskih pjesama omogućuje da se učenici upoznaju i sa personifikacijom i onomatopojom. Pojam epitet objašnjavamo učenicima kao stilsko sredstvo koje povezujemo s pridjevom, "ukrasni pridjev". Koristi se kako bi jezik u pjesmi bio živopisniji, kako bi se što bolje opisali slike i pojmovi u tekstu, koji na taj način odaje utisak bogatstva, jasnoće i ljepote. Poređenje je pjesnička slika kojom se pisci služe da što vjernije i snažnije riječima dočaraju ono o čemu pišu, npr. "cvrkut im tužan k'o da zbori", "vjetar ga njiše k'o voda čamce", dok je personifikacija pjesnička slika kojom se životinjama, biljkama, stvarima i pojavama pridaju ljudske osobine, npr. lastavica ključeve svoga gnijezda ostavlja vrapcu, te je česta u svim književnim tekstovima.

Zaključak

Uloga nastave književnosti u osnovnoj školi je višestruka. Budući da je književnost umjetnost, zadaća nastave književnosti jeste da učenici interpretacijom umjetničkog teksta u njemu najprije otkriju estetske elemente. Estetsko u poeziji odnosi se na ljepotu i izražajnost (ekspresivnost) pjesničkog jezika.

Interpretar književnoga teksta u nastavi ima zadatak da naučno pristupi tekstu i da iznalazi metodске postupke koji će omogućiti da, u granicama svojih mogućnosti, učine to i njegovi učenici. Pri odabiranju metodičkih postupaka odabrat ćemo onaj koji najuspješnije angažira učenike. U tu svrhu su u ovom radu sakupljeni modeli interpretacije lirskih pjesama, kao i programski zahtjevi i književnoteorijski pojmovi raspoređeni po razredima u kojima se obrađuju.

Nastavom maternjeg jezika važno je razvijati i ljubav prema vlastitom jeziku, narodu i kulturi, prema zavičaju i domovini, sa svim njenim raznolikostima. Tokom cijele osnovne škole uz ostale predmete i predmetom maternjeg jezika, u svim njegovim područjima, doprinosi se izgradnji cjelovite učenikove ličnosti. Lirska poezija zauzima jedno od najvažnijih mjesta u oblikovanju mladog čovjeka, jer obogaćuje njegove duhovne snage i uvijek je spoj subjektivnog i objektivnog, posebnog i općeg, ličnog i općeljudskog.

Literatura

- Bežan, Ante (2003): *Metodički pristup književnosti i medijskoj kulturi*, Profil, Zagreb
- Ilić, Pavle (1980): *Lirska poezija u savremenoj nastavi*, Radnički univerzitet "Radivoj Čirpanov", Novi Sad
- Lekić, Đorđe (1993): *Metodika razredne nastave*, Nova prosvjeta, Beograd
- Rosandić, Dragutin (1986): *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Školska knjiga, Zagreb
- Solar, Milivoj (1980): *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb
- Šabić, Gabrijela (1983): *Lirska poezija u razrednoj nastavi*, Školska knjiga, Zagreb
- Zolar, Diana (2002): *Poezija u zrcalu nastave*, Mozaik knjiga, Zagreb
- Konceptija devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja, Biblioteka FMON-a, "Štamparija Fojnica", Fojnica, 2006.

Summary

Keywords: lyric poetry, interpretation, literary and theoretical terms, models

Lyric poetry is the oldest literary creation when considering the time of its origin. She represents an artwork in lyrics and prose in which the poet expresses his or her personal feelings. It is because of these qualities of lyric as an artwork that the pupils are introduced with it at the beginning of their education. The artistic power of lyric ensures thought and emotional reactions whose importance in a successful communication with literary and artistic text is unquestionable. They create the ground for interpretation, research of artistic uniqueness and value of literary work. An overview of known models of lyric poems analysis are given in the paper, along with programme requirements and literary theoretical terms arranged by grades, in order to offer advice to future students and a reminder to teachers in their work.

Emina Kapić - Univerzitet u Bihaću

PARTNERSTVO PORODICE I PREDŠKOLSKE USTANOVE

Sažetak

U zadnje vrijeme sve više se postavlja pitanje da li porodica i predškolska ustanova treba da budu saradnici ili partneri u odgojno-obrazovnom radu. U partnerskome odnosu predškolska ustanova i porodica poštuju potrebe djeteta poštujući se međusobno iz čega dijete osjeća i vidi jedinstvenost odgojno-obrazovnih zahtjeva. U partnerskom odnosu odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci porodice i odgojno-obrazovne ustanove su usklađeni zajedničkim konceptom i vode ka cjelovitom odgoju djeteta. Za razliku od partnerstva gdje su porodica i predškolska ustanova ravnopravne, saradnja ne podrazumijeva ravnopravnost porodice i predškolske ustanove u odgojno-obrazovnome radu. Saradnja predškolske ustanove i porodice je u mjeri koja se smatra dovoljnom da predškolska ustanova izvrši svoju odgojno-obrazovnu ulogu. U saradnji predškolske ustanove i porodice dijete se nalazi između dva različita koncepta odgoja. Ove dvije strane su kontradiktorno postavljene i dovode do frustracije i agresije djeteta zbog svog kontradiktornog djelovanja.

Ključne riječi: porodica, predškolska ustanova, odgajatelj, saradnja, partnerstvo.

Uvod

Veze između osnovnih odgojnih činilaca: porodice i odgojno-obrazovne ustanove treba da budu otvorene za partnerstvo. Partnerstvo porodice i predškolske ustanove značajno je radi potpunog ostvarenja odgojnih ciljeva i zadataka. Dijete provodi najveći dio svoga života u porodici, tako da odgojna uloga porodice traje dok dijete pohađa predškolsku ustanovu, a nastavlja se i kada dijete pohađa školsku ustanovu. Porodična uloga ne prestaje sve dok dijete ne napusti porodični dom, a u nekim porodicama ne prestaje ni onda, jer za roditelje njihovo dijete uvijek ostaje dijete bez obzira koliko bilo odraslo i osamostaljeno.

Uspjeh u odgoju zavisi od usklađenosti djelovanja porodičnog odgoja i odgoja u predškolskoj ustanovi. Ako ove dvije ustanove djeluju različito jedna od drugu, dijete se počinje nalaziti između dva različita koncepta odgoja, s jedne strane porodica, a s druge strane predškolska ustanova. Odgojni rad u predškolskoj ustanovi trebaju podržati porodice, jer u suprotnom, dijete se počinje razvijati u dvostruku ličnost iz razloga što predškolska ustanova pred njega postavlja jedne odgojne zadatke, a porodica druge. Da bi se uskladili ciljevi i zadaci porodice i predškolske ustanove ove dvije strane treba da budu ravnopravni partneri u procesu odgoja.

Porodica i predškolska ustanova - saradnja ili partnerstvo

Povučemo li paralelu između saradnje i partnerstva vidjećemo da je u slučaju navedene saradnje kako ističe Pašalić-Kreso „dijete potisnuto interesima, zahtjevima i očekivanjima predškolske ustanove i škole s jedne strane i roditelja s druge strane“ (Pašalić-Kreso, 2002; korišteno u Selmanagić-Lizde, 2005). Kod najuspješnijeg oblika saradnje dijete više trpi nego što se misli na njegovu dobrobit. To je jedan od razloga zbog kojih se partnerstvo prihvata kao kontinuirano ulaganje napora i stalna evaluacija i dijalog ne dviju suprostavljenih strana, nego strana podjednako zainteresiranih za uspjeh djeteta. Partnerstvo se gradi na osnovama uzajamnog povjerenja i poštovanja, a zahtijeva vrijeme i strpljenje.

Dobre partnerske odnose neće poremetiti konflikti, debate i neslaganja, jer oni obezbjeđuju strukturu i procese za rješavanje problema i održavaju se, te jačaju nakon što se poteškoće prevaziđu. Bez ovakvog pristupa „problem koji se pojavi doprinosi daljem produbljivanju jaza i nesuglasica“ (Epstein, 1996; korišteno u Selmanagić-Lizde, 2005).

Predškolska ustanova čini prve korake. Ona priprema pedagoške programe za djecu, vrata vrtića širom otvara za roditelje, pokazuje empatiju prema problemu i poteškoćama kroz koje prolazi porodica. Primarni cilj predškolske ustanove je podsticanje kontinuiranog partnerstva kojim bi roditelji postali što kompetentniji saradnici u procesu odgoja.

Kvalitetno partnerstvo se svodi na to da se ispočetka postave zajednički ciljevi, te podijele zadaci koje, s jedne strane ispunjava kroz odgoj predškolska ustanova, a s druge strane porodica. Tokom odgojno-obrazovnog procesa ove dvije strane prate izvršenje zadataka jedne i druge strane, konsultuju se i zajednički dogovaraju nove odgojno-obrazovne zadatke.

U partnerskom odnosu predškolska ustanova postaje produžena ruka porodice, a porodica produžena ruka predškolske ustanove. Ako se na bilo kojoj strani doživi neuspjeh, ako na bilo kojem planu dođe do zastoja, lutanja ili posustajanja, partneri to rješavaju zajedno. Svaki neuspjeh se doživljava kao zajednički isto kao i uspjeh, pri čemu nema mjesta uzajamnim optužbama, svaljivanjima krivice s jedne strane na drugu stranu kao što nema mjesta ni pripisivanju zasluga samo jednoj strani. Partnerstvo teži da ostvari prvenstveno one ciljeve koji su u interesu djeteta, koje dijete može dostići. Bazira se na potpunoj otvorenosti i iskrenosti ovih strana i zato je „partnerstvo roditelja i porodice dalo mnogo vrednije i dragocjenije rezultate nego što je to mogla saradnja“ (Pašalić-Kreso, 2004).

Saradnja ne podrazumijeva ravnopravnost partnera u odgojno-obrazovnome radu. Ona uzima postojeći status svake strane kao takav, u kojem škola zauzima višu poziciju u nametnutome hijerarhijskom odnosu i sarađuje sa porodicom u obimu koji je potreban njoj, predškolskoj ustanovi, da izvrši svoju ulogu odgajatelja. Saradnja nije usmjerena na rješavanje odgojnih problema koji se javljaju u porodici, ona ne teži ka promjenama, u pravilu fiksira stanje kakvo ono jeste čak i duže nego što objektivno ima za to razloga. Saradnja se bazira i odvija sa onim roditeljima koji su spremni da sarađuju, a marginalizira one koji za to nisu spremni. Drugim riječima, u saradnji se ništa ne čini za one roditelje koji ne sarađuju, ne traga se za načinima kako da ih se privuče i

pridobije za aktivnosti predškolske ustanove, „čime predškolska ustanova zapravo pokazuje svoju nemoć i neefikasnost“ (ibidem, 2004).

Bitno je da roditelji što manje budu pasivni posmatrači, a više aktivni učesnici u odgojno-obrazovnome procesu. Svaki roditelj treba da ima učešće u odgojno-obrazovnome procesu svoga djeteta, a predškolska ustanova može da predloži načine njegovoga učešća. Jedan od načina kako podstaći učešće roditelja u odgojno-obrazovnome procesu ogleda se u pristupu predškolske ustanove roditeljima. Predškolska ustanova treba pristupiti roditeljima s jasno izraženim stavom da želi partnerstvo radi ostvarenja zajedničkih odgojno-obrazovnih ciljeva i zadataka, a sve to radi dobrobiti njihovoga djeteta. Pogrešno je pristupiti roditelju s aspekta da se želi naučiti roditelj kako da bude roditelj. Ovakav pristup će na startu izazvati uvredu od strane roditelja. Nijedan roditelj neće pristati na ovaj način na partnerstvo. Ako već želimo promijeniti kod roditelja njegove roditeljske navike i pritom osjetimo da je roditelj težak za sklapanje partnerstva onda to trebamo izvesti na način u kojem ćemo roditelja postaviti iznad sebe, a zapravo će odgajatelji biti glavni u odgojno-obrazovnom procesu djeteta.

Predškolska ustanova je najčešća zamjena za roditelje i mjesto gdje dijete provodi najviše vremena pored roditeljskog doma, te iz toga razloga treba razviti partnerstvo s roditeljima u cilju zajedničkog djelovanja.

Potreba partnerstva porodice i predškolske ustanove

Stevanović (2001: 137) navodi da se pomoć roditelja predškolskoj ustanovi ogleda u sljedećem:

- upoznaju odgajatelje s osnovnim crtama temperamenta i navikama djeteta
- interpretiraju svoje kulturne, civilizacijske i vrijednosne sudove koje žele prenijeti i na dijete
- predlažu programske sadržaje
- pomažu u izradi odgovarajućih didaktičkih materijala
- izravno sudjeluju u realizaciji pojedinih programskih sadržaja.

Porodica je centar djetetovog života kao i njegov prvi učitelj. Dijete ovisi o svojoj porodici u svim životnim aspektima. Porodica djetetu pruža osnovnu egzistenciju, odgaja ga, obrazuje, poučava

i usmjerava – “dijete se osjeća prihvaćeno i zaštićeno u porodici, na nju se oslanja u svom tjelesnom, spoznajnom i socioemocionalnom razvoju te usvaja njene kulturne tradicije i vrijednosne orijentacije” (ibidem, 2001).

U današnjem brzom tempu života savremena porodica ne može sama odgovoriti složenim zadacima odgajanja djeteta. Porodici je potrebna podrška, briga i partnerstvo lokalne zajednice kojoj pripada, te odgojno-obrazovnih ustanova predškolskog i školskog tipa. U partnerstvu porodica i predškolska ustanova postižu značajan uspjeh u odgoju djece radeći zajedno na ostvarenju odgojno-obrazovnih ciljeva i zadataka. Suprotno, ako porodica i predškolska ustanova nisu partneri, ruše jedna drugoj autoritet, principe i stilove odgajanja, ne razmjenjuju informacije o djetetu, ne konsultuju se o daljim zajedničkim postupcima odgajanja, tada govorimo o diskontinuitetu odgoja. Partnerstvom se želi istaći važnost ravnopravnosti međusobnog uvažavanja i poštivanja, komunikacije i dogovaranja zajedničkih ciljeva, načina i metoda odgajanja. Partnerstvo naglašava zajedničku odgovornost porodice i predškolske ustanove za odgoj djeteta umjesto prebacivanja odgovornosti na drugog.

Osnovna polazišta u izgrađivanju partnerstva porodice i predškolske ustanove

Veze između porodice i drugih odgojno-obrazovnih ustanova u savremenim društvima ne nastaju spontano ili same od sebe. Sve je više pokazatelja da se one moraju postupno i strpljivo izgrađivati i da moramo učiti kako da ih izgrađujemo. Ovakvo stajalište nastalo je kao rezultat brojnih nalaza da ne mali broj porodica ostaje izoliran i otuđen od mnogih društvenih tokova kao i od djelatnosti pojedinih ustanova. Nasuprot tome,

porodice koje nastoje ostvariti funkcionalniju vezu sa ustanovama predškolskog i školskog tipa imaju sadržajnije, kvalitetnije i bogatiji porodični život i ostvaruju mnogo uspješnije svoju odgojnu ulogu. Bronfenbrenner, navodeći ekološke krugove u kojima se razvija dijete, pored porodice, na prvo mjesto stavlja školu. Za porodicu, pored profesionalnih organizacija za koje su vezani roditelji svojim radnim obavezama i od čega oni priskrbljuju materijalna sredstva, gotovo da nema važnije ustanove od predškolske ustanove i škole (Pašalić-Kreso, 2004).

Uistinu, roditelji u savremenom svijetu postaju sve više ovisni o svojim najbližim saradnicima u predškolskoj ustanovi i školi. Dijete najviše vremena provede u odgojno-obrazovnim ustanovama predškolskog i školskog tipa gdje ih roditelji ostavljaju na brigu, čuvanje, odgajanje i obrazovanje, te iz ovih razloga roditelji i njihovi najbliži saradnici postaju partneri gdje se zajedničkim djelovanjem postavljanih ciljeva i zadataka, ti ciljevi i zadaci ostvaruju.

Zaključak

Veza između osnovnih odgojno-obrazovnih činilaca porodice i predškolske ustanove u obavljanju zajedničke odgojne zadaće postaje neizostavno. Jedno od prvih djetetovih okruženja upravo je predškolska ustanova koja postaje mjesto u kojem dijete provodi najviše vremena pored roditeljskog doma. Sve što dijete vidi i nauči u predškolskoj ustanovi nosi kući i obrnuto. Upravo iz ovakvog razloga ove dvije ustanove postaju partneri sa zajedničkim ciljnim djelovanjem. U takvome slučaju dijete je rasterećeno kontradiktornosti i različitih koncepata odgoja. Zajedničkim snagama i djelovanjima predškolske ustanove i porodice, tj. partnerstvom, postiže se odgojni proces djeteta u kojem se mogu očekivati rezultati postavljenih ciljeva. Ako se dijete nađe između dva različita koncepta odgoja doći će vrlo brzo u stanje iz kojeg nema izlaza, a koje je najčešće popraćeno frustracijom i agresijom. U odgoju koji je popraćen zabranama, pridikovanjima, fizičkim kažnjavanjem, autoritativnim ponašanjem roditelja, onemogućavanjem izraza slobode djetetove ličnosti, te stavljanja djeteta između dvije strane koje su kontradiktorno postavljene, dovode dijete u stanje frustracije. Upornim nametanjem svojih zahtjeva pred dijete i borbe za ostvarivanjem svojih odgojnih djelovanja kod djeteta, dijete će se naći u situaciji da ne zna čije zahtjeve ispuniti, što će ga dovesti u stanje bespomoćnosti. Dijete mora izbaciti iz sebe sve ono što ga muči i tjera u kut, a najčešće to izbacivanje pronalazi u agresiji prema samome sebi i drugima. Ovo je samo jedan od mnogih razloga zašto predškolska ustanova i porodica trebaju postati partneri. Partnerstvom ove dvije ustanove postiže se dobrobit djeteta, te se dijete razvija u kompetentnu ličnost sa svim aspektima odgojnog djelovanja.

Literatura

- Pašalić-Kreso, A.(2004). Koordinate obiteljskog odgoja. Sarajevo: Jež
- Stevanović, M. (2001). Predškolska pedagogija, knjiga 1. Tuzla: Denfas
- Stevanović, M. (2001). Predškolska pedagogija, knjiga 2. Tuzla: Denfas
- Selmanagić-Lizde, E. (2005). Potreba razvijanja partnerskih odnosa porodice i škole. Zenica: Didaktički putokazi. Časopis za nastavnu teoriju i praksu br. 36, 43-48.

Summary

Key words: family, preschool, teacher, cooperation, partnership.

Lately a question often arises whether a family and a preschool should be colleagues or partners

in the educational work. In partnership the preschool and family respect the needs of a child by being respectful to each other, from which the child feels and sees the uniqueness of educational requirements. In that partnership the educational goals and objectives of the family and educational institution are coordinated with a joint concept and lead to complete child upbringing. Unlike a partnership where the family and preschool are equal, cooperation does not imply equality between the family and preschool in the field of education. Cooperation between the preschool and family is to the extent that it is considered adequate for the preschool to fulfil its educational role. In the preschool and family cooperation a child finds itself between two different concepts of education. These two sides are contradictory set and lead to frustration and aggression of the child because of its contradictory effect.

Fata Mujanović - JU Gimnazija "Bihać"

UTICAJ SAMOPOŠTOVANJA NA NIVO ODLUČNOSTI PRI IZBORU BUDUĆEG ZANIMANJA UČENIKA ČETVRTIH RAZREDA SREDNJE ŠKOLE

Sažetak:

Cilj ovoga istraživanja je ispitati u kojoj mjeri samopoštovanje utiče na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja učenika četvrtih razreda srednje škole. Istraživanje je provedeno na učenicima završnih razreda, u Gimnaziji Srednjoškolskog centra Hadžići u Hadžićima. U istraživanju je učestvovalo N=50 sudionika (25 djevojaka i 25 mladića). Prosječna dob sudinika iznosi N=16,19 (SD=1,379). Primjenjeni su sljedeći instrumenti: Rosenbergova skala samopoštovanja i Profil odluke o zanimanju. Problem ovog istraživanja bio je utvrditi u kojoj mjeri samopoštovanje utiče na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja učenika četvrtih razreda škole i uticaj između ove dvije varijable zavisno od spola učenika.

Na osnovu provedenih analiza utvrdili smo da ne postoji značajna razlika uticaja stupnja samopoštovanja na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja kod učenika četvrtih razreda srednje škole. Nadalje, dobiveni rezultati pokazuju da nema statističkih značajnih razlika uticaja stupnja samopoštovanja i nivoa odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja kod učenika četvrtih razreda srednje škole u odnosu na učenike iz iste ciljne skupine.

Ključne riječi: Profesionalna orijentacija, donošenje odluka, samopoštovanje

UVOD

Kasna adolescencija je period kada mladi trebaju odabrati nivo obrazovanja, buduće zanimanje, postizati ekonomsku neovisnost o roditeljima, zasnovati vlastitu porodicu i sl., a odabir ciljeva i ponašanja upravljenih ka njima ovisit će o tome kako mladi poimaju sebe u svakom od navedenih područja. Donald Super je (Hwang-Chiu, 1990)

proučavajući profesionalni razvoj došao do ideje da visoka odnosno niska razina samopoštovanja utiče na procese kristalizacije ideja o budućem zanimanju. Novija istraživanja također pokazuju da je korelacija između samopoštovanja i profesionalne zrelosti značajna i pozitivna, a isto tako i da više samopoštovanje povećava interes mladih za buduće obrazovanje. To, naravno, nije jedini faktor odabira budućih ciljeva, ali je za očekivati da osobe koje imaju visok stepen uvjerenja u svoje mogućnosti postavljaju sebi i viši nivo ciljeva koje žele ostvariti. Općenito se može reći da osobe visokog samopoštovanja u životu postavljaju sebi izazovnije ciljeve (Hip, 1998).

Svaki pojedinac posjeduje svoj jedinstven i neponovljiv sklop interesa, vrijednosti i sposobnosti. Interes i vrijednosti u velikoj mjeri utiču na našu motivaciju. Ako radimo ono što je u skladu sa našim životnim vrijednostima i što nas istinski zanima bit ćemo zadovoljni, ispunjeni i visoko motivirani. Međutim, radimo li ono što je s njima u suprotnosti, bit ćemo nezadovoljni, demotivirani, s osjećajem praznine i neispunjenosti, bez obzira jesmo li objektivno uspješni. Isko tako, različita zanimanja zahtijevaju različite sposobnosti. Ukoliko se sposobnosti u skladu s odabranim zanimanjem, pojedinac će lakše, brže i tačnije usvojiti potrebne radne vještine i doživjeti veći uspjeh u poslu¹. Za ovaj rad možemo reći da je značajan jer istražuje donošenje jedne od najvažnijih životnih odluka, a to je odlučivanje o izboru budućeg zanimanja. Ova odluka je izuzetno važna za mladoga čovjeka, a populacija na kojoj je rađeno istraživanje su učenici četvrtih razreda srednje škole. U radu provedemo jednu trećinu svoga života, radimo sedam do osam sati na dan, pet ili šest dana u sedmici, tridesetpet do četrdeset godina. Raditi posao koji nas veseli i u kojem smo uspješni od neizmjerne je važnosti za čovjekovu sreću. Cilj rada je ispitati u kojoj mjeri

1 Vidi opširnije u: Vodič kroz zanimanja, Grupa autora, 2006.

samopoštovanje utiče na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja učenika četvrtih razreda srednje škole.

Rezultati i diskusija

Dobiveni podaci na skupini od 50 učenika obrađeni su u SPSS - u verzija 12.0 for Windows. Prije odgovaranja na glavne probleme u istraživanju, izračunali smo deskriptivne statističke vrijednosti za skalu samopoštovanja i upitnik profila odluke o zanimanju. Također, u cilju adekvatnog statističkog postupka za izračunavanje uticaja između dvije varijable, ispitali smo normalitet distribucija Kolmogorov-Smirnov testom. Svi rezultati ovih analiza prikazani su u Tablici 1.

Tablica 1. Deskriptivne statističke vrijednosti i Kolmogorov - Smirnov Z i p vrijednosti za varijable samopoštovanje i nivo odlučnosti

VARIJABLE	N	MAX	MIN	M	SD	C	K-S-Z	P
SKALA SAMOPOŠTOVANJE	50	39	20	31,68	4,93	32,5	0,85	0,46
NIVO ODLUČNOSTI	50	10	2	7,5	1,98	8	1,13	0,15

Normalitet distribucije smo provjeravali Kolmogorov - Smirnov testom i iz tablice 1. možemo vidjeti da se naši rezultati distribuiraju po principu normalne raspodjele, i za skalu samopoštovanja ($K-S-Z = 0.85$, $p > 0.05$) i za nivo odlučnosti ($K-S-Z = 1.13$, $p > 0.05$). S obzirom da se rezultati distribuiraju po normalnoj raspodjeli u ovom istraživanju ćemo koristiti postupke iz parametrijske statistike. Kao što se može vidjeti, iz tablice 4.1.1. prosječna vrijednost za skalu samopoštovanja, kad je u pitanju naš uzorak, iznosi $M = 31.68$ ($SD = 4.93$). Ovaj rezultat govori da je samopoštovanje kod učenika četvrtih razreda srednje škole dosta izraženo. Prosječna vrijednost na faktoru nivoa odlučnosti iznosi $M = 7.5$ ($SD = 1.98$). Također, ovaj rezultat govori da je nivo odlučnosti kod učenika četvrtih razreda srednje škole dosta izražen. U poređenju između

ova dva faktora možemo reći da je samopoštovanje blago izraženije od nivoa odlučnosti kod učenika četvrtih razreda srednje škole.

Utvrđivanje uticaja samopoštovanja na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja ciljne skupine na osnovu dobivenih rezultata

U prvome problemu u ovome istraživanju cilj nam je utvrditi u kojoj mjeri samopoštovanje utiče na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja učenika četvrtih razreda srednje škole. Budući da se rezultati distribuiraju po pravilima normalne raspodjele prilikom utvrđivanja uticaja među dobivenim rezultatima na skali samopoštovanja i nivoa odlučnosti, koristili smo postupak analizu varijance. Dobivene vrijednosti su prikazane u tablici 2.

Tablica 2. Deskriptivne statističke vrijednosti za skalu samopoštovanja i nivo odlučnosti

	N	M	SD
SKALA SAMOPOŠTOVANJA	50	31,68	4,93
NIVO ODLUČNOSTI	50	7,5	1,98

Kao što se može vidjeti iz tablice 2. učenici četvrtih razreda srednje škole postižu nešto više rezultate nivoa odlučnosti $M = 7.5$ ($SD = 1.98$) u odnosu na

rezultate na skali samopoštovanja $M = 31.68$ ($SD = 4.93$).

Jednosmjernom analizom varijance utvrđeno je da uticaj između ove dvije varijable, pri odabiru budućeg zanimanja nije statistički značajan ($F=1.15$, $p > 0,05$). Rezultati jednosmjerne analize varijance se nalaze u tablici 3.

Tablica 3. Rezultati jednosmjerne analize varijance

IZVOR VARIJABILITETA	SK	Df	MS	F	P
GRUPA	64,75	15	4,32	1,15	,35
POGREŠKA	127,75	34	3,76		
UKUPNO	192,50	49			

Na skali samopoštovanja najmanji broj ispitanika (16%) njih postiže rezultate koji nam ukazuju na djelimično izraženo samopoštovanje, veći broj (34%) postiže rezultate koji govore o prisutnosti srednje izraženog samopoštovanja, a najviše (50%) učesnika postiže rezultate koji govore o visoko izraženom samopoštovanju. Na dimenziji nivoa odlučnosti, koja je i korištena u ovome istraživanju, profil odluke o zanimanju, najmanji broj ispitanika (6%) njih postiže rezultate koji nam ukazuju na nizak nivo odlučnosti, veći broj (42%) postiže rezultate koji govore o vakumu nivoa odlučnosti, a najviše (52%) učesnika postiže rezultate koji govore o visokom nivou odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja. Na osnovu dobivenog F omjera ($F_{1,15}$, $p > 0,05$) zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika uticaja samopoštovanja i nivoa odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja učenika četvrtih razreda srednje škole. Naši rezultati su u suprotnosti sa prijašnjim istraživanjima koja potvrđuju da postoji statistička povezanost između samopoštovanja i nivoa odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja. Studentica Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za psihologiju, Anita Perić, 2003. u svom diplomskom radu je dobila sljedeće odgovore ispitanika: "Rezultati testova i savjetovanje pri izboru budućeg zanimanja su mi vratili samopouzdanje" i "Savjetovanje mi je dalo puno samopouzdanja i pridonijelo mojoj konačnoj odluci pri izboru budućeg zanimanja" (Perić 2003).

Razlozi zbog kojih na našem uzorku ne postoji statistička povezanost između ove dvije varijable mogu se tumačiti na osnovu dobnog uzrasta ispitanika. U dobi adolescencije samopoštovanje kao i druge brojne psihološke komponente nisu konstantne i često variraju, iako adolescent može imati doživljaj njihove visoke prisutnosti. Rezultati dosadašnjih istraživanja o utjecaju dobi na samopoštovanje su vrlo nejednoznačni.

Dok je npr. longitudinalna studija Nottelmannna (1987), u kojoj je praćen prijelaz iz petog u šesti i

iz šestog u sedmi razred, pokazala blagi porast samopoštovanja, pregled ranijih studija Wyljeve (1979) nije dao rezultate koji bi ukazali na povezanost samopoštovanja s dobi (Lacković-Grgin, 1994). Ta nesuglasja je moguće objasniti na nekoliko načina. Ona mogu proizlaziti iz različitih istraživačkih pristupa, pa je tako zanimljivo da gotovo u pravilu transverzalni pristup pokazuje razvojne promjene (čak i znatno opadanje u srednjoj adolescenciji), dok longitudinalni pristup uglavnom pokazuje stabilnost odnosno blagi porast samopoštovanja tokom adolescencije.

Osim toga, u dosadašnjim nalazima su se kao izvor nesuglasja o stabilnosti / promjenjivosti samopoštovanja pokazale i različite mjere samopoštovanja. Tako se npr. korištenjem Rosenbergove skale obično pokaže opadanje samopoštovanja u srednjoj adolescenciji, dok se korištenjem skale S. Harter pokazuje blagi porast samopoštovanja. Uzrokom takve razlike smatra se maksimaliziranje izvještaja o negativnim čuvstvima o sebi unutar Rosenbergove skale i pozitivnim čuvstvima o sebi unutar skale S. Harter. Bilo kako bilo, usprkos nejednoznačnim rezultatima, sasvim je sigurno da kada u vrijeme izraženih razvojnih promjena uslijede i značajne kontekstne promjene, dolazi i do promjena u samopoštovanju. O prirodi razvojnih i kontekstnih promjena će ovisiti hoće li samopoštovanje rasti ili opadati.

Zahvaljujući do sada iznesenim pojavama moguće je objasniti i razlike dobivene u našem istraživanju. Smatramo da veliki broj dobivenih visokih rezultata ispitanika na skali samopoštovanja (50%) ne odražava stvarni prikaz. Adolescenci mogu smatrati da je njihovo samopoštovanje visoko izraženo i na taj način se prikazati na testu. Često se prikazivanje visoke izraženosti samopoštovanja u ovoj dobi podudara sa očekivanjima vršnjaka koji u toj dobi igraju jako važnu ulogu. Pored toga postoji i razvojna komponenta koja pokazuje da se samopoštovanje adolescenata razvija i samim time

varira. U adolescenciji uslijed kognitivnog razvoja dolazi do povećane svijesti o sebi, o vlastitim osobinama i stavovima koje drugi imaju o nama, što može rezultirati, s jedne strane u nestabilnosti samopoimanja, a s druge u sniženom samopoštovanju. Ovaj proces je, čini se, posebno izražen kod ženskih osoba koje u ovom razdoblju pokazuju i povećanu svjesnost o sebi (Grey i Hudson, 1984; Vasta, Haith i Miller, 1995) i niže samopoštovanje (Abramowitz, Petersen, Schulenberg, 1981; Vasta i sur., 1995). U ranijoj dobi slika o sebi se izgrauje uglavnom na temelju sudova drugih i usporeivanja s njima, dok u periodu adolescencije dolazi do pomaka s eksternalne na internalnu prosudbu, temeljenu na vlastitim mislima i osjećajima.

Osim toga, procjene sebe postaju sve apstraktnije i generalnije, a u njima su prisutna i prošla stanja i anticipacija budućih stanja, za razliku od procjena u mlanoj dobi koje su vezane uz konkretne aktivnosti i neposrednu stvarnost (Lacković-Grgin, 1994).

Na osnovu ovih tumačenja možemo zaključiti razloge zašto smo dobili rezultate koji pokazuju statističku neznačajnost između samopoštovanja i nivoa odlučnosti jer brojna druga istraživanja kao i istraživanja Anite Perić (2003.) ukazuju da je proces profesionalne orijentacije odraz činjenice da im je postupak savjetovanja podigao stupanj samopouzdanja i uvjerio ih u njihove mogućnosti. To je doprinijelo povećanju razine njihove motivacije, što je zasigurno imalo uticaja na njihovu uspješnost u odabiru pri upisu studija.

Pored dobnog uzrasta ispitanika koji je uticao na dobivene rezultate, možemo navesti i nemogućnost provođenja kvalitetnog i kompletnog procesa profesionalne orijentacije i profesionalnog

savjetovanja kod ispitane skupine. Razlog tomu jeste zaposlenost jednog pedagoga, koji ne može raditi psihološka testiranja, u školi sa osam stotina učenika i nepostojanje stručnog tima koji bi mogao kvalitetno da obavlja posao profesionalne orijentacije.

Pored diskusije o dobivenim rezultatima postavljenih problema, smatramo važnim naglasiti da unutar velikog broja učesnika koji imaju visoko izraženo samopoštovanje i visok nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja, njih čak (42%) postiže rezultate koji govore o vakumu u procesu odlučivanja o budućem zanimanju. Ovaj podatak je jako značajan i govori nam da ovi učenici još nisu ušli u proces odlučivanja o budućem zanimanju, čemu bi opet uzrok mogli tražiti u nemogućnosti postojanja kompletne profesionalne orijentacije i profesionalnog savjetovanja u radu sa njima.

Utvrđivanja uticaja samopoštovanja na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja zavisno od spola ciljne skupine na osnovu dobivenih rezultata

U drugome problemu u ovome istraživanju željelo se utvrditi u kojoj mjeri samopoštovanje utiče na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja zavisno od spola učenika četvrtih razreda srednje škole. Budući da se rezultati distribuiraju po pravilima normalne raspodjele prilikom utvrđivanja razlika među dobivenim rezultatima na skali samopoštovanja i nivoa odlučnosti koristili smo postupak jednosmjerne analizu varijance. Dobivene vrijednosti su prikazane u tablici 4.

Tablica 4. Deskriptivne statističke vrijednosti za skalu samopoštovanja i nivo odlučnosti zavisno od spola

	SPOL	N	M	SD
SKALA SAMOPOŠTOVANJA	M	25	32,24	5,43
NIVO ODLUČNOSTI			7,6	2,14
SKALA SAMOPOŠTOVANJA	Ž	25	31,12	4,42
NIVO ODLUČNOSTI			7,4	1,85

Kao što se može vidjeti iz tablice 4. učenici (M) četvrtih razreda srednje škole postižu blago više rezultate za skali samopoštovanja $M = 32,24$ ($SD = 5,43$) kao i na skali nivoa odlučnosti $M = 7,6$ ($SD = 2,14$), za razliku od učenika (Ž) iz iste ciljne skupine na skali samopoštovanja $M = 31,12$ ($SD = 4,42$) i skali nivoa odlučnosti $M = 7,4$ ($SD = 1,85$).

Jednosmjernom analizom varijance je utvrđeno da uticaj samopoštovanja na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja kod učenika četvrtih razreda srednje škole zavisno od spola nije statistički značajan. Kod učenika M ($F = 1,35$, $p > 0,05$), kod učenika Ž ($F = 1,56$, $p > 0,05$).

Tablica 5. Rezultati jednosmjerne analize varijance za skalu samopoštovanja i nivo odlučnosti zavisno od spola

IZVOR VARILABILITETA	SPOL	SK	DF	MS	F	p
GRUPA	M	63,50	12	5,29	1,35	,30
POGREŠKA		46,50	12	3,87		
UKUPNO		110,00	24			
GRUPA	Ž	49,92	12	4,16	1,56	,23
POGREŠKA		32,08	12	2,67		
UKUPNO		82,00	24			

Na skali samopoštovanja, zavisno od spola ispitanika, najmanji broj učenika M (20%) njih postiže rezultate koji govore o djelimično izraženom samopoštovanju, veći broj (24%) postižu rezultat koji ukazuje na srednje izraženo samopoštovanje i njih najveći broj (56%) postižu rezultat koji govori o visoko izraženom samopoštovanju.

Na dimenziji nivoa odlučnosti zavisno od spola ispitanika, koja je i korištena u ovom istraživanju, upitnika profil odlike o zanimanju najmanji broj učenika M (8%) njih postiže rezultate koji nam ukazuju na nizak nivo odlučnosti, veći broj (44%) postiže rezultate koji govore o vakumu nivoa odlučnosti, a najviše (48%) učenika postiže rezultate koji govore o visokom nivou odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja.

Kod učenika Ž dobiveni rezultati pokazuju da na skali samopoštovanja najmanji broj učenika (12%) njih postiže rezultate koji govore o djelimično izraženom samopoštovanju, veći broj (44%) postižu rezultat koji ukazuje na srednje izraženo samopoštovanje i njih jednak broj (44%) postižu rezultat koji govori o visoko izraženom samopoštovanju. Na dimenziji nivoa odlučnosti zavisno od spola ispitanika, koja je i korištena u ovom istraživanju, upitnika profil odlike o zanimanju najmanji broj učenika Ž (4%) njih postiže rezultate koji nam ukazuju na nizak nivo odlučnosti, veći broj (40%) postiže rezultate koji govore o vakumu nivoa odlučnosti, a najviše (56%) učenika postiže rezultate koji govore o visokom nivou odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja.

Zaključujemo da, s obzirom da ne postoji statistički značajna razlika nivoa samopoštovanja i nivoa odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja učenika četvrtih razreda srednje škole, ta razlika nije značajna niti u odnosu na spol ciljne skupine. Zaključak je izveden na osnovu dobivenog F omjera za učenike M ($F = 1,35$, $p > 0,05$) i učenice Ž ($F = 1,56$, $p > 0,05$).

Nepovezanost uticaja samopoštovanja na nivoa odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja tumačit ćemo i uključujući spol, koji određuje drugi problem

ovog istraživanja. Zaključci koje smo izveli govoreći o prvom problemu istraživanja, utvrđivanje uticaja samopoštovanja na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja ciljne skupine, se prenose na ovaj problem zbog dobivene statističke neznačajnosti kod datih varijabli. Karakteristično za spol u razmatranju problematike ovog istraživanje je da razlika između broja ispitanika koji postižu visoke rezultate na skali samopoštovanja je povišena kod mladića za razliku od djevojaka ($M = 56\%$, $\bar{Z} = 44\%$). Naši rezultati se slažu sa nalazima McKee i Sheriffs (1957, prema Fulgosi, 1987) koji su dobili značajno veći osjećaj inferiornosti kao mjere samopoštovanja kod studentica nego kod studenata. Bitno je još spomenuti da je i većina drugih autora, koji su pokazali značajne razlike, dobila rezultate u ovom smjeru. To bi možda mogao biti i odraz postojećih stereotipa. Naime, i muškarci i žene imaju uglavnom slične stereotipe, te i jedni i drugi očekuju od žena općenito slabije rezultate (Miljković i Rijavec, 1996). Osim toga istraživanjima je pokazano da žene imaju niža očekivanja u mnogim područjima postignuća (Beyer, 1990; Eliot i Harackiewicz, 1994, prema Hip, 1998) što se tumači i njihovom tendencijom k podcjenjivanju svojih sposobnosti. Lacković-Grgin (1988) je pak na uzorku ispitanika u dobi od 13, 15 i 17 godina dobila da je samopoštovanje u sve tri dobne skupine veće kod ženskih ispitanika.

Za razliku od navedenih nalaza, istraživanja Wadea i suradnika (Lacković-Grgin, 1994) pokazala su da globalno samopoštovanje (koje je mjereno u ovom istraživanju) nije ovisno o spolu ispitanika. Postoje razlike prema spolu samo u nekim specifičnim dimenzijama samopoštovanja. Bezinović i Lacković-Grgin (1990) su također pokazali da ne postoje spolne razlike niti najjednom dobnom nivou.

Bitno je također istaknuti da 44% mladića i 40% djevojaka postižu rezultate koji govore o vakumu nivoa odlučnosti, što znači da učenici iz ove skupine još nisu ušli u proces odlučivanja pri izboru budućeg zanimanja. Ovakve rezultate samo objasnili nemogućnosti postojanja kompletne profesionalne

orijentacije i profesionalnog savjetovanja u radu sa učenicima zbog nedostatka, pored pedagoga škole, ostalih članova stručnog tima koji bi direktno radili na usmjeravanju učenika u područja zanimanja koja najbolje odgovaraju njihovim sposobnostima, vještinama, interesima kao i potrebama tržišta rada. Stručni tim škole bi se bavio i drugim psihološko - pedagoško - socijalnim temama kako bi se kod učenika formirale zrele, kompletne, sposobne i sretne ličnosti.

Zaključak

Na osnovu dobivenih rezultata o samopoštovanju i nivou odlučnosti učenika četvrtih razreda srednje škole u Srednjoškolskom centru Hadžići N = 50 (25 djevojaka i 25 mladića), možemo izvesti sljedeće zaključke:

Prema rezultatima našeg istraživanja ne postoji statistički značajna razlika uticaja stupnja samopoštovanja na nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja kod učenika četvrtih razreda srednje škole. Dakle, kod učenika iz ove skupine nivo odlučnosti ne ovisi o visini samopoštovanja.

Prema rezultatima dobivenim u istraživanju ne postoji statistički značajna razlika uticaja stupnja samopoštovanja i nivoa odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja kod učenika četvrtih razreda srednje škole u odnosu na učenike iz iste ciljne skupine. To nam govori da ne možemo tvrditi da će učenice četvrtih razreda srednje škole sa jednakim stupnjem samopoštovanja kao kod učenika iz iste ciljne skupine imati viši nivo odlučnosti pri izboru budućeg zanimanja.

Visok postotak ispitanika koji pokazuju visoko izraženo samopoštovanje (50%) i visok nivo odlučnosti (52%) možemo objasniti na osnovu veoma turbulentnog vremenskog razdoblja u kojem učenici odrastaju i njihove prisutnosti u aktuelnim dešavanjima. Ovo je vrijeme velikih promjena, brzog životnog tempa i snažnog tehnološkog napretka. Kompetentnost profesora, novine u nastavi i korištenje novih tehnologija realnije prikazuju stvarnost i pripremaju učenike za samostalan život. Također, prisutnost loše ekonomske situacije danas i teškoća na području zapošljavanja gdje mnogi ljudi teško pronalaze posao kao što teško ostaju na istom. Ne tako davno, naši očevi i majke, nakon završetka školovanja zaposlili bi se u jednom poduzeću i u istom dočekali svoju mirovinu. Sigurna i stabilna državna firma bila je najtraženije radno mjesto. Jedina mogućnost mladog čovjaka danas ukoliko želi za napreduje u poslu i struci za koju se školovao je visoka motiviranost, orijentiranost ka rezultatima, želja za novim, raznovrsnijim znanjem. Takav mladi čovjek danas će se prekvalifikovati, kontinuirano se usavršavati, upustiti se u svijet poduzetništva, promijeniti će barem nekoliko poslova, i to nerijetko u samo jednom radnom desetljeću. Pojam cjeloživotnog zaposlenja danas je mit. Ove i ovakve stvarnosti mladi ljudi danas su svjesni. Aktuelni događaji nisu više rezervisani samo za starije. Elektronski mediji poput televizora i interneta su dostupni svim generacijama, kao i sve informacije koje se na njima plasiraju. Smatramo da su dobiveni rezultati odraz visoke upućenost mladih ljudi o događajima, promjenama i očekivanjima modernog doba, uzrokovana većom i bržom angažovanošću u borbi za vlastito mjesto u društvu i svijetu.

Literatura

- Bujas, Z. (1967), M-serija-Priručnik, Zagreb: Republički zavod za zapošljavanje.
- Bujas, Z., Radošević, Z. (1977), N-upitnik-Priručnik, Zagreb: Republička samoupravna interesna zajednica za zapošljavanje.
- Burmester, J., Šarić, M., Janković, M., Pašić, Z., Kasipović, A. (2006), Vodič kroz zanimanja, Laktaši: Grafumark.
- Bezinović, P. (1988), Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopoimanja. Zagreb: Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Biščanić, L. (1995), Istraživanje povezanosti samopoštovanja i sociometrijskog statusa. Zagreb: Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Fulgosi, A. (1987). Teorije ličnosti. Zagreb: Školska knjiga.
- Hudolin, V. (1991), Rječnik psihijatrijskog nazivlja, Zagreb: Školska knjiga.
- Hewstone, M., Stroebe, W. (2003), Uvod u socijalnu psihologiju, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hwang, P., Nilsson, B. (1995), Razvojna psihologija, Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Hip, I. (1998), Ispitivanje odnosa spola, spolne uloge i samopoštovanja s točnošću samopercepcije na maskulinim, femininim i neutralnim zadacima. *Suvremena psihologija*.
- Ivanek, A. (1993), Savjetodavne službe u školama nekih Eurposkih država, Zagreb: Napredak.
- Jakelić, F. (1993), Utjecaj tehnološkog razvitka na profesionalno usmjeravanje, Split: Školski vjesnik
- Koren, I. (1977), Stručni timovi u profesionalnoj orijentaciji-Pravila o radu, Sisak: USIZ za zapošljavanje Sisak.
- Karajlić, S. (2006), Uticaj sposobnosti i osobina ličnosti na školski uspjeh i izbor zanimanja učenika. Ključ: DD «Štamparija» Ključ.
- Lacković-Grgin, K. (1988), Doprinos značajnih drugih samo vrednovanju adolescenata različite dobi i spola. Zadar: Zbornik radova Filozofskog fakulteta.
- Lacković-Grgin, K. (1994), Samopoimanje mladih. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Nikolić, S. (1991), Psihijatrija dječje i adolescentne dobi. Zagreb: Školska knjiga.
- Petz, B. (1987), Psihologija rada, Zagreb: Školska knjiga.
- Trebješanin, Ž. (2004), Rečnik psihologije. Beograd: Stubovi kulture.
- Tomeković, T. (1980), Psihologija rada-kadrovi i rad, Zagreb: Sveučilišna naklada Libar.
- Vasta, R., Haith, M., Miller, S. (2003), Dječja psihologija. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Summary

The goal of this research was to establish to what extent the self-esteem effects determination of fourth year secondary school students while making their career choice. The research was carried out among final year students of Gymnasia secondary school "SŠC Hadžići" in Hadžići. The total of 50 students (25 girls and 25 guys) participated in the research. The average age of the participants is $N=16.19$ ($SD=1.379$). The following instruments were applied: the Rosenberg self-esteem scale and the Career Decision Profile.

The problem of this research was to establish to what extent self-esteem affects the level of determination during career choice among fourth year students and the influence of these two variables depending on students gender.

Based on the analysis it was concluded that level of the self-esteem is not making a significant difference to the level of determination during career choice among fourth year secondary school students. Furthermore, the results show and that there are no significant statistical differences among male and female students when it comes to their level of self-esteem and the effect it has on their determination during career choice.

Keywords: Career orientation, Decision making, Self-esteem

Sena Družić - Vlada Unsko-sanskog kantona Bihać

ULOGA VLASTI U AKTIVNOM STARENJU STANOVNIŠTVA

Sažetak

Starija populacija ljudi predstavlja specifičnu društvenu grupu čije se potrebe pojavljuju u oblasti socijalne politike, kao organizovanog angažovanja društvene zajednice u obezbjeđivanju životnih uvjeta, odnosno socijalne sigurnosti ljudi. Starije osobe, suočene su sa nizom neriješenih pitanja u gotovo svim sferama života. Posebno ističemo njihovu čestu isključenost iz društva i izuzetno teško materijalno stanje. Međutim, starije osobe korisnici su socijalnih prava pa vlast prema njima mora kvalitetno i brzo intervenirati. Ta se intervencija sastoji u donošenju zakona, obezbjeđivanju sredstava za penziono i invalidsko osiguranje, u kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti itd.

Za uključivanje starijih osoba u društvenu zajednicu od velike je važnosti uloga vlasti, jer predstavnici vlasti mogu odrediti puteve i definirati programe za rješavanje nagomilanih problema stanovništva u trećoj životnoj dobi. Upravo iz gore navedenih razloga, važno je identificirati pozicije starijih osoba u lokalnoj zajednici i tvrditi mogućnosti njihovog aktivnog starenja.

Ključne riječi: Uloga vlasti i aktivno starenje

Uvod

Uloga vlasti u životu starijih osoba često je predmet rasprava u oblasti socijalne politike, a posebno kada se radi o razvoju civilnoga sektora društva. To se, pored ostaloga, ogleda u brojnim projektima nevladinih organizacija i aktivnostima institucija Bosne i Hercegovine.

Ovdje se, logično, postavlja pitanje: zašto smo kao temu članka izabrali „Ulogu vlasti u aktivnom starenju stanovništva”? Prije svega, to je 21. stoljeće

u koje smo ušli, stoljeće starijih osoba. To znači da će decenije koje su pred nama biti vrijeme suočavanja s mnogim problemima starijih ljudi. Bosna i Hercegovina, uostalom kao i sve evropske zemlje, ima sve brojniju stariju populaciju, pa će kvaliteta života tih kategorija stanovništva u sve većoj mjeri postajati javni problem, dakle, područje bavljenja državne vlasti.

Na osnovu svega navedenog, mišljenja smo da je važno zaustaviti daljnje siromašenje i isključenost starijih osoba u Bosni i Hercegovini i skrenuti pažnju predstavnicima vlasti da se uključe u društvenu zajednicu kroz konkretne mjere pomoći prema ljudima treće životne dobi, kako bi svoju starost mogli provesti u što kvalitetnijem načinu življenja.

Definiranje pojmova

Starost je vrijeme kad život dobiva nove duhovne dimenzije, nedostatke i prednosti kojih nije bilo u mladosti. Otvaraju se mogućnosti preorijentacije radnih aktivnosti. Aktivno, zdravo starenje uključuje prilagodbu novim okolnostima, spoznajama i stalno učenje i otkrivanje prednosti starenja i starosti.

Osnovni kategorijalni pojmovi koji determiniraju istraživački pristup u ovome radu su:

uloga vlasti i proces starenja.

Uloga vlasti

Vlast možemo definirati, općenito, kao „pravo upravljanja, propisivanja, odnosno obavljanja i posjedovanja ključnih političkih prava i ekonomske moći. Vlast je i društveni odnos u kojem legalno izabrani predstavnici naroda dobivaju pravo da na osnovu mandata ostvaruju funkcije vlasti na osnovu ustava i zakona” (Pravni leksikon, 2007: 19-20).

Upravo je uloga vlasti od posebnog značaja za obavljanje određenih intervencija namijenjenih podizanju kvalitete života građana. Međutim, Bosna i Hercegovina je država sa 13 ustava, u kojoj 13 skupština donosi zakone, a podzakonske akte donosi veliki broj ministarstava i vlada. Ima razloga za bojazan da će, kao posljedica takve organizacije, ovo biti vrlo skupa država i izrazito birokratiziran i neefikasan sistem upravljanja. U Bosni i Hercegovini postoje četiri nivoa izvršne vlasti i to u Federaciji Bosne i Hercegovine (općina, grad, kanton i entitet), zatim Distrikt Brčko, dok u Republici Srpskoj postoje dva nivoa izvršne vlasti (općina i entitet).

Postavlja se pitanje: kakva može biti uloga vlasti u kreiranju kvalitete života starijih osoba u Bosni i Hercegovini, ukoliko imamo u vidu ovakvu strukturu vlasti? Odgovor na ovo pitanje moramo potražiti u ulogama zakonodavne i izvršne vlasti na entiteskim nivoima. Entiteske vlasti donose zakonske propise, formirali su zavod u FBiH i fond u RS koji su direktno zaduženi za sistem penzijskog i invalidskog osiguranja. Vlast svojim mjerama i akcijama može pomoći starijim osobama da kvalitetno žive. Prije svega mislimo na materijalnu zaštitu i društvenu uključenost osoba treće životne dobi. Materijalna zaštita je redovno isplaćivanje penzija i usklađivanje rasta penzija sa rastom plata. U materijalnoj zaštiti važno je da vlast obezbijedi kvalitetnu zdravstvenu zaštitu za građane. Jedna od važnih uloga vlasti na lokalnom nivou je sufinansiranje komunalnih usluga, pod povoljnim uslovima obezbjeđivanje struje, vode, grijanja za domaćinstva gdje žive starije osobe. Posebno je važno da vlast starijoj osobi u lokalnoj zajednici osigura besplatan prevoz u gradskom i međugradskom saobraćaju.

Aktivno starenje

Dobrovoljno organizovanje građana i učinak nevladinih organizacija jedno su od nužnih rješenja za kvalitetniji život osoba u trećoj životnoj dobi. U slučaju nevladinog i javnog sektora veoma je bitna razlika između stanja u kome ova dva sistema funkcionišu jedan pored drugoga, paralelno, vodeći zasebne politike i ostvarujući različite ciljeve, nasuprot stanja u kojemu su uspostavljeni odnosi uzajamne suradnje, podrške i razumijevanja. Različiti principi rada javnog i nevladinog sektora ne isključuju mogućnost međusobne saradnje. Što više, ova saradnja je uslov za kvalitetnije

zadovoljenje potreba građana. Mnoge nevladine organizacije osposobljene da pružaju psihosocijalne i zdravstvene usluge, mogu imati ključnu ulogu u zaštiti starijih osoba koje žive same, a bez bližih su članova obitelji. Te osobe mogu biti pod zaštitom nevladinih organizacija, a mogu se učlaniti i postati njihovi aktivni članovi.

Savremeni trendovi obilježavaju poticanje samoaktivnosti starijeg čovjeka i zastupanje stajališta prema kojima je zadovoljavanje zahtjeva starijih ljudi moguće jedino njihovom većom društvenom aktivnošću u cjelini, a posebice uključenosti u donošenje za njih važnih odluka na nivou lokalne zajednice." Uvođenje lokalnih izvaninstitucionalnih oblika zaštite u kojima će sam stariji čovjek, njegova obitelj i njegova uža socijalna sredina imati aktivnu i važnu ulogu, jedan je od načina omogućavanja starijima da sami odlučuju o svojim sudbinama" (Havelka, Despot Lučanin i Lučanin, 2000:19-27).

Aktivno starenje stanovništva u trećoj životnoj dobi

Godine 1982. u Beču je održana Prva svjetska konferencija o starenju u organizaciji Ujedinjenih Naroda. Tom prilikom utvrđeno je da dolazi do nezaustavljivog starenja svjetske populacije i taj fenomen je tretiran kao trijumf čovječanstva. Tim biološkim procesom pokazuje se da ljudi u poboljšanim uvjetima koriste svoju genetsku strukturu koja im omogućava da žive duže. Na toj Konferenciji formuliran je slogan: "Dodati život godinama koje se dodaju životu" (Skupnjak, Čvorišćec, 2009: 7-8). Drugim riječima, javno je obznanjeno da se čovječanstvo ne može zadovoljiti podizanjem osjećaja dobročinstva i ljubaznosti prema starijim osobama, već im treba „dodati život“, što znači učiniti ih aktivnim. Uostalom, o tome govori rezolucija donešena poslije održane Konferencije koja je imala posebni dio nazvan „Sudionništvo“ („Participacija“). Tačkom 7 zahtijeva se da «stariji ljudi ostaju integrirani u društvu, da aktivno participiraju u formulaciji i implementaciji politike koja direktno utječe na njihovu dobrobit, te da dijele svoje znanje i vještine sa mlađim generacijama" (Rezolucija broj 37/51 od 03.12.1982. godine). Dapače, u sljedećoj tački ponovno je naglašeno da treba

tražiti prilike za starije ljude da što aktivnije sudjeluju u životu zajednice (Skupnjak, Čvorišćec, 2009: 7-8).

Nakon toga je slijedila čitava serija raznih skupova, nakon kojih je ponovno punu inicijativnost pokazala Generalna skupština Ujedinjenih Naroda, koja je 2000. godine odlučila da se sazove Drugu svjetsku konferenciju posvećenu starijima. To se i dogodilo i to u Madridu od 8. do 12. aprila 2002. godine, prilikom koje je kao najvažniji dokumenat donesena *Politička deklaracija i Međunarodni plan aktivnosti u vezi starenja*. U oba dokumenta potanje se razrađuje ono što je prethodno u detalje proklamirala Svjetska zdravstvena organizacija, a to je izlaz u „omogućavanju zdravog, sigurnog i aktivnog sudionništva starih u privrednom i društvenom životu”. Dato je do znanja što se podrazumijeva pod osnovnim načelom koji sadržava puni sadržaj odnosa prema starijima, a to je „aktivno starenje” (active ageing). Pod time se podrazumijeva zdravo, aktivno, produktivno i kreativno starenje (Skupnjak, Čvorišćec, 2009: 10-11).

Iz tog pristupa proizlazi, a što je kasnije razradila sama Svjetska zdravstvena organizacija, da nije stvar samo u tome da stariji ljudi budu fizički aktivni, nezavisni od tuđe pomoći, već da se to mora odraziti

i u ekonomskom pogledu, ali ne samo u smislu da primaju socijalnu pomoć ili penziju, već da, koliko god je to u skladu sa njihovim psihofizičkim mogućnostima, ujedno i doprinose normalnom funkcioniranju i aktivnost sredine u kojoj žive, tj. da budu stvaraoci i zaposlenici. Već je istaknuto da je za, nazovimo je uslovno, biološku dimenziju koncepcije aktivnog starenja, bila zadužena Svjetska zdravstvena organizacija, koja je organizirala dosta stručnih skupova, uključivši i jedan ministarski sastanak održan u Ateni. Tom prilikom dalo se do znanja da se pod aktivnim starenjem podrazumijeva da stariji ljudi mogu ispoljiti stanja i raspoloženja koja se mogu označiti kao: *samostojnost, samosvojnost, samopoštovanje, samoodrživost, samostalnost* (Skupnjak, Čvorišćec, 2009: 13-14).

To je podloga za tzv. „politički okvir aktivnog starenja”, kao što to u svom najnovijem stajalištu proklamira Izvršni savjet Svjetske zdravstvene organizacije. Posebno se napominje da je u nekim dokumentima bilo jasno stavljeno do znanja da to ” aktivno, produktivno, kreativno starenje znači i nastavak rada u uvjetima i na način kao što to čini i glavnina populacije” (Skupnjak, Čvorišćec, 2009: 22-23).

U navedenim aktivnostima od velike je važnosti uvođenje *neprofitnih organizacija – civilnog društva* u oblast socijalne politike. Civilno društvo je područje institucija, organizacija, mreža i

pojedinaца koji su smješteni između obitelji, države i tržišta, povezani nizom civilnih pravila koja zajedno dijele, a u koje se ljudi dobrovoljno udružuju radi zagovaranja općih interesa. Koncept civilnog društva počiva na aktivnim građanima zauzetim za probleme u zajednici, koji se udružuju i organiziraju radi općeg dobra. Kao pravna lica tu se javljaju udruženja, zaklade i fondacije, privatne ustanove te razne neprofitne udruge. Procesi razvoja neprofitnog sektora, kao i novih privatnih inicijativa i poduzetništva u područjima koja nisu profitabilna ili u kojima tržište ne može adekvatno podmiriti potrebe, svjetski je trend.

Izuzetan je naglasak na razvoju civilnog društva – neprofitnih organizacija u završnom dokumentu Samita o socijalnom razvoju održanog u Kopenhagenu (Puljiz, 2005.).

Civilno društvo je matrica više oblika i načina organizovanog djelovanja. Suština je da nju čini građanin koji se udružuje sa drugim građanima i koji u općem demokratskom ambijentu ima mogućnost da utiče na sopstveni život i društvene tokove. U radu nevladinih organizacija koje rade na podršci penzionerima i čiji su članovi penzioneri jako je važna uloga socijalnih radnika. Socijalni rad u specijalizovanim socijalno-humanitarnim organizacijama usmjeren je na zaštitu i osposobljavanje za život ljudi koji su u teškoćama. Zahvaljujući djelatnosti ovih organizacija mnogi su njeni članovi postali produktivni i korisni članovi društva.

Socijalni radnici u ovim organizacijama, primjenjujući metode stručnog socijalnog rada, rade na realizaciji zadataka socijalne integracije. U proteklom periodu socijalni radnici u tome su postigli velike rezultate. Veoma je značajna njihova aktivnost na ostvarivanju saradnje i koordinacije ovih organizacija sa organima vlasti. Važna dimenzija u tome je „uvođenje menadžmenta u socijalnom radu”, a to je ono što će toj djelatnosti obezbijediti naučnost, stručnost i kompetentnost (Dervišbegović, 1998. 233).

Socijalni rad u lokalnoj zajednici ne samo da treba efikasno koristiti raspoložive resurse zajednice, nego i otvarati prostor za povezivanje javnog i nevladinog sektora. Ova suradnja značajna je za otklanjanje djela uzroka socijalne isključenosti osoba iz rizičnih grupa.

Za ilustraciju navodimo primjer rada organizacija Crvenog križa, koje na području Bosne i Hercegovine već duži niz godina implementiraju program brige o starijim osobama, popularno nazvan *program*

kućne njege. Program se sa različitim intenzitetom i pristupom realizira u skoro svim općinama Bosne i Hercegovine, ali mi ćemo prezentovati rad na području tuzlanskoga kantona. Modelom mješovitih timova, problemi starijih osoba rješavaju se na sveobuhvatan način u socijalnom i zdravstvenom smislu, uz konkretnu primjenu uređenih procedura u mreži socijalnih i zdravstvenih službi i nevladinog sektora. Model je baziran na vaninstitucionalnim oblicima zdravstvene njege starijih osoba, s jedne strane, i korištenju kapaciteta obrazovnih institucija i resursa institucija za socijalno zbrinjavanje starih osoba, kakav je Dom penzionera u Tuzli, s druge strane. U mrežu pomoći starijim osobama uključeni su: zdravstveni radnici, socijalni radnici, volonteri Crvenog križa, predstavnici mjesnih zajednica. Implementacijom predmetnog projekta omogućena je kvalitetnija, efikasnija i jeftinija usluga starijim osobama. Posebno je poboljšan sistem pružanja zdravstvene zaštite i mnogim starijim osobama obezbjeđen je pristup zdravstvenim uslugama koje oni bez podrške mreže ne bi mogli ostvariti. Značajno je napomenuti da su općine i resorno ministarstvo finansijski podržali projekt. Ovo je dobar primjer spremnosti lokalnih i kantonalnih vlasti da podrže ove i slične aktivnosti.

Kako bi zdravstvena zaštita i socijalna briga o starijim osobama bila efikasna, mora se bazirati na integralnom pristupu, koji pretpostavlja zajedničko djelovanje svih aktera čije aktivnosti utiču na kvalitetu života starijih osoba i stvaranje uvjeta za uključivanje lokalnih zajednica u ovaj proces. Inovativan pristup rješavanju prioriteta pojedinih grupa građana, traži i kvalitetnu novčanu podršku i izgradnju mehanizama financiranja kroz oblike koji će omogućiti koordinirano investiranje u oblast socijalne politike i obezbijediti bolji pristup uslugama i procesu donošenja odluka u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite od strane isključenih grupa građana (Duraković, 2007).

Zato se na lokalnom nivou može povjeriti značajna uloga sektoru civilnog društva, koji će poticati socijalno uključivanje i pružanje usluga u segmentima gdje država nije dovoljno aktivna. Čineći to subjekti će na lokalnom nivou mijenjati shvatanja, pa i preuzimati centralnu ulogu u kreiranju i proizvodnju pozitivnih promjena (SDC i IBHI BiH, Civilno društvo u jačanju socijalne uključenosti, 2007).

Zaključak

Promjene koje donosi proces starenja, kao što su odlazak u penziju, funkcionalna nesposobnost, povećani rizici od bolesti i invalidnosti, finansijska ovisnost, socijalna isključenost, gubitak bliskih osoba, rezultiraju potrebom starijih ljudi za potporom obitelji, zajednice, ali i organiziranih mjera lokalne i šire društvene zajednice, odnosno razvijenosti mreža i oblika zaštite starijih i nemoćnih osoba. Iz tih razloga se u ovome radu ukazuje na ulogu vlasti u aktivnom starenju stanovništva, te na važnost poduzimanja različitih društvenih mjera i akcija s ciljem očuvanja ili podizanja kvalitete života starijih ljudi.

Dakle, dobra društvena zaštita osoba treće životne dobi znači njihovu uključenost u društvena događanja u zajednici. Važna uloga vlasti je u formiranju i financiranju klubova za starije osobe, gdje će oni provoditi svoje slobodno vrijeme. Također je važna uloga vlasti u pružanju podrške udruženjima starijih osoba na svim nivoima. Podrška se zasniva u novčanoj i stručnoj pomoći, te u organizaciji rada udruženja i njihovih članova. U realizaciji društveno i materijalno značajnih projekata, starijim osobama su važne nevladine organizacije. Njihovo formiranje, praćenje, stručna podrška trebaju biti pruženi od strane vlasti i to na svim nivoima, od lokalne, entitetske do državne.

Literatura

- B. Skopnjak, B. Čvorišćec, (2009), Demografsko zdravlje. Hrvatski časopis za javno zdravstvo, Zagreb.
- Dervišbegović, M. (1998), Socijalni rad – teorija i praksa, Univerzitetska knjiga, 233, Sarajevo.
- Duraković, J. (2007), Kućna njega, Crveni križ Tuzlanskog kantona., Tuzla.
- Havelka, M., Despot Lučanin, J., Lučanin, D. (2000), Potrebe starih osoba za cjelovitim uslugama skrbi u lokalnoj zajednici. Revija za socijalnu politiku.7(1);19-27, Zagreb.
- Puljiz, V. Bežovan, G., Šućur, Z., Zrinščak, S. (2005), Socijalna politika, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Pravni leksikon (2007), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 3; 19-20, Zagreb.
- Švicarski ured za suradnju BiH, Nezavisni biro za humanitarna pitanja BiH (SDC I IBHI), (2007), Zbornik - Civilno društvo u jačanju socijalne uključenosti, Švicarska agencija za razvoj i suradnju, Sarajevo.

Summary

Older population of people is a specific social group whose needs emerge in the field of social politics, as an organized engagement of social community in provision of life conditions, i.e. social security of people. Older people are faced with a number of unresolved issues in nearly all aspects of life. What needs to be emphasized is their frequent exclusion from the society and very difficult financial situation. However, older people are the beneficiaries of social rights, and therefore the intervention of the government towards them needs to be qualitative and fast. That intervention includes issuance of laws, provision of assets for pension and disability insurance, qualitative health care, etc.

The role of government is very important in inclusion of older persons in the social community, because government representatives are able to set the paths and define the programs for resolution of numerous problems that older population has. Due to the above mentioned reasons it is important to identify positions of old persons in the local community, and establish the possibilities for their active aging.

Key words: The role of government, active aging

TRADICIJA KNJIŽEVNIH VEČERI STUDENATA PEDAGOŠKOGA FAKULTETA

Isječci iz medija

Dnevni Avaz: U sklopu već tradicionalne petnaeste kulturne manifestacije "Ulicom Bišća" i ove godine učešće je uzela Književna sekcija Pedagoškoga fakulteta. U prepunoj čitaonici Univerzitetskog odjeljenja Kantonalne i univerzitetske biblioteke, studenti su recitali i interpretirali djela brojnih bosanskohercegovačkih književnika, i građanima poručili kako je u današnje vrijeme bitno da čitaju knjige.

RTVUSK: Pod motom "Knjiga je najbolji čovjekov prijatelj" studenti su podsjetili publiku na stihove i odlomke iz djela brojnih književnika sa ovih prostora poput Skendera Kulenovića, Ahmeta Hromadžića, Branke Ćopića, Rize Džafića, Huseina Derviševića... Ovo je već druga godina kako članovi Književne sekcije Pedagoškog fakulteta daju svoj doprinos ovoj kulturnoj manifestaciji. Jasmina Halilagić, studentica, članica Književne sekcije kaže da im ova manifestacija mnogo znači jer ovakvih sadržaja nema puno pa je svaka književna večer iznimno dragocjena. Bihaćka publika je uistinu uživala uz zvuke gitare i u interpretaciji književnih djela, poezije i proze, književnika s ovdašnjih i širih bosanskohercegovačkih prostora, nagradivši članove Književne sekcije Pedagoškog fakulteta brojnim aplauzima.

Radio Bihać: Promocija pet tomova Rječnika bosanskog jezika

Radi se o značajnom projektu za razvoj bosanskoga jezika, na kojem akademik Dževad Jahić radi već 13 godina. Prva dva toma Rječnika bosanskoga jezika predstavljena su Bišačnima prije godinu dana. U međuvremenu su objavljena još tri, a s obzirom na bogatstvo prikupljenog materijala, ni sam autor nije siguran da će sve stati u predviđenih 10 tomova. Autor Rječnika je ovom prilikom podsjetio da inače iza sličnih rječnika stoje državne institucije, a kod nas je nažalost situacija takva da ovako krupne projekte od vitalnog značaja za narod i jezik kojim taj narod govori, odrađuju pojedinci.

Da bi jezik jedne jezičke zajednice bio standardiziran, ta zajednica mora ispuniti tri uvjeta. Mora imati svoju gramatiku, pravopis i rječnik. Pojavom Rječnika bosanskoga jezika akademika Dževada Jahića, bosanski jezik je ispunio i treći uvjet. Zamišljen je kao rječnik standardnog i književnog, te djelomično i narodnog jezika. Rječnik, koji spada u red srednjih rječnika po veličini, ima fond od oko 100 hiljada natuknica, osnovnih riječi, te oko 400 hiljada jezičkih jedinica. Profesor Jahić koristio je djela 240 pisaca i 370 izvora. Prof. dr. Amira Turbić Hadžagić, promotor Rječnika, kaže da je Rječnik Dževada Jahića istovremeno enciklopedijski, gramatički, onomastički i etimološki rječnik. Radi se, kako je rekla, o jednom

od najvećih leksikografskih projekata, ne samo u BiH nego i u cijelom slavenskom svijetu.

Reprezent: *Studenti Pedagoškoga fakulteta u prepunoj Galeriji knjižnice Sveti Josip u Bihaću održali su književnu večer posvećenu Branku Ćopiću. Na iznenađenje mnogih, studenti su ukazali i dokazali koliko je ovaj pisac govorio o gradu Bihaću u kojemu je proveo svoje „magareće godine“ i u kojemu je završio Nižu gimnaziju. Način na koji su studenti reprezentirali stihove i priče ovoga pisca, oduševio je mnogobrojnu publiku. Studenti su pozvani da održe istu književnu večer studentima Slavističkog instituta u Grazu te da učestvuju na Trećem simpoziju posvećenom ovom piscu koji će ove godine biti održan u Banjaluci.*

Izdvajamo

Iz riznice "sa nastupa"

Husein Dervišević

Šta je pjesnik još htio da kaže

OBAVEZAN SMJER

Ulazim kod strogih čuvara poezije -
može to i bez formulara bez r. brojeva
jednostavnije je: blijed kakav-takav
ipak zadovoljiću majku opreza -
biram obavezan smjer Odlučno
uranjam ime u gola (o)sjećanja
dok virka inače smješeća glava sekretarice
stotinama prstiju listam
hiljadugodišnju Aleksandrijsku biblioteku:
sva tama tamjan plavilo plaća
nomen est omen konstatujem
i vrtoglavicu udarce u ud pustinju
podrigujući prosto na Kanačnim i Jasnim
upisujem pod jedan pod dva pod tri.

ČEMU POEZIJA

Poezija ne služi ničemu -
ne jede se
ne pije
ne udiše
zatim:
ne oblači se
ne obuva
ne reže nokte
ona uostalom
nije ni kišobran
ni krevet
ni auto
i niko je ne vadi
iz novčanika
kad hoće da plati
potrebno stvari

O ŠTETNOSTI POEZIJE

Poezija je štetna
i za pjesnike
i za čitaoce:
kod prvih stvara ovisnost
a kod drugih
ružne navike čitanja

pa kad je već tako
zašto se piše -
zašto je jednostavno
ne ukinu
i izučavaju u školama neki
normalan svijet
umjesto pjesnika

recimo trgovce -
koji ionako imaju cijele ulice
za života
a ne kao pjesnici
tek kad umiru

